

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

**TÜRKİYE'DE DEMOKRATİK TOPLUMA
GEÇİŞ AŞAMASINDA
SİVİL TOPLUMUN YERİ VE ÖNEMİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Selami ERDOĞAN

KÜTAHYA 2001

T.C
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİMDALI

**TÜRKİYE’DE DEMOKRATİK TOPLUMA GEÇİŞ AŞAMASINDA
SİVİL TOPLUMUN YERİ VE ÖNEMİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

707852

Danışman
Prof.Dr. M. Sami DENKER
107852

Selami ERDOĞAN

Kütahya, 2001

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’de, Demokratik Topluma Geçiş Aşamasında Sivil Toplumun Yeri ve Önemi” adlı çalışmamın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23 . 10 . 2001

Selami ERDOĞAN

Selami ERDOĞAN'ın hazırladığı "Türkiye'de Demokratik Topluma Geçiş Aşamasında Sivil Toplumun Yeri ve Önemi" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisanüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği ile kabul edilmiştir.

28 / 12 / 2001

Tez Jürisi

Prof. Dr. M. Sami DENKER (Danışman)

Yrd. Doç Dr. Musa ŞAHİN

Yrd. Doç. Dr. Orhan ELMACI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN

ÖZGEÇMİŞ

10 Eylül 1970 yılında Emet İlçesine bağlı Tepecik Köyü'nde dünyaya geldi. Tepecik Köyü İlkokulu, Seyitömer Ortaokulu ve Kütahya Fatih Lisesi'ni bitirdi. Üniversite Lisans Eğitimini Bilkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde tamamladı. 1 Aralık 1994 – 1 Nisan 1996 tarihleri arasında askerlik görevini yerine getirdi. Askerlik dönüşü yaklaşık iki yıl İngilizce Öğretmenliği yaptıktan sonra 23 Eylül 1998 tarihinde Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde akademisyenliğe başladı. Yine Eylül 1998 tarihinde Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim dalında Yüksek Lisans Eğitimine başladı ve halen Üniversitedeki görevine devam etmektedir.

ÖZET

Sivil toplum Batı'nın yaşadığı sosyal ve ekonomik olaylar sonucu ortaya çıkan ve Batı'ya özgü bir kavramdır. Başlangıçta devletle özdeşleştirilen bu kavram zamanla anlam kaymasına uğrayarak devletin karşısında olarak algılanmaya başlandı. Sivil toplum özellikle 1989 yılında Doğu Bloku'nun çöküşüyle adeta demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olarak görülmeye çalışıldı. Sivil topluma her ne kadar bazı göstergeler olsa da ne Osmanlı'da, ne de Cumhuriyet döneminde tam anlamıyla rastlanmamaktadır.

Son zamanlardaki gelişmelere paralel olarak demokrasimizin pekişmesi için sivil toplumun oluşturulması gerektiği fikri kabul görmektedir. Gerçekten de sivil toplum güçlendirilerek demokrasimiz sağlamlaştırılabilir. Ama sivil toplumu oluşturmak sadece yasalarla olmaz, yasaları bir gecede değiştirerek bu sonuç elde edilemez. Nitekim 1961 Anayasası'yla sivil toplumun oluşmasına olanak sağlanmıştır ama iyi sonuçlar vermemiştir. Burada yasalardan daha önemli olan unsur sivil toplumu taşıyabilecek bir siyasal kültüre sahip olmaktır.

ABSTRACT

Civil society is a by product of the socio-economic experiences of the west and also a peculiar concept to the western world. This concept which was identified one on one with the “state” at its initial stages, has lived through a semantic shift and has started to be perceived as oppositionary to the “state”. Civil society especially after the collapse of the Eastern Block in 1989 has started to be seen as a sine qua non of democracy. Researchers have not been able to face with civil society either in the Ottoman or the Republican eras though there were some indications of the existence of some of its dimensions.

The idea of the formation of a civil society has started to draw supporters for the enhancement of our democracy in parallel to the recent developments. The formation of a civil society cannot be finalized only via the enactment of certain laws or the modification and the annulment of some legal codes overnight. In fact, even though the constitution of 1961 had provided a fertile ground for the emergence of a civil society in Turkey the end results were not as expected. Stemming from this example it can be concluded that the existence of a suitable political culture is more important than the existence of certain laws (legal frameworks).

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TABLOLAR	ix
KISALTMALAR	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN BUGÜNE SİVİL TOPLUM KAVRAMININ TANIMI, GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ

1.1. SİVİL TOPLUM KAVRAMININ TANIMI, ÖZELLİKLERİ VE TÜRLERİ.....	2
1.1.1. Sivil Toplum Kavramının Oluşumu ve Tanımlanması.....	2
1.1.2. Sivil Toplumun Özellikleri.....	5
1.1.3. Sivil Toplumun Türleri	6
1.1.3.1. Çoğulcu Sivil Toplum.....	7
1.1.3.2. Asgari Devletçi Sivil Toplum	8
1.1.3.3. Katılımcı Sivil Toplum	9
1.2. SİVİL TOPLUM DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ	10
1.2.1. Devlet - Sivil Toplum Özdeşliği	14
1.2.1.1. Thomas Hobbes ve Leviathan	15
1.2.2. Devlet- Sivil Toplum Ayrımının Doğuşu.....	16
1.2.2.1. Thomas Paine ve Sivil Toplum	17
1.2.2.2. Hegel’de Sivil Toplum	20
1.2.3. Devlet - Sivil Toplum Ayrımını Aşma Çabaları.....	22
1.2.3.1. Marx’ın Sivil Toplum Yaklaşımı	22
1.2.3.2. Alex Tocqueville ve Sivil Toplum	24
1.2.3.3. Gramsci ve Sivil Toplum	26

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DA VE TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM

2.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE SİVİL TOPLUM	28
2.1.1. Osmanlı Devleti'nde Sosyo - Ekonomik Düzen	30
2.1.2. Siyasal Düzen ve Devlet Anlayışı	31
2.1.3. Osmanlı Devleti'nde Devlet – Sivil Toplum İlişkisi	33
2.1.3.1.Loncalar	35
2.1.3.2.Vakıflar	37
2.1.3.3.Bürokrasi	38
2.1.3.4.Ayan	40
2.1.4. Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Hareketleri.....	42
2.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİVİL TOPLUM	45
2.2.1. Tek Partili Dönem	47
2.2.2. Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş ve Demokrat Parti Dönemi	50
2.2.3. 1961 Anayasası Döneminde Sivil Toplum	56
2.2.4. 12 Mart 1971 Sonrası Dönemde Sivil Toplum	59
2.2.5. 1980 Sonrası Dönemde Sivil Toplum	62
2.3. TÜRK SİVİL TOPLUM KURAMCILARI	64
2.3.1. Şerif Mardin ve Sivil Toplum Kuramı	64
2.3.2. İdris Küçükömer ve Sivil Toplum Kuramı	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRATİK SİVİL TOPLUMUN İŞLEVLERİ VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

3.1. DEMOKRASİ KAVRAMI VE DEMOKRATİKLEŞME.....	69
3.2. SİVİL TOPLUMUN İŞLEVLERİ	71
3.2.1. Devlet İktidarının Sınırlandırılması	74
3.2.2. Keyfiliğe Karşı Güvence	76
3.2.3. Demokrasiyi Pekiştirme	77
3.2.4. Toplumu Dönüştürme	79
3.3. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI	81
3.3.1. Gelişmiş Batı Ülkelerinde Sivil Toplum Kuruluşları	82
3.3.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Sivil Toplum Kuruluşları	83
3.3.3. Eski Doğu Blok'u Ülkelerinde Sivil Toplum kuruluşları	84
3.3.4. Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları	86
3.3.4.1.Baskı Grubu Olarak Sivil Toplum Kuruluşları.....	87
3.3.4.1.1. Dernekler.....	88
3.3.4.1.2. Sendikalar.....	95
3.3.4.1.3. Medya.....	96
3.3.4.2.Sivil Toplumun Sorunları	97
3.3.4.2.1. Siyasal Kültürümüz	98
3.3.4.2.2. İlke Sorunu	100
3.4. TÜRKİYE'DEKİ SİVİL TOPLUMA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ VE GÜÇLENDİRİLMESİ İÇİN ÖNERİLER	101
SONUÇ	104
KAYNAKÇA	107
DİZİN	118

TABLÖLAR

Tablo 3.1: STK Tipleri ve İllere Göre Dağılımı.....	88
Tablo 3.2: Her Yıl Kurulan Yeni Dernek Sayıları.....	90
Tablo 3.3: İllerdeki Aktif Dernek Sayıları.....	92
Tablo 3.4: Türlerine Göre Aktif ve Feshedilen Dernek Sayıları.....	94

KISALTMALAR

A.B.D	: Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e	: Adı geçen eser
A.g.m	: Adı geçen makale
A.g.t	: Adı geçen tez
A.Ü	: Ankara Üniversitesi
S.B.E	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
C.H.P	: Cumhuriyet Halk Partisi
D.P	: Demokrat Parti
A.N.A.P	: Anavatan Partisi
A.P	: Adalet Partisi
G.S.M.H	: Gayri Safi Milli Hasıla
D.P.T	: Devlet Planlama Teşkilatı
M.E.B	: Milli Eğitim Bakanlığı
O.D.T.Ü	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
vb.	: ve benzerleri
Der.	: Derleyen
Yay.	: Yayınları
C	: Cilt
T.B.M.M	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.D.V	: Türk Demokrasi Vakfı
T.O.D.A.İ.E	: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
S.T.K	: Sivil Toplum Kuruluşları
T.G.K.T	: Türkiye Gönüllü Kültür Teşekkülleri
T.Ü.G.İ.A.D	: Türkiye Genç İşadamları Derneği

T.R.T	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
M.B.K	: Milli Birlik Komitesi
M.G.K	: Milli Güvenlik Konseyi
T.Ü.S.E.V	: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı
H.Y.D	: Helsinki Yurttaşlar Derneği
U.S.A	: United States Of America
N.A.T.O	: North Atlantic Treaty Organization
N.G.O	: Non – Governmental Organization
p.	: Page

TEZ HAKKINDA

GİRİŞ

Sivil toplum Batı'dan aldığımız siyasetle ilgili kavramlar arasında ülkemizde en çok tartışma yaratan kavramlardan biri olarak görünmektedir. Tartışılmakta fakat sınırları tam olarak belirlenememektedir. Birçok yazar ve düşünür sivil toplum kavramını kullanırken birbirinden farklı şeyleri kastetmektedir, bütün bunlara rağmen bir tanımlama yaparsak sivil toplum, insanların bazı konulardaki sorunları – güvenlik, eğitim, adalet hariç – devletten izin almadan kendi aralarında çözdükleri yaşam alanı olarak kabul edilmektedir. Bu yaşam alanları olarak da toplumdaki bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları sosyal gruplaşmalar yani dernek, sendika, vakıf, kooperatif vb. anlaşılmaktadır. Bu gruplaşmalar her ne kadar devletten özerk yapılanmalar olarak kabul edilseler de, bu sivil toplum kuruluşlarını tek başlarına düşünmek diğer bir deyişle devletsiz düşünmek yanılgı olacaktır. Sivil toplum tek başına olarak değil, ancak devletle birlikte anlam ifade edebilen bir kavramdır. Yüzyıllar önce devletle (politik toplum) birlikte aynı anlamda kullanılsa da artık günümüzde devletten bağımsızdır. Sivil toplum, Batı'da devlet düzenlemesi ve kanun zoruyla kurulmamıştır. Batı'lı toplumlar, uzun mücadeleler sonucunda bazı haklar elde edebilmişlerdir. Zira sivil topluma sırf kanunlarla veya devlet zoruyla ulaşmak, onu kurmak ve yerleştirmek mümkün değildir. Bundan dolayı Batı'da sivil toplumun kuruluşu uzun bir sürece ve hak arama gayretlerine dayanmaktadır. Ülkemizde ise, modernleşme ve çağdaşlaşma hareketleri sivil topluma ulaşma özleminin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu ideale ulaşmak için Tanzimat'tan bu yana uzun mücadeleler verilmiştir. Batı'da sivil toplumun tarihi Eski Yunan'a kadar götürülse de bu tarih biz de ancak Tanzimat'a kadar götürülebilmektedir. Düşünsel planda sivil toplumun gelişmesine XVII. ve XVIII. yüzyılda meydana gelen gelişmeler de olumlu katkı sağlamıştır. Devleti sözleşme ürünü gören yaklaşım ulusal devletin oluşması sürecinde devletin sınırlanması ve bireysel iradeye dayanması bu iradeye olan saygının yükselmesine yol açmıştır. Sivil toplum kavramı siyaset bilimi literatüründe uzunca bir geçmişe sahip bulunmasına rağmen, bugün devam etmekte olan anlamını büyük ölçüde Hegel'e borçludur. Hegel, sivil toplumu devletle özdeş değil ondan ayrı aile ile devlet arasında kalan bir

alan olarak kabul etmiştir. Bugünkü anlamıyla da sivil toplum hemen hemen bu alan olarak kabul edilmektedir.

Günümüzde semantik bir kaymaya uğramış olan sivil toplum kavramı demokratikleşme sürecinde önemli bir katalizör olarak kabul edilmektedir. Bu süreç tamamlandıktan sonra da demokrasiyi pekiştiren bir araç olarak görülmektedir. Katılımcı bir demokrasiyi sağlamanın yolu siyasal karar alma sürecine vatandaşların katılımlarının sağlanmasından geçer. Katılımcılığın sağlanmasında gönüllü kuruluşlar, dernekler, vakıflar, vb. birlikler çok önemli bir öneme sahiptir. Eski Yunan'daki gibi doğrudan demokrasi nüfusun çokluğu ve diğer sebeplerle sağlanamayacağı için bu da kararları alan kişileri etkilemekle sağlanabilir. İşte sivil toplum kuruluşlarının en önemli görevlerinden birisi bunu gerçekleştirmektir. Ayrıca tek görevi bu olmayan sivil toplum bunun yanında siyasal olmayan faaliyetlere de katılmaktadır. Ama sivil toplum kavramı günümüzde 1989'dan sonra, özellikle demokrasi ile ilişkisi bağlamında tartışılmaktadır.

Bu dönemde refah devleti, ideolojik ve kurumsal olarak yetersiz kalmaya başlamış, ayrıca globalleşmenin dünya ekonomisini top yekün sarmalaması gibi etkenler nedeniyle klasik devlet modeli stratejiler gözden geçirilmeye başlanmıştır. Öte yandan özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan gelişmelerle birlikte sivil toplum – demokrasi tartışması önemli bir gündem maddesi olmuştur.

Sivil toplumun savunucuları Doğu Avrupa'da komünizme karşı oynadıkları cesur rolü mutlaklaştırdılar, adeta sivil toplum cesur planlara sahip eylemlerde bulunan kişilerin yer aldığı aldığı yer gibi akıl dışı bir sonuca vardı. Her toplumda yalnızca iyi amaçlarla değil kötü amaçlarla da bir araya gelen insanların olduğunu bilmek, sivil toplum kavramını putlaştırmamak ve bu kavrama daha gerçekçi yaklaşmak açısından çok önemlidir. Olaylara tek yönlü bakıldığında yani sadece olumlu yanına baktığımızda, sivil toplum devlete baskı yaparak haddini bildirebilir, siyasi sürece katılımı destekleyebilir de, ama diğer yandan ise güçlü bir sivil toplum siyasetin etkinlik alanını belirgin bir biçimde daraltabilir de, nitekim yirmili ve otuzlu yıllarda Almanya'da çok zengin bir sivil toplum vardı ama zayıf siyasi kurumlar bunların taleplerini yerine getiremeyince bunlar Nazilerin partisine bile destek vermekten çekinmemişlerdir.

Buradan hareketle sivil toplum ne kadar çok gelişirse, demokrasi için o kadar iyidir gibi basit bir düşünceyi kabullenmeden sorgulamak gerekir. Çıkar gruplarının sayılarının aşırı derecede artmasının temsili kurumları yavaşlatabileceğini hesaplamak gerekir. Bu kavrama toz pembe bakmaktan ziyade, daha gerçekçi bir şekilde sorgulayarak artı ve eksileriyle bakmak gerekmektedir, bu çalışmada da bu yapılmaya çalışılmıştır.

Bunun yanında devlet – sivil toplum ilişkisi bağlamında, bunların ilişkisini şekillendiren kültür birikimi ve tarihsel arkaplan üzerinde durulmuştur. Hangi kültürel – tarihsel koşullar nedeniyle sivil toplum biçimlenmiştir sorusuna cevap aranmıştır. Türkiye’deki sivil toplumun Avrupa’daki sivil toplumdan farkları sorgulanmaya çalışılmıştır.

1. ÇALIŞMANIN KONUSU

Sivil toplumu meydana getiren STK ların sayılarını artırarak ve önlerindeki engellerin (hukuki vb.) kaldırmak suretiyle ülkemizde demokrasinin yerleşmesinin tam olarak sağlanıp – sağlanamayacağı tartışması, tez çalışmasının konusunu oluşturmaktadır.

2. ÇALIŞMANIN AMACI

Demokratik bir toplumun oluşması ve demokrasinin yerleşmesi açısından sivil toplumun önemini ortaya koymaktır. Fakat, sadece STK ların sayısını artırmakla demokrasinin yerleştirilemeyeceğine dikkat çekmek, bunun sağlanabilmesi için siyasal kültürün daha önemli olduğuna işaret etmek, STK ların demokrasiyi öncelikle kendi içlerinde özümsemeleri gerektiğini vurgulamaktır. STK ların sayısını artırmaktan daha önemli olan konu onların niteliksel olarak kalitelerinin yükseltilmesi gerektiğine dikkat çekmektir.

3. ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI

- Batı’da (Thomas Hobbes, Thomas Paine, Hegel, Marx, Alex Tocqueville ve Gramsci) ve Türkiye’deki (Şerif Mardin ve İdris Küçükömer) dikkate değer sivil toplum kuramcılarının kuramları ile sınırlı bir araştırmadır.
- Türkiye’de 1950 ve sonrası dönem Demokrasi-Sivil Toplum ilişkisi açısından değerlendirilecektir.
- Uluslar arası sivil toplum kuruluşları araştırma kapsamı dışındadır.

4. SAYILTILAR (VARSAYIMLAR)

- Demokrasinin yerleşmesi açısından STK lar (Sivil Toplum Kuruluşları) gereklidir.
- Türkiye’deki STK ların sayısı yetersizdir.
- Son yıllarda Türkiye’de ve Dünya’da STK ların sayısı artmaktadır.
- Türkiye’deki STK ların kendi iç çalışma düzenleri demokratik değildir.
- Siyasal kültürümüz sivil toplumun oluşmasını engellemektedir.
- STK lar demokratik bir ortamda gelişir.
- Günümüzde STK ların faaliyet alanı genişlemektedir.
- Sivil toplum her zaman devlete karşı olmak zorunda değildir.
- Gönüllü olarak oluşturulan her kuruluş sivil toplum kuruluşu değildir.

5. ÇALIŞMANIN HİPOTEZİ

Demokrasinin yerleşmesi için sivil toplum gereklidir. Bunu sağlamak için STK ların sayısını arttırmaktan daha öncelikli olan şey demokratik bir siyasal kültüre sahip toplumu oluşturmak ve STK ların kendi iç tutarsızlıklarını ortadan kaldırmaktır.

6. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Sivil toplum-devlet ve sivil toplum-demokrasi konusunu inceleyen, eleştiren, bilgi veren yerli ve yabancı kitaplar, yüksek lisans ve doktora tezleri, basılı eserler, bildiriler, değerlendirilmiştir. Bilimsellik açısından gazete haberlerine pek yer verilmemiştir.

TEZ METNİ

BİRİNCİ BÖLÜM
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SİVİL TOPLUM KAVRAMININ
TANIMI, GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ

1.1. SİVİL TOPLUM KAVRAMININ TANIMI, ÖZELLİKLERİ VE TÜRLERİ

1.1.1. Sivil Toplum Kavramının Oluşumu ve Tanımlanması

“Sivil” kelimesinden türeyen “sivil toplum” kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için, “sivil” kavramının ne anlam ifade ettiğinin bilinmesi yararlı olacaktır. Latince’de “civilis” sözcüğünden türeyen “sivil” ilk anlamıyla yurttaşa, hayatına, haklarına ilişkin bütünü belirlemek için kullanılır. “Sivil”den türeyen sivilize ya da “sivilleştirmek” ise “*bir topluluğu daha gelişkin bir hale getirmektir*”.¹ Yani sivilizasyon uygarlık anlamında kullanılmaktadır. Bu sözcükten türetilen sivil toplumda, kendi başına anlam ifade etmemekte, ancak devletle birlikte düşünülerek ve devlet içinde var olan bir yapı ama, aynı zamanda devletin müdahalesinden arınmış bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca kavramsal olarak sivil toplum, devlet düşünölmeye başlandıktan sonra var olabölmüştür.²

¹ AKAL Cemal Baki, “Sivil Toplumun Tanrısı”, Afa Yay., 21. Yüzyıla Doğru Dergisi, İstanbul, 1992, s.23.

² A.g.e., s.35.

Sivil toplum kavramı Batı literatüründe ortaya çıkmış ve orada tarihi gelişimini sürdürmüş , Aristo'dan itibaren de politik toplumun yerine kullanılan bir kavram olmuştur.³ Carothers'e göre ise Yunan filozofları sivil toplumdan söz ettiklerinde, esas olarak devletin kendini kastediyorlardı.⁴ Zaten Yunan'da tanrı ve ilahilik toplumdan ayrılmadığı için, birey, cemaat, bu dünya, öte dünya, devlet ve toplum ayrımları da yoktu.⁵ Oysa ülkemizde bu kavrama Batı'daki anlamında daha farklı anlamlar yüklenmiştir.

Şerif Mardin'e göre *"sivil toplum Batı'dan aldığımız siyasetle ilgili kavramlar arasında, ülkemizde en çok yanlış yaratanlardan birisidir. Kavramın karşıtı, birçok kez zannedildiği gibi 'askeri' toplum değildir, terimin vurgusu 'şehir adabı'dır, karıştı olsa olsa 'gayri medeni' olabilir. Sivilin kökü şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade eder"*.⁶ Sivil toplum, medenilik anlayışının yanında, Batı Avrupa'nın toplumsal tarihinde çok önemli bir sosyal tarih aşamasıyla ve tarih felsefesi alanında bir tartışmayla ilgilidir.⁷ Oysa Ali Yaşar Sarıbay, kavramın bugün artık bu tür tartışmalarla bir ilgisinin olmadığını kavramın bütün bunlardan başka Türk siyasal kültüründe sembolik anlamlarının olduğunu savunmaktadır. O'na göre *"... Askeri yönetimin gadrine uğramış sağcı veya solcu hemen herkes, sivil toplum taraftarı haline gelip kavrama sihirli bir şekilde bağlandı. Bunun sonucu olarak da dile getirdiği toplumsal siyasal gerçeklikten daha çok kavramın kendisi önemsendi ve 'sivil toplumculuk' diyebileceğimiz bir siyasal tutuma yol açtı. Bugün artık Türkiye'de sivil toplum kavramının kullanılışının, tarihsel kökenine bağlı olarak ne 'medenilik' anlayışıyla, ne de Batı Avrupa'nın toplumsal tarihinde çok önemli bir aşamayla ilgisi vardır."*⁸

Ömer Çaha da sivil toplum kavramının Türkiye'de algılanışı konusunda çok farklı noktalara gidildiği görüşünü paylaşmaktadır. *"... bu kavram taktik olarak kullanılmaktadır. 1980 sonrası dönemde özellikle de Sovyet Bloku'nun yıkılma sinyalleri vermeye başlamasıyla birlikte gelecek toplum ütopyelerine tekabül eden bir kavram anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Sivil toplum kavramını 1980 sonrası*

³ ÇAHA Ömer, "1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.18, , 1997, s.28

⁴ CAROTHERS Thomas, "Siyasal ve Toplumsal Barışın Anahtarı Sivil Toplum mu?", *Deutschland Dergisi*, S.5, (Ekim – Kasım 2000), ss.12-13.

⁵ ANBARLI Şeniz, *Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidara Etkileri*, 18 Mart Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1999, s.21.

⁶ MARDİN Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, , 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.9.

⁷ MARDİN Şerif, "Sivil toplum" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C:7, İstanbul, 1983, s.1918.

⁸ SARIBAY Ali Yaşar, *Türk Siyasal Kültürünün Yeni Sembolü : Sivil Toplum, Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.120.

dönemde Türkiye'ye taşıyan sol kesim aydınlarının sivil toplumu daha çok gerçekleştiremeyen sosyalizm projesini ikâme edici bir kavram olarak kullandıklarını görüyoruz. Bu kavramın İslâmi kesimdeki bazı aydınlar tarafından da kullanılarak, adeta bu konuda sol ile İslâmi kesimdeki aydın kesim arasında bir buluşma noktası sağladığını görüyoruz..."⁹ .Yani iki kesim arasında sivil toplum, var olan toplumsal ve siyasal yapıyı ve öğelerini anlamada bir araç olarak değil, tamamen Türkiye'deki "ceberrut" devlet geleneğini aşındıran bir özlemin, bir gelecek toplum projesinin ifadesi olarak kullanılmaktadır.¹⁰

Burhan Kuzu'ya göre ise Ülkemizde sivil toplum kavramı batıdan alınan birçok kavramın başına gelen akıbetten kurtulamamıştır. Ait olduğu batı dünyasında tarihi süreç ve şartlar içinde farklı anlamlar yüklenilmiş olan bu kavram, ülkemizde uğradığı bir anlam kaymasıyla genellikle ve belki de sadece "askeri toplum"un karşıtı olarak kullanılmaktadır. Elbette ki yakın tarihi sık sık yapılan askeri müdahalelerle dolu toplumumuzda "sivil toplum" kavramına "askeri toplum" karşıtı bir anlam verilmiş olması fazla yadırganmamalıdır. Ancak *"yanlış olan husus, sivil toplum kavramının batıdaki içeriğinden sıyrılması ve sadece militarizmin karşıtı bir çizgiye oturtulmasıdır..."*¹¹ Diğer bir sivil toplum tanımlamasında ise sivil toplum kavramı askeri toplumun değil, politik toplumun karşıtıdır.¹²

Öte yandan "sivil toplum" kavramı kimilerince "ideal" bir devlet – toplum ilişkisi modeli olarak, kimilerince de sırf bir sosyolojik analiz aracı olarak görülmektedir. Özellikle model olarak sivil toplum kavramının, bazı yazarlarca Batılı olmayan toplumların, bu arada Müslüman toplulukların toplumsal ve kültürel yapı özellikleri itibarıyla demokratik potansiyele sahip olmadıklarını "kanıtlamak" üzere kullanıldığı da dikkati çekmektedir.¹³ Buna karşılık bazı yazarlar sosyolojik bakımdan da belirli kavramsal çerçeveler veya teorik modellerden bağımsız olarak, kendi içinde tutarlı genel bir kategoriymiş gibi kullanılmasına karşı çıkmaktadırlar.¹⁴

Sivil toplum sürekli değişen bir içeriğe sahiptir. İçerdiği öğeler değişen toplumsal koşullara paralel olarak değişmektedir. Sivil toplum kavramının Batı Düşünce Tarihi

⁹ ÇAHA, a.g.m., s.31.

¹⁰ a.g.m., s.31.

¹¹ KUZU Burhan, "Demokrasi, Resmi İdeoloji, Sivil Toplum," Ankara Üniversitesi, S.B.F. Dergisi, Ankara, (Ocak-Haziran 92), s.359.

¹² TUNÇ Hasan – AKTAŞ Hasret, "Batı'da ve Türkiye'de Sivil Toplum", Liberal Düşünce Dergisi, (Kış 1998), s.72.

¹³ ERDOĞAN Mustafa, "Sivil Toplum : Bir Kavramın Anatomisi", Liberal Düşünce Dergisi, (Bahar – Yaz 1998), s.5.

¹⁴ A.g.e., s.5.

içerisindeki gelişimine ve kullanımına baktığımızda bu durum açık olarak görülecektir,¹⁵ sivil toplum oldukça uzun tarihi gelişimi içerisinde kimi zaman düşünürler kimi zaman da siyaset bilimciler tarafından değişik anlamlar yüklenerek tanımlanmıştır. Eski Yunan Siteleri'ne kadar varan bir geçmişe sahip olması onu hem önemli ve vazgeçilmez kılmakta, hem de köklülüğünü ortaya çıkarmaktadır. Sivil toplum kavramı birbirine karşıt anlamlar bağlamında kullanılsa da, bunun tarihsel süreçte sosyolojik, ekonomik ve politik gelişmelerle ilintili olduğu açıktır.¹⁶

Değişik dönemlerde değişik tanımlamaları yapılmasına rağmen, sivil toplumu tanımlarsak; Gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasındaki aracı niteliğindeki örgütlü bir sosyal yapıdır.¹⁷ Bunun yanında kolektif yarar esası gütmesi, kar beklentisi olmaması gibi özellikler de bulunmalıdır. Diğer yandan gönüllü olmasalar da sendikalar, meslek odaları ve barolar- üyeliği hukuken mecbur olsalar da, yani gönüllü olmasalar da- sivil toplumun birer parçasıdır.

1.1.2. Sivil Toplumun Özellikleri

Sivil toplum insan gelişmesinin bir aracı değil sonucudur. Çeşitli grup, kuruluş ve bunlar arasındaki ilişkileri sağlayan ve tarih boyunca oluşmuş kurumlardan meydana gelmiş bir toplum tipidir. Bu toplumda ilişkiler yukarıdan telkin edilen ve tepeden inme kurallarla yürütülemez; aksine bu ilişkileri tarihi süreç belirler. Uzun bir zaman süreci içinde ağır ağır toplumun bütün unsurlarına kendini sindire sindire oluşan kurallar toplumdaki ilişkileri tayin eder. Sivil toplum da, kurum ve kuruluşlar grup ve tabakalar toplumun bütün kesimlerine yayılmıştır.¹⁸

Sivil toplum, belirli otoritelerin ve işlevlerin farklılaşp çatallaştığı ve birbirini dengelediği bir toplumsal yapıyı tanımlar. Bu sosyal yapı içinde menfaat grupları kendi haklarını serbestçe savunabilir, talepler özgürce dile getirilebilir. Serbest tartışma içinde örgütsel talepler bir denge noktasında uzlaşır.¹⁹

¹⁵ AVCI M. Güven, İdris Küçükömer'in Sivil toplum Anlayışı, Mimar Sinan Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998, s.5.

¹⁶ TUNÇ – AKTAŞ, a.g.m., s.72.

¹⁷ SARIBAY Ali Yaşar, Kamusal Alan Diyolojik Demokrasi Sivil İtiraz. 7. Baskı, Alfa Yay, İstanbul, 2000, s.58.

¹⁸ KUZU, a.g.m., s.361

¹⁹ A.g.m., s.362.

Öte yandan Ömer Çaha'ya göre sivil toplum demokrasilerde “çoğunluğun diktatoryası”nın önündeki tek engeldir. Ona göre modern demokrasilerin biri “demotik” biri de “demokratik” olmak üzere iki boyutu vardır. Demotik boyutu biçimsel boyutudur. Oysa demokratik rejimlerin, demokratik boyutu dinamiği ve içsel boyutu ile ilgilidir. Demokrasinin içsel boyutu ise, değerleri, bu değerleri ayakta tutan dinamizmi, ancak canlı, katılımcı bir sivil toplum ile sağlanabilir.²⁰ Sivil toplumun demokrasiyle ilişkisi çerçevesinde en önemli işlevi, devleti teknik bir örgüt haline getirmesinde kendini göstermektedir.²¹

Taha Akyol ise sivil toplumun özelliklerini şöyle belirtmektedir. Sivil toplum bir uzlaşma ortamıdır, rasyonel bir toplumdur. Bireycidir, kurumsallaşmış bir toplumdur. Ayrıca, ortak değerler üzerinde bir uzlaşma vardır.²²

1.1.3. Sivil Toplumun Türleri

Tek sivil toplum kuramı yoktur. Üç tane sivil toplum kuramı vardır. Bunlar :²³

- i. Çoğulcu sivil toplum,
- ii. Asgari devletçi sivil toplum,
- iii. Katılımcı sivil toplumdur.

İlk ikisi Sağ düşüncenin, sonuncusu da Neo-Marksist Solun görüşünü yansıtmaktadır.²⁴ Her üçünün ortak amacı, merkezi devlet otoritesinin, toplumsal yaşama, siyasal ve yönetsel müdahalesini en aza indirmektir. Farklılıkları ise, salt terim farklılığı olmanın, kuşkusuz ötesindedir. En önemli farklılıkları ise hareket noktalarında gizlenir.²⁵

Çoğulcu sivil toplum yaklaşımı, ağırlıklı olarak Amerikan yaşamının ve düşüncesinin ürünüdür. Genelde devleti nötr sayar. Siyaset literatüründe çoğulculuk, örgütlü emek ve sermaye gruplarının devleti etkilemeleri ve bir toplumsal uzlaşma içinde kendi çıkarlarını korumaları anlayışına indirgenmiştir.

²⁰ ÇAHA Ömer, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, I. Baskı, Gendaş Yay., İstanbul, 2000, s.67.

²¹ A.g.e., s.68.

²² AKYOL Taha, *Sivil Topluma Geçiş*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Heyeti Yay., İstanbul, 1992, ss.46-47.

²³ FİNCANCI Yurdakul, *Sivil Toplum – Asgari Devlet – Sivil Devlet*, (Der: Elizabeth Özdalga, Suna Persson), Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1999, s.2.

²⁴ DURSUN Davut, “Devlet Karşısında Sivil Toplumun Artan Gücü”, Tebliğ, TGKT 6. İstişare Toplantısı, Ankara, 1996, s.230.

²⁵ FİNCANCI, a.g.m., s.2.

Hayek'in belirttiği anlamda asgari devletçi sivil toplum ya da Neo-Marksistlerin öngördüğü katılımcı sivil toplum, henüz tam anlamıyla pratiğe aktarılabilmiş değildir. Yeni Sağ'ın görüşlerinden bir ölçüde etkilenen asgari devletçi pratik, Margaret Thatcher'ın Başbakanlığı döneminde İngiltere'de, Reagan'ın Başkanlığı sırasında da ABD'de gözlenmiştir. Ama o pratik, ne Hayek'çi kendiliğinden olma düzeni getirmeye dönüktür, ne de onca özelleştirmeye rağmen, devletin ulusal gelirden aldığı payı dikkate değer ölçüde azaltarak, devleti küçültmeyi başarabilmiştir. Neo-Marksist katılımcı sivil topluma dönük çabaların ilk işaretlerini ise Gorbaçov devrimleri vermiştir.²⁶

1.1.3.1. Çoğulcu Sivil Toplum

İlk kez Hegel'de, devletin karşısındaki “burjuva toplumu” ya da “sivil toplum” biçiminde ifade edilen bu kavrama, Hegel'in kastını ters – yüz edici bir içerik kazandıran çağdaş akım, Çoğulcu Demokrasi (Pluralism) akımıdır. Çoğulcu Demokrasi kuramcıları, devlet (siyasi toplum) ile sivil toplumun (yurttaşlar topluluğunun), birbirinden tamamen ayrı iki oluşum olduğu varsayımından hareket ederler. Toplumdaki çıkar gruplarının aktif varlığına dayanmakta ve devletten ayrı bir toplumsal alana işaret etmektedir.²⁷

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya atılan çoğulcu sivil toplum, temel hak ve özgürlükler açısından devletin yeterince sınırlanabildiği başta ABD olmak üzere gelişmiş toplumlarda belirginleşmiştir. Bu anlayışa göre, sosyal hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeler doğrudan sivil toplum örgütlerinin daha etkin hale getirilmesiyle sağlanmalı, devletin müdahalesi en aza indirilmelidir.²⁸

Yasama, yürütme ve yargının ayrıldığı, kısmen devlet çoğulculuğu ya da kurumsal çoğulculuk anlamına gelen bir çoğulculuk temeldir. Kimi yazarlar buna poliarşi demektedir. Poliarşi ise çok merkezlilik olup, ne yalnızca devletin, ne de yalnızca azınlıkların egemen olduğu bir sistemdir. Bu sistemde çeşitli çıkar grupları, kurumsal yapıyı etkileyerek devletin kural koyma faaliyetlerini yönlendirerek toplumsal yapıyı oluşturmaktadır. Söz konusu güçler devleti bir ölçüde etkileyerek karşıt çıkar gruplarının da etkileriyle, toplumsal bir denge ortaya çıkarmaya olanak sağlamaktadır. Bu tür çıkar grupları (bireyler, bireysel kuruluşlar, hükümet

²⁶ A.g.m., s.2.

²⁷ ANBARLI Şeniz, A.g.t., s.27.

²⁸ YILMAZ Aytekin, “Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye”, Yeni Türkiye Dergisi, S.18, 1997, s.90.

kuruluşları) hükümet dışı kuruluşlara destek vermekten çok doğrudan kamu politikalarını etkilemeye çalışmaktadırlar. Ancak pratikte güçlenen bir takım baskı gruplarının devletin temel bazı politikalarını yönlendirmesi gibi farklı sonuçları da doğmuştur.²⁹

1.1.3.2. Asgari Devletçi Sivil Toplum

Asgari devletçi sivil toplum yaklaşımı, devletin yapay kurallarla, toplumsal yaşamın doğal düzenini engellememesini sağlamaya yönelmiştir. Buradaki doğal ve kendiliğinden düzen, sivil toplumla aynı anlama gelmektedir. İktidarın toplumu şekillendirme ve bireyin nasıl davranacağına karar verme pozisyonunda olmaması gerektiği ve çıkar gruplarına yarar sağlama olanağının sınırlanması gereği üzerinde durmaktadır.³⁰

Asgari devletçi toplumu Yeni Sağ savunmaktadır. (Önde gelen kuramcısı Friedrich Hayek'tir). Hayek'e göre özgür insanlardan oluşan toplumun korunabilmesi için, üç anlayışın özümlemesine bağlıdır. Birincisi, "kendi kendini üreten" ya da "kendiliğinden olma" düzen ile "örgüt" birbirinden farklıdır. Bu farklılık, kendiliğinden olma düzenle örgütlü düzene egemen olan yasaların farklı olmasından ötürüdür. İkinci nokta şudur : Bugün sosyal adalet dene şey, ancak ikinci tür düzende, "örgüt" düzeninde bir anlam ifade eder; kendiliğinden olma düzen de anlamsızdır, hatta o düzenle uyumsuz. Üçüncü nokta da şudur : Aynı temsili organın, hem adalete uygun davranış kurallarını koyduğu, hem hükümeti yönettiği liberal demokrasi modeli, özgür toplumun kendiliğinden olma düzenini, "örgütlü çıkarlar koalisyonuna" hizmet eden totaliter bir sisteme zorunlu olarak dönüştürür.³¹

Asgari devletçi sivil toplumu savunan Yeni Sağ, kendiliğinden olma düzenin, yerleşik adil davranış kurallarıyla, örgütlü toplumun (devletin) düzenleyici kural koyarak, sivil yaşamın hemen her alanına müdahale etmesi arasında, bir çelişki olduğu inancındadır. Devletin düzenleyici kuralları, toplumsal yaşamın tüm verilerini dikkate alması olanaksız, yapay kurallardır. Devletin bu tür yapay kurallar koyma yetkisini ele geçirmesi, temsili demokrasinin kötüye kullanışının ve hatta işlemeyişinin sonucudur. Öyleyse sivil topluma ulaşılabilmesi için, her şeyden önce yasama yetkisi daraltılarak, devlet asgariye indirilmelidir. Ayrıca, hükümeti yönlendirme işlevi ile yasama işlevinin aynı temsili kurumda toplanması

²⁹ TÜGİAD, 2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Sorunlarına Yaklaşımlar- Sivil Toplum Örgütleri, TÜGİAD Yay., Şubat 1997, s.9.

³⁰ YILMAZ, a.g.m., s.90.

³¹ TÜGİAD, a.g.e., s.10.

önlenmelidir. Çünkü, “örgütlü çıkarlar koalisyonu”nun etkisiyle, o koalisyona hizmet edici kurallar koyan temsili kurumlar o kuralların uygulanmasını da hükümet eliyle yönlendirmektedirler. Böylece o temsili kurumlar, kendiliğinden olma toplum düzenini, düzenleyici totaliter sisteme dönüştürmektedir. Başka deyişle, çıkar grupları temsili kurumları etkilemekte ve kendiliğinden olma düzeni geriletmektedir. Bu doğal eğilimleriyle çıkar grupları, daha özgür bir toplum yaratmaya hizmet etmemektedir. Tam tersine, toplum, örgütlü çıkar grupları koalisyonunun insafına terk edilmektedir.³²

1970’li yıllarda çoğulcu demokrasi modelinin giderek gücünü kaybetmesi ve batılı ülkelerde meydana gelen ekonomik gerileme, Hayek’in önderliğini yaptığı asgari devlet akımının öne çıkmasını sağlamıştır. Ancak “asgari devlet” kavramı ile kastedilen devletin ekonomik faaliyetlerini en aza indirmek değil, devletin zorlama, yapay kurallar getirmesinin önüne geçilmesi, bireylerin davranışlarında, kararlarında özgür hale gelmeleri, hükümetin bu alandaki etkisinin en aza indirilmesidir. Bu anlayışa göre, devlet de özgür toplumlarda yer alan birçok örgüt gibi bir örgüttür ve görevi de sadece mevcut düzenin aksamadan yürümesini sağlayacak ortamın oluşturulması ve devamının sağlanmasıdır.³³

1.1.3.3.Katılımcı Sivil Toplum

Yurdakul Fıncancı’nın “sivil devlet” olarak nitelendirdiği katılımcı sivil toplum kuramını geliştiren Neo-Marksist öğretisi ise, bir ölçüde, Sovyetler Birliği’ndeki devlet düzeninin uygulamalarından esinlenerek geliştirilmiştir.³⁴

Devlet – sivil toplumun kaynaşmasına dayanan katılımcı sivil toplum yaklaşımı, katılımcı demokrasi düşüncesinden doğmuştur. Devlete ve devletin toplum üzerinde yetkilerine karşı çıkmak yerine bu ilişki ile demokratikleştirmeye çalışılmaktadır. Demokratikleşme ise halkın siyasal faaliyetlerde daha katılımcı olması ile mümkün görünmektedir.³⁵

Katılımcı sivil toplum, devlet ile sivil toplumun iç içe bulunması nedeniyle sürekli etkileşim içerisinde ve sivil toplumun genişlemesi, devletin küçülmesi gereğine inanarak bir

³² FİNCANCI, a.g.m., s.3.

³³ TUGİAD, a.g.e., ss.10-11.

³⁴ FİNCANCI, a.g.m., s.3.

³⁵ YILMAZ, a.g.m., s.90.

arada bulunmasının getirdiği birlikteliği demokratik doğrultuda değiştirmeyi hedeflemektedir. Bunun ise siyasetin doğrudan halka taşınmasıyla olası hale gelmesi söz konusudur. Buna göre katılımcı sivil toplum, halktan ayrılarak değil, bizzat halk tarafından siyaset anlayışına dayanmaktadır.³⁶

Bu model, siyasal ve sivil toplumun iç içeliğinden hareket ettiği için, diğer modellerde öngörülen devleti küçülterek sivil toplumun yaygınlaştırılması fikirlerinin sivil toplumun genişletilmesi konusunda yarar sağlamayacağını da öne sürmektedir.³⁷

1.2. SİVİL TOPLUM DÜŞÜNÇESİNİN GELİŞİMİ

Başlangıçta Batı siyasi literatüründe daha iyi bir toplumsal düzene ulaşmak için bireyin hak ve yükümlülüklerini düzenleyen siyasal kurumlar anlamında kullanılan sivil toplum kavramı bütün diğer kurumları kapsayan ve onlara egemen olan sitede (polis) varolan her şeyin üstünde olan toplum anlamında kullanan Aristoteles'e kadar geriye götürülse de,³⁸ şehirleşmenin başladığı XIII. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan kavram, doğal yaşam alanıyla bir anti-tez görünümündeydi. Hegel'e kadar sivil toplum/devlet değil, sivil toplum/doğal durum anti-tezi söz konusudur. Thomas Paine ya da Hegel gibi teorisyenler sivil toplumla, hem devlete komşu hem de ondan ayrı bir alan yaratmaya çalışmışlardır.³⁹ Hegel'le birlikte köklü bir değişime uğrayan sivil toplum, günümüzde devletin karşısında ve ondan özerk bir yapılanma olarak siyasi toplumdan ayrılmıştır. Devlet genişledikçe sivil toplum daralır. Bunun tersi de geçerlidir. Bu nedenle temel problem bu iki toplumun bir arada yaşamak zorunda olan iki varlık olması dolayısıyla aralarında ilişki önem kazanmıştır. Devletin sınırlarının ne olması gerektiği yolundaki soruya verilecek olan cevap aynı zamanda sivil toplumun da sınırlarını belirleyecektir.

Batı toplumlarında orta sınıf (burjuvazi) şehir hayatına tanınan "sivil" özgürlükler temelinde gelişti. Ama sivil özgürlükler, merkezi otoriteden bağımsız, özerk kurum ve örgütlenmelerin, "sivil toplumun" tarihsel temellerini oluşturdu. Özgürlükçü ve çoğulcu demokrasinin batı toplumlarında gelişmiş olmasının en önemli nedenlerinden biri, Şerif Mardin'in ifadesiyle "*siyasetin sultanından kurtulabilmiş ilk toplumsal sistemin*" bu

³⁶ TUGİAD, a.g.e., s.11.

³⁷ A.g.e., s.11.

³⁸ AZAKLI Sedat, "Devlet, Sivil Toplum ve Türkiye", Yeni Türkiye Dergisi, S.18, 1997, s.53.

³⁹ CAROTHERS, a.g.m., s.12-13.

toplumlarda ortaya çıkmış olmasıyla yakından ilgilidir. Örneğin Doğu Avrupa toplumlarının ve Türkiye'nin sosyal tarihinde, Batı Avrupa'dakine benzer "sivil özgürlükler"e ve "sivil toplumun" gelişimine rastlanmamaktadır.⁴⁰ İdris Küçükömer'e göre ise felsefesiz bir toplum, sivil toplumun yokluğunun hiç değilse önemsizliğinin bir göstergesidir. Gerçi her toplumun, her kültürün kendine göre bir düşünce düzeyi elbette vardır. Ancak Greklerden itibaren Batının klasikleşmiş ve XVII. yüzyılda modern denilen çağını aşmış felsefe Doğu dünyasında genel olarak yoktur.⁴¹

Temel problem Devlet – Sivil Toplum ilişkisinin boyutudur. Devlete ilişkin çok miktarda teori olduğunu biliyoruz. Eflatun'un ideal devleti, Aristo'nun uygulamalarından çıkartmaya çalıştığı mümkün devleti, Aquino'lu Thomas'ın tanrının iradesi doğrultusundaki gerçek devleti, Machiavelli'nin ancak yüksek bir ahlâki amaç doğrultusunda hak kazandığı niteliğiyle ceberrut devleti, Jean Bodin'in mutlak devleti aşamalarından sonra nihayet modern devlet teorilerine de temel teşkil edecek şekilde toplumsal sözleşme anlayışına dayalı devlet modelleri dile getirildi. 1789 ihtilalinden tam 100 yıl önce doğan Montesquieu, kuvvetler ayrılığının, siyasal hürriyetleri sağlayarak halk-devlet ilişkisinde bir karşılıklılık ve denge durumu yaratabileceğini düşünmüştü.⁴²

Devletin toplumdaki rolü ne olmalıdır sorusu, kuşku yok ki çağımızın en önemli sorunlarından biri. Devlet ve toplum ilişkileri, 1980'lerden bu yana Batı'da ve Doğu'da kapitalist ve komünist toplumlarda; sağda ve solda, muhafazakarlar ve liberaller, sosyal demokratlar ve komünistler arasında belki bir numaralı tartışma konusu oldu. Bu tartışmanın temelinde, devletin hemen her yerde toplum aleyhine giderek büyümesi ve giderek güçlenen bir rol üstlenmiş olması vardı.⁴³

John Keane XIX. yüzyıldaki devlet – sivil toplum arasındaki tartışmanın neden bugün tekrar gündeme geldiğini şöyle açıklıyor.⁴⁴

⁴⁰ MARDİN Şerif, *Türkiye'de Toplum...* ss.10-11.

⁴¹ KÜÇÜKÖMER İdris, *Sivil Toplum Yazıları*, I. Baskı, Bağlam Yay., İstanbul, 1994, s.25.

⁴² BOSTANCI Naci, "Devlet ve Sivil Toplum", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 17, , 1997. s.183.

⁴³ ALPAY Şahin – ÖZDALGA Elizabeth, "Türkiye'de Devlet-Sivil Toplum Dengesi Yeniden Kurulmalı", *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslâm Dünyası*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1999. s.17.

⁴⁴ KEANE John, *Sivil Toplum ve Devlet*, (Çev: Levent KÖKER) I. Basım, Ayrıntı Yay., İstanbul, Aralık 1993. ss.16-18.

i. Batı Avrupa'daki kapitalist ekonomilerin hali hazırdaki yeniden yapılanması, devlet-sivil toplum ilişkisi konusuna gösterilen yeni ilginin anahtar etmenleri arasındadır, bu ekonomik yapılanma süreci savaş sonrası uzun yatırım ve refah dalgasının sahip olduğu büyüme potansiyelinin tükenmesi nedeniyle harekete geçirilmiştir.

ii. Keynesçi refah devleti politikalarının başarısızlıkları etrafındaki siyasal tartışmalarda devlet-sivil toplum ayırımına gösterilen ilgiyi artırmaktadır.

iii. Bu ilgi yeni toplumsal hareketlerin doğuşuyla da bağlantılıdır. Bu hareketler, siyahların hakları, feminizm, öğrenci ve gençlik hareketleri, ekoloji vs.dir.

Devletin görevlerinin yeniden tanımlanmaya başladığı ve dengelerin değişmeye başladığı böyle bir dönemde kendilerine düşen görevleri Almanya Başbakanı Gerhard Schröder şöyle açıklamaktadır. *“Sosyal demokratların kolları sıvayıp kendilerini toplumun ‘büyük’ siyasi sorunlarına vakfetmelerinin, denebilir ki, ‘toplumsal bir proje’ geliştirmenin tam zamanıdır şimdi: Gelecekte adalet ve katılım, dayanışma ve yenilik gibi vasıflara nasıl ulaşabiliriz. Kişisel ve kamusal inisiyatifler nasıl teşvik edilebilir, zayıflar nasıl korunabilir ve güçlülerin toplumdan katkılarını esirgememeleri için neler yapılabilir,”*⁴⁵ sorularına cevaplar aranması gerektiğini belirterek *“Modern sivil toplum konseptinde benim için önemli olan nokta şu: Siyasi bütünleşme yeni bir yurttaşlık bilinciyle yaşanan dönüşümün uygarlaştırılması. Toplumun esenliğini sağlayacak bir öz sorumluluk duygusu. Hedef ne devletin ortadan kaldırılmasıdır, ne de siyasetin geri çekilmesi,”*⁴⁶ görüşünü savunmaktadır. Öte yandan Schröder devlet ve sivil toplum arasında gerilimli bir ilişkinin var olduğunu varsayar yalnız bunun uyuşmaz bir zıtlık olmadığını söyler. *“Sivil toplumun daha iyi, daha aktif ve daha aktifleştirici bir devlete ihtiyacı vardır. En iyi hükümet, Goethe'nin dediği gibi ‘bize kendi kendimize yönetmeyi öğretene’ hükümettir! Topluma kendi meselelerini kendi başına çözebileceği bir alan açmamız ve aynı zamanda da tek tek bireylerin katkıda bulunmasını istememiz gerekir.”*⁴⁷ Buradan yola çıkarak sivil toplum devletle birlikte vardır diyebiliriz. Burhan Kuzu'ya göre de sivil toplum asla devletsiz bir toplum değildir. Sivil toplum olarak düşünülen toplum, ancak devletle ve devlet içinde varolabilir ya da sivil toplum, kavramsal açıdan, insanlar devleti düşünebilmeye başladıktan sonra varolabilir.⁴⁸

⁴⁵ SCHRÖDER Gerhard, “Devlet ve Toplumun Görevlerinin Yeniden Belirlenmesi”, *Deutschland Dergisi*, S:5, (Ekim-Kasım 2000), ss.18-19

⁴⁶ A.g.m., s.19.

⁴⁷ SCHRÖDER, a.g.m., s.19.

⁴⁸ KUZU. a.g.m., s.365.

Devlet gücünün gerekliliğini evrensel prensiplere bağlayarak bir temele oturtmaya ve bu gücün sınırlarını belirlemeye çalışan eski ve yeni düşünürlerin pek çoğu da devletin görevleriyle ilgili sorunlar üzerinde durmuşlardır. Karl Popper da bunlardan birisidir. O'na göre Devletçilik ne kadar artarsa, özgürlük o kadar azalır. Ama bir de "özgürlük" fazlalığı diye bir şey vardır. Maalesef özgürlük, tıpkı devlet gücü gibi suistimal edilebilir. Birileri kalkıp konuşma özgürlüğünü, örneğin yanlış bilgiler vererek veya halkı ayaklanmaya kışkırtarak kötüye kullanabilir.⁴⁹

Diğer önemli nokta ise demokratikleşme – sivil toplum ilişkisidir. Sivil toplum fikri; Demokrasi ve demokratikleşme değerlendirilirken çoğu zaman temel bir öneme sahiptir.⁵⁰ Sivil toplum ile demokrasi arasındaki ilişki aslında siyasal alan (siyasal iktidar) ile kamusal alan (toplumsal iktidar merkezleri) arasındaki karşılıklı etkileşimin belirlediği bir ilişkidir. Batı'da gelişim süreci içinde yurttaşlar arası sosyal ve ekonomik (mülkiyet) ilişkiler sivil ya da özel hukukun temelini oluştururken, kamu yönetimi de bu sivil taban üzerine kurulmuştur.⁵¹

Demokrasiyi pekiştiren, sağlamlaştıran unsurlardan birisi de katılımın gerekliliğidir. Vatandaşların siyasal hayata katılması demokrasinin temel unsurlarındandır. Dahası bu katılma rejimin iyi işleyişine katkıda bulunacak şekilde organize edilmek zorundadır. XIX. yüzyılda büyük yankı uyandıran ve siyasal düşüncenin bir klasiği haline gelen bir eserde (Amerika'da Demokrasi) Alex de Tocqueville şunları yazmıştır: *"Demokratik ülkelerde örgüt bilimi ana bilimdir; diğerlerinin ilerlemesi bu bilimin ilerlemesine bağlıdır. İnsan toplumlarını yöneten kanunlar arasında bir tanesi vardır ki bütün diğerlerinden daha açık ve daha belirgin görülmektedir. İnsanların medeni kalması ya da böyle olması için onların arasında örgütlenme sanatının gelişmesi ve mükemmelleşmesi gerekir."*⁵² Sivil toplumun yüzyıldan fazla süren bir ihmalden sonra gündeme gelmesinde⁵³ Sosyalist Doğu Bloğunun Doğu ve Orta Avrupa kesimindeki muhalif hareket ve aydınların rolü olduğu görülmektedir.⁵⁴

⁴⁹ POPPER Karl, "Demokratik Devlet Teori ve Pratiği Üzerindeki Yansımalar", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S:60, (Mart – Nisan 2000), s.84

⁵⁰ BAKER Gioden, *Civil Society and Democracy*, Published By Blacwell Publishers Malden, USA, 1998, p.81.

⁵¹ KÜÇÜKÖMER, *Bütün Eserleri – 3 : Sivil Toplum Yazıları*, Bağlam Yay., İstanbul, 1994, s.5.

⁵² SEZAL İ. – DİLBER F., *Amerika'da Demokrasi*, Yetkin Yay., Ankara, 1994, s.210.

⁵³ FOLEY Michael W. and EDWARDS Bolo, "Beyond Tocqueville : Civil Society and Social Capital in Comparative Perspective", *American Behavioral Scientist*, (September 1998).

⁵⁴ YILMAZ Murat, "Sivil Toplumun Kısa Tarihi ve Aktüel Bazı Meseleleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.17, 1997. s..371.

Aslında bundan hemen önceye baktığımızda 1960'lı yıllarda da sivil toplum kavramının tekrar gündeme gelmeye başladığını görüyoruz. Özellikle 1968 öğrenci hareketleri mevcut siyasal kurumları, değerleri, normları ve siyasal süreci genişçe bir eleştiriye tabi tutmuş ve bağrından feminizm ve çevrecilik, anti-nükleer hareket gibi bir takım yeni hareketler doğurmuştu.⁵⁵

1990'lı yılların başlarından itibaren STK larının sayısında çarpıcı bir artış ve faaliyetlerinde geniş çaplı bir serpilme yaşanırken, diğer yandan bunların işlevleri ve misyonları etrafında hareketli bir tartışma başladı. STK ların hem sayısal hem de siyasal işlevleri açılarından yaşadıkları bu güçlenme bir "yeni enternasyonal"ın temeli olarak değerlendirmelerine yol açmıştır.⁵⁶

1.2.1. Devlet – Sivil Toplum Özdeşliği

Ortaçağ sonrasında, iktidarın kaynağına ilişkin yeni bir anlayışın geliştiğini görmekteyiz. Aslında bu yeni anlayış ortaçağın içinden gelerek şekillenmekteydi. Ortaçağ sonrası anlayış, *"iktidarın kaynağını ne antik çağda olduğu gibi doğa'da ne de ortaçağda olduğu gibi 'ilahi' bir katta görüyordu. İktidar artık gökyüzünden yeryüzüne inerek 'dünyevi'leşmekteydi. 'Tanrının yerini akıl, tek yorumcu papanın yerini de rasyonel birey' almaktaydı."*⁵⁷

Ortaçağ sonrasında XVII. yüzyıl yaşamış olan Thomas Hobbes'un düşüncesinde sivil toplum kavramının neyi ifade ettiği çok açıktır. Devletli toplum ya da Tabii Hal'in karşısı.⁵⁸ Hobbes'ta sivil toplum devlete ve devletin yasalarına eş değer görülmektedir. "Güvenlik devleti"nin zorla ve baskıyla sağladığı düzene sivil toplum adı verilmektedir. Sivil toplum, kavgacı ve aç gözlü bireyler arasındaki şiddetli rekabet ile tanımlanan doğal durumun radikal olumsuzlaşması olarak görülmektedir. Güvenlik devleti bir kez kurulduktan sonra mutlaklır.⁵⁹

Devletin yönetme kapasitesini artıran her şeyi iyi ve adil, uyrukların devlet iktidarna karşı gelme ve direnme kapasitelerini artıran her şey kötü ve gayri adildir. Keyfi devlet

⁵⁵ ÇAHA Ömer, a.g.m., s.28.

⁵⁶ SANCAR Mithat, "Global Sivil Toplum mu?", *Birikim Dergisi*, (Şubat 2000), s.19.

⁵⁷ YURDUSEV A. Nuri, "Liberalizmin Türkiye Atağı" *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S.22, (Bahar 1993), s.103.

⁵⁸ AKAL, A.g.e., s.36.

⁵⁹ EDREMİT Sabiha Deniz, *Türkiye'de Politik Çifte Standartlar*, Uludağ Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1998, s.34.

iktidarının eğilimlerine karşı kollektif direniş yasaktır; çünkü bu direniş siyasal topluluğun huzur ve güvenini bozma potansiyeli taşır. Bu nedenle devlet tekelinin korunması gerekmektedir.⁶⁰ Tüm doğal hukuk felsefesi geleneğinde “Societas civilis” ifadesi siyasal toplum ve devletle eş anlamlı kullanılmıştır.⁶¹

1.2.1.1. Thomas Hobbes ve Leviathan

Thomas Hobbes doğal halde insanların birbirinin kurdu (Homo Homini Lupus) olduğunu varsayar. Thomas Hobbes, toplumsal uyum ve toplumsal barış için bir tehdit unsuru olarak gördüğü farklılıkların engellenmesi amacıyla güçlü bir siyasal otoritenin tüm egemenlik haklarını elinde bulundurması gerektiğini öne sürmekteydi. Böylece doğa oluşumunda korunma ve güvenlik ihtiyacı hisseden bireyler kendilerini cezai yatırımlarla sınırlayabilecek zorlayıcı bir gücün tek iradesi altına girmektedirler. Yani farklılıklar tek bir siyasal iradeye dönüştürülmüş olur. Oysa böyle bir sözleşme ile bugünkü anlamda bir sivil toplumun önüne set çekildiği gibi, mutlak iradenin boyutları toplumsal yaşamın her alanını kuşatarak türdeş bir toplumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.⁶²

Hobbes’un kavramında sivil toplumun devletin karşısına dikilebileceği ya da onunla çatışabileceği düşünülemez. O insanın doğal olarak egoist bir varlık olmasına rağmen, mantıklı bir varlık olduğunu varsayar, insanlar tanrının iradesinden ziyade, sosyal sözleşmeye dayalı olarak bir araya gelirler. Kendi çıkarlarını elde etmek için kişiler bazı doğal haklarından vazgeçmek için anlaşır. Ancak bir devletin karşılıklı rıza ile donatılması sayesinde adalet ve hukuk düşünceleri anlam kazanabilir. Toplumun ve devletin kurulması her bir bireyin barış (fiziki güvenlik) arama yetenek ve yükümlülüğünden doğar. Siyasi yükümlülük bu sözleşmenin yaratılmasına dayanır.⁶³

Hobbes’un düşüncelerini anlayabilmek için en önemli eseri Leviathan (Ejder)’a bakmak gerekir. Kimdir, nedir bu Leviathan? Hobbes eserinin hemen girişinde Leviathan’ın ne olduğunu açıklar. Leviathan Latince’de Civitas diye adlandırılan devlettir ve bu devlet insan eseri yapay bir yaratıktır. Tıpkı insana benzer ama ondan daha büyük ve daha güçlüdür, çünkü insanları korumak ve savunmak için yaratılmıştır. Bu insan yapısı yaratıkta üstün

⁶⁰ A.g.t., s.35.

⁶¹ TUNÇ – AKTAŞ, a.g.m., s.72.

⁶² YILMAZ A., a.g.m.,s.87.

⁶³ ERDOĞAN, a.g.m., s.12.

egemen güç, onun ruhunu temsil eder. Yargı ve yürütme görevlerini yapan hakimler, memurlar ve diğer görevliler bu yaratılmış hareket etmesini sağlayan yapay eklemlerdir. Egemenlik kavramı içinde yer alan cezalandırma ve ödüllendirme mekanizması bu yaratılmış sınır sistemini oluşturur. Toplumda herkesin zenginlik ve varlığı onun gücüdür, halkın selameti onun görevidir, danışmanları onun belleği, adalet ve yasalar onun akli ve iradesidir.⁶⁴

Hobbes egemen gücü teşkil eden iktidarın tüm insanların bütün yetki ve güçlerini bir kişiye ya da bir meclise devretmeleriyle kurulacağını söyler. Böylece herkes her şey üzerinde sahip olduğu mutlak nitelikte doğal hakkını bir kişiye ya da bir meclise bir sözleşmeyle terk ederek siyasal toplumu kurmuş olur. Mutlak vazgeçmeden geriye dönüş yoktur artık. Öte yandan egemen güç yapılan sözleşmeyle taraf olmadığı için sözleşme hükümlerine aykırı hareket etmesi söz konusu olamayacağı gibi, hiçbir koşulla da bağlı değildir. Hukukun tek kaynağı vardır o da egemen gücün iradesidir. Egemen güç, bölünemez, parçalanamaz.⁶⁵

Hobbes'un bu eserinde devlete karşı kişilerin tüm hakları ihlal edilmektedir. Hobbes ekonomi dahil her şeyin yönetimini siyasal güce vermiştir. Hobbes mutlakiyetçi bir düşündürdür ve onun Leviathan'ı bu açıdan totaliter devleti aksettirir, o mutlakiyetçiliği son haddine kadar götürür.⁶⁶

1.2.2. Devlet – Sivil Toplum Ayrımının Doğuşu

Sivil toplumun, doğal durumla bir anti-tez olarak ve siyasi toplumla aynı anlamda kullanılması XVIII. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu yüzyılın geç dönemlerinden itibaren klasik sivil toplum anlayışı yavaş yavaş parçalanmaya başlamıştır. Bu parçalanmayla birlikte kavramda semantik kaymalar başlamıştır. Bu anlam kaymasında temel belirleyici olan, devletin sivil toplumu “gözetleyici” konumda görülmesidir ki, bu da Hegel'in üzerinde durduğu noktadır. Hegel sivil toplumu devlete bağlar.⁶⁷

Sivil toplumun klasik anlamının parçalanışı Adam Ferguson'un 1767 yılındaki “An Essay on the History of Civil Society” adlı eserinde belirginleşmiştir. Ancak bu parçalanış henüz sivil toplum ve devleti tamamen birbirinde ayırtmamaktadır. Ferguson'a göre sivil

⁶⁴ GÖZE Ayferi, *Siyasi Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yay., 8. Baskı, İstanbul, 1998, s.133.

⁶⁵ A.g.e., ss.134-141.

⁶⁶ A.g.e., s.145.

⁶⁷ KEANE, a.g.e., s.48.

toplum ile devlet henüz tam anlamıyla farklı alanlar değildir. Zaten Ferguson böyle bir ayrımı da arzulamamaktadır. Sivil toplumun devlet karşısında öncelikli olduğu ve bu nedenle güçlendirilmesi gerektiği görüşünün öne çıktığı bu evre, Thomas Paine'nin İnsan Hakları adlı yapıtında Edmund Burke'e karşı giriştiği polemikte de açıkça görülmektedir.⁶⁸

Gelişmenin bu evresinde; toplumların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşru olduğu şeklindeki çığır açıcı iddia güçlenmiştir. Bu dönemde sivil toplum ile devlet arasındaki ayrım statükoyu hor görmüş ve toplumsal eşitlik, yurttaş özgürlükleri ve sınırlandırılmış anayasal hükümete yönelik ütopyacı umutlar güç kazanmıştır.⁶⁹ *“Bir Sivil toplum, kendi kültürel başarılarını ve kamusal ruhunu olduğu kadar, mekanik ve ticari zanaatlarını da düzenli yönetim, hukuk devleti ve güçlü askeri savunma yoluyla koruyan ve ‘zarifletiren’ bir siyasal düzen tipidir.”*⁷⁰

Gerek Adam Ferguson, gerekse de Thomas Paine için bireyler arasında doğal ve özgür bir etkileşim için sivil toplum ön şarttır.⁷¹

1.2.2.1. Thomas Paine ve Sivil Toplum

Thomas Paine Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'ne büyük önem verir. Bildirge'nin birinci maddesine göre herkes özgür doğar ve yaşar; haklara sahip olma bakımından herkes eşittir. İkinci maddede ise bütün siyasal rejimlerin temel amacının bu doğal ve devredilmez hakları korumak olduğu açıkça ilan edilmektedir. Bildirge siyasal meşruiyet kaynağı olarak ulusal iradeye de işaret etmektedir. Bildirge'nin üçüncü maddesine göre egemenliğin kaynağı ulustur; kaynağını ulustan almayan hiç kimse ya da hiçbir kurum egemenliğini kullanamaz. Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'ni eleştiren Burke'e cevap olarak kaleme aldığı “Rights of Man” adlı kitabında Thomas Paine, Bildirge'nin ilk üç maddesinin diğer bütün maddelerin esasını teşkil ettiğini söylüyor. Paine'e göre ilk üç madde, bireysel ve ulusal özgürlüğün temelidir. Bu maddelerin ihtiva ettiği prensiplere dayanmayan ve bu prensipleri korumayan hiçbir ülke özgür olarak kabul edilemez.⁷² İronik bir şekilde devleti yönetenler yurttaşlara

⁶⁸ A.g.e., s.60.

⁶⁹ TUNÇ- AKTAŞ, a.g.m., s.78.

⁷⁰ KEANE, a.g.e., s.54.

⁷¹ AHRNE Goran, *Civil Society and Uncivil organizations*, International Sociology Association, California 1998, p.85.

⁷² TODAİE, *Türkiye’de İnsan Hakları*, I. Baskı, Ankara, 2000, s.192.

örgütlenme hakkını tanıma da genellikle çok isteksiz davranmışlardır. Bireysel ya da toplu dilekçe hakkı neredeyse devletle yaşırken, yani binlerce yıllık bir geçmişe sahipken, örgütlenme hakkı ancak XIX. yy.'ın ikinci yarısında yayılmaya başlamıştır. 1789 Büyük Fransız Devrimi'nin, yurttaş birliklerini yasaklaması çok ilginçtir. Ceza Yasası'nın yirmi kişiyi aşan birlikleri yasadışı sayan 291. maddesi ancak 1 Temmuz 1901'de kabul edilen Dernekler Yasası ile yürürlükten kaldırılabilmiştir.

Öte yandan, Paine Amerikan Bağımsızlık Savaşı örneği ile yurttaşların özgürlüklerine tecavüz eden devlet iktidarına karşı direnmeleri gerektiğini vurgular. Paine'e göre *"Bütün bireyler eşit olarak ve eşit doğal haklara sahip bir biçimde doğarlar... Bu doğal haklar (örneğin özgürce konuşma, kamusal toplantı ve bağımsız dinsel ibadet hakları) Tanrı tarafından verilmiştir ve bireylere, başkalarının doğal haklarına zarar vermeden ve bunları çiğnemedi, kendi rahat ve mutlulukları için özgür ve makul bir biçimde davranma olanağı sağlamaktadır."*⁷³ Paine bireylerin doğal hakları ile ilgili bu iddiayla sivil toplum ile devleti birbirinden ayırarak, sivil toplum teriminin klasik kavramış şeklini yıkmaktadır.⁷⁴ Sivil toplum ne kadar mükemmelse kendi işlerini de o ölçüde kendi düzenlemekte ve yönetime, o ölçüde az fırsat bırakmaktadır. *"Medeniyet ne kadar gelişirse hükümete olan ihtiyaç o derece azalır, çünkü medeniyet, o nispette daha fazla, kendi işlerini düzenlemektedir ve kendi kendini idare eder"*.⁷⁵

Modern dünyadaki despotik yönetimlerin bireyler üzerinde kurmuş oldukları tahakkümün yol açtığı "gayri medeni" durum karşısında birey her türlü düşünme yetisinden alıkonulmak istenmektedir. Öyle ki, toplumlar ve toplumların hayatı dünyanın her tarafında devletler tarafından kuşatılmaktadır. Ancak bu durum yani devletin toplum üzerindeki tahakkümü Paine'e göre geçici bir durumdur.⁷⁶ Onun "Minimum Devlet" modelinde meşru devlet toplumun ortak yararı için verilen bir iktidar yetkisinden öte bir şey değildir. Paine'e göre, *"eğer insanların özünü ve bünyesini, ihtiyaçlarının çeşitliliğini, birbirlerinin ihtiyaçlarını sağlamak üzere değişik insanlardaki becerilerin çeşitliliğini, toplum kurma ve bir toplum oluşturduktan sonra da buradan kaynaklanan yararları koruma eğilimini dikkatlice inceleyecek olursak, yönetim denen şeyin büyük bir kısmının açıkça bir aldatmaca*

⁷³ AKTAŞ – TUNÇ, a.g.m., s.78.

⁷⁴ A.g.m., s.78.

⁷⁵ PAİNE Thomas, İnsan Hakları (Çev: M. Sarıca), Belge Yay., İstanbul, 1985, s.200.

⁷⁶ KEANE, a.g.e., s.62.

olduğunu kolayca fark edebiliriz".⁷⁷ Yönetimi, toplum uygarlığına elverişli şekilde atfolunan her şeyi, toplum kendiliğinden oluşturabilmektedir. Bireyler ve toplumun refahı, en iyi biçimde kurulmuş yönetimlerden daha çok, toplum ve uygarlığın büyük ve temel ilkelerine, genel olarak razı olunmuş ve karşılıklı olarak korunma, adet ve geleneklere – toplum içerisinde milyonlarca kanaldan geçerek toplumun tümünü zindeleştiren aralıksız çıkar dolaşımına bağlıdır.⁷⁸

Meşru devlet, *"doğal hak ve yönetilenlerin aktif rızası ve ilkeleri tarafından yönlendirilen devlet"* tir.⁷⁹ Bireyin devlet karşısında öncelikli olması, doğal hak kavramı dikkate alındığında son derece "doğal" olmaktadır. Çünkü *"Hakların taşıyıcıları olan özgür ve eşit bireyler doğal olarak, geçmişin, bugünün ve geleceğin devletlerinden önce gelirler."*⁸⁰

Sivil toplumlararası bir etkileşimden bahseden Paine, uluslararası bir sivil toplum konfederasyonunun oluşumunun önemini vurgulayarak, bunun devletin asgariye indirilmesiyle mümkün olabileceğini belirtmektedir. *"Karşılıklı çıkar ve karşılıklı uygulanım tarafından birbirine kenetlenmiş sivil toplumların yönlendirdiği sınırlandırılmış devletlerin, dünya ölçeğinde bir düzen ve uyuma ulaşması için gerekli koşulu sağlayacağı"* na inanan Paine, özgür bir etkileşim içinde bulunan bireylerin birbirleriyle yardımlaşabileceklerini, çünkü bu bireylerin sivil toplumun temel yasası olan "ortak çıkar"larının olduğunu söylemektedir.⁸¹

Paine, bireylerin devlet kurumlarının önüne engel çıkarmadığı ve yalnızca karşılıklı saygı, ortak çıkar ve tüm bireylerin güvenlik ve özgürlüğü ilkelerini tanıyan bir sivil toplumda mutluluk gibi doğal hakların kullanılarak uyum içinde bir arada yaşamanın mümkün olduğunu düşünmektedir. Ortak çıkar ve istekler sivil toplumun "yasa"sıdır. Bu "yasa" önemi ve kalıcı etkisi bakımından devlet kurumlarının çıkardığı ve uygulandığı pozitif yasaların çok ötesine geçmektedir.⁸²

Thomas Paine, *"Kişiyi korumanın mülkiyeti korumaktan daha kutsal olduğunu"* ileri sürüyordu. *"Eğer, diyor Thomas Paine, mülkiyet ölçüt olarak alınırsa böyle bir şey moral*

⁷⁷ PAİNE, a.g.e., s.199.

⁷⁸ A.g.e., s.198.

⁷⁹ KEANE, a.g.m., s.62.

⁸⁰ A.g.m., s.63.

⁸¹ A.g.m., s.66.

⁸² EDREMIT, a.g.t., s.38.

özgürlük ilkesinden tam bir kopuş anlamına gelir ki, bu durumda hak maddeye bağlanmış olur ve sonuçta insan maddenin bir unsuru, uzantısı haline gelir.”⁸³

1.2.2.2. Hegel’de Sivil Toplum

Fransız Devriminden etkilenen Hegel, sivil toplum – devlet ayrımını ilk defa, Türkçe’ye Hukuk Felsefesi diye çevrilen “Philosophy of Right” adlı eserinde dile getirmiştir. Hegel, sivil toplumun ortaya çıkışını çağdaş dünyanın başarısı olarak nitelendiriyor. Hegel’e göre sivil toplum, serbest piyasa toplumunun var olması ve bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturdukları niteliklerden kaynaklanır. Ayrıca Hegel, Hukuk Felsefesi’nde etik hayatın alanını aile, sivil toplum ve devlet gibi üç ayrı alana ayırmaktadır. Her biri bireyin yaşamını düzenleyen farklı etik kurallara sahiptir. Burada, bir yanda sosyo – ekonomik zaruretlerin ve piyasa toplumunun gerektirdiği rekabet ve dolayısıyla çatışmanın yer aldığı sivil toplumu, diğer yandan da “devletten oluşan, devlet kurumlarıyla özdeşleşen ve onunla ayniyet içinde olan siyasal toplumu görmekteyiz. Bu anlayışa göre, sivil toplum maddi hayata, yani ekonomiye, siyasal toplum ise devlete tekabül ediyor.”⁸⁴

Sivil toplum kavramı bugün devam etmekte olan anlamını büyük ölçüde Hegel’in elinde bulmuştur. Hegel’in yaşadığı dönemde dağınık vaziyette bulunan değişik Alman eyaletlerinden güçlü bir Alman birliği oluşturma emeli neredeyse her Alman’ın damarında tutuşan bir idealdi. Hegel de devlet felsefesi ile ilgili düşüncelerini bu yöndeki arzularının etkisinde yazdı. Bir bakıma Hegel, İtalyan birliğini sağlamaya çalışırken tarihte ilk defa Ulus - Devlet ve Kilise – Devlet ayrımını öngören sekülerizm fikrine öncülük eden Machiavelli’nin rolünü Almanya’da oynamıştır. Ancak Hegel devleti aynen Machiavelli’de olduğu gibi transandantal (aşkın) ve metafiziksel bir varlık olarak tanımlamış ancak ondan farklı olarak sivil toplum kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır.⁸⁵

Hegel’le birlikte kamu çıkarı ile özel çıkarların birleştirilmesi konusu (bunun zorluğu) temel konu oldu. Sivil toplum, aile ile devlet arasında ahlaki yaşam alanı olarak kabul edildi. Modern sivil toplumu özel çıkarların birbiriyle çatıştığı bir yer olarak gördü. Hegel sivil toplum unsurlarının kendi arasında bir uyumun gerekliliğine inanmaz, zaten bunlar kendi iç

⁸³ DUPUIS – DERİ Francis, “Modern Demokrasinin Kurucularının Anti – Demokratizmi”, *Özgür Üniversite Forumu*, Demokrasi Sayısı, (Çev: Fikret Başkaya), S.9, (Ekim- Aralık 1999) s.9.

⁸⁴ AZAKLI, a.g.m., s.53.

⁸⁵ ÇAHA, a.g.m., s.29.

problemlerini kendileri çözecek kapasitede değildir,⁸⁶ ve bu nedenledir ki devletin denetimi ve gözetimi olmadan sivil toplumun sivil olamayacağı görüşünü savundu.⁸⁷ Yani devlet merkezli bir sivil toplumdan yanaydı. Ona göre sivil toplum evrensel çıkarların ya da özgürlük idealinin gerçekleştirildiği bir saha da değildir.⁸⁸

Sivil toplumu aile ile devlet arasında bir aşama olarak gören Hegel için toplumsal sınıflar, her türlü toplumsal kurum ve kuruluşlar sivil toplumu meydana getirir. Bu toplumda bireyler, birbirine hukuki ve iktisadi bağlarla bağlıdır. Bu yaklaşımı ile Hegel, bireyleri ve sivil toplumu devlet içinde eriten, kaynaştıran ve bütünleştiren bir “idealist devleti” savunur. Hegel analojisinin vardığı nihai noktada, bireyin ahlaki olgunluğa sivil toplum aracılığı ve ancak devlet içinde ulaşacağı varsayılır.⁸⁹

Devlet Ahlaki ölçülerin yegane koruyucusudur ve onun yasaları zorunlu olarak adildir; çünkü hakların yegane ölçüsünü devlet sağlar ve devletler arasında ahlakilikten bahsedilemez. Hegel, daha da ileri giderek, devletler arasındaki savaşların, onların sağlıkları için gerekli olduğunu ileri sürer.⁹⁰

Sivil toplumun adaletsizliklerini ve tikel çıkarlarını, evrensel bir topluluk içerisinde sentezleşmesini “devlet” sağlayabilmektedir. Devlet sivil toplumdaki adalet ve eşitsizlikleri gidermek ve halkın evrensel çıkarını korumak ve geliştirmek için sivil toplumun işlerine doğrudan müdahale edebilmektedir.⁹¹ Devlet – sivil toplum içinde – örneğin, bir veya daha fazla sınıfın birbirleri üzerinde tahakküm kurmaları, grupların bütün olarak yoksullaşmaları gibi ortaya çıkan adaletsizlikleri veya eşitsizlikleri tamir etmek için müdahalede bulunabilir. Böylece devlete, toplumsal yaşamı düzenlemesi ve egemenliği altına alması için fazlasıyla geniş bir yetki verilmektedir.

Hegel’e göre, sivil toplum tarihsel bakımdan olduğu kadar kavramsal bakımdan da eksiği olan bir toplum aşamasıdır. İnsan ancak “devlet” birimi içinde yaşadığı zaman en “yüksek” amacına ulaşmıştır.⁹² Hegel’den sonra sivil toplum kavramına yeni ve orijinal

⁸⁶ <http://www.scf-usc.edu/-khh/paper3.html>.

⁸⁷ <http://www.cu.hu/crc/cdc/syllabi/vias.html>.

⁸⁸ <http://www.scf-usc.edu/-khh/paper3.html>

⁸⁹ DOĞAN İsmail, *Sivil Toplum*, I. Baskı, Sistem Yayıncılık, İstanbul, (Şubat 2000), s.25.

⁹⁰ THOMSON David, *Siyasi Düşünce Tarihi*, Şule Yay., İstanbul, 1996, s.158.

⁹¹ KEANE, a.g.e., s.72.

⁹² MARDİN, *Türkiye’de Toplum...*, s.14.

sayılabilecek nitelikte bir tanım getirilememiştir. Hegel'in kavrama yüklediği orijinallik sivil toplumu ilk defa devletten ayırmış olmasında yatmaktaydı.⁹³

1.2.3. Devlet – Sivil Toplum Ayrımını Aşma Çabaları

Bu konuda dikkate değer üç düşünür ve üç gelenek göze çarpmaktadır. Bunlar:⁹⁴

- i. Marx'ın başını çektiği Alman geleneği : Toplum veya yurttaşlar toplumunu devlete dahil eden bir anlayışı yansıtır. Buna karşılık, devlet ile sivil toplum arasındaki aracılıklara olanak tanır; fakat ikisi arasındaki özerk bir alanı öngörmez. Devlet sivil toplumdan bağımsız olarak düşünülemez. Yani devletin sivil toplumdan bağımsız olduğu görüşlerini reddeder. Marx'a göre bir üst – yapı kurumu olan devlet, altyapıdan yani sivil toplumdan ortaya çıkan ve ona bağımlı örgütlenmedir.
- ii. Tocqueville'in temsil ettiği Fransız geleneği : Sivil toplum ile devlet arasında bir aracı olan temsili kurumlardan oluşan politik toplumun önemini vurgular.
- iii. İtalyan geleneği : Gramsci'nin düşüncelerinin vücut verdiği bu gelenekte politik toplum devletle özdeş görülür.

1.2.3.1. Marx'ın Sivil Toplum Yaklaşımı

Marx, Engels'le birlikte kaleme aldıkları Alman İdeolojisi'nde sivil toplumu şu şekilde tanımlar ; *“Sivil toplum üretici güçlerin gelişiminin belli bir aşamasında bireylerin bütün maddi ilişkilerini kucaklar. Sivil toplum verili bir aşamanın bütün ticaret ve sanayi hayatını kapsar ve bu haliyle dış ilişkilerinde kendisini ulusallık olarak ortaya koymak ve içeride de devlet olarak örgütlenmek zorunda olsa da devleti ve ulusu aşar”*⁹⁵

Marx sivil toplumu Hegel'in tam tersi bir çerçevede tanımlayarak, Hegel'in önceliği devlete veren ve devleti her şeyi kuşatan yarı Tanrısal bir kurum olarak gören yaklaşımını sert bir biçimde eleştirmiştir.⁹⁶ Hegel'de olduğu gibi devlet sivil toplumu değil, sivil toplum devleti kontrol etmektedir.⁹⁷ Marx sivil toplumu siyasi hayatı belirleyen bir alan olarak

⁹³ ÇAHA, a.g.m., s.29.

⁹⁴ SARIBAY Ali Yaşar, *Politik Bilim*, I.Baskı, Alfa Yay., İstanbul, 2000, s. 109

⁹⁵ TUNÇ- AKTAŞ, a.g.m., s.54.

⁹⁶ NORBERTO Bobbio, “Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı” *Sivil Toplum ve Devlet İçinde* (Çev: Mehmet Küçük), Ayrıntı Yay., İstanbul, Aralık 1993, ss.100-101.

⁹⁷ BUMİN Kürşat, *Sivil Toplum ve Devlet*, Yazko Yay., İstanbul, 1981, s.35.

tanımlarken, devleti, sivil toplumdaki çatışmaları uzlaştıran ve sentezini oluşturan bir kurum değil, sivil toplumun bir yansıması olarak kabul etmiştir. Yine Marx'a göre sivil toplum Avrupa'da burjuvazi ile gelişti: Bu gelişmeye bağlı olarak sivil toplum, üretici güçlerin belli bir aşamasında ortaya çıkar ve bireylerin bütün ekonomik ilişkilerini kapsar. Buna rağmen, Marx'a göre kapitalist öncesi toplumlarda üreticiler siyasi olarak özgür değillerdi.⁹⁸ "Burjuva toplumu" olarak anlaşılan sivil toplum kavramına Marks'ın düşüncesinde özellikle iktisadileşerek olumsuz bir anlam yüklendiği de görülecektir.⁹⁹

Marx'ta sivil toplum sadece bencil, bireyci ekonomik çıkarların alanıdır; böyle olduğu için de, Marx sivil topluma hiçbir olumlu değer yüklemeyi.¹⁰⁰ Zaten ona göre maskesi düşürülmesi gereken bir illüzyondur.¹⁰¹

Victor Pasinenko'da Marx'ın sivil toplum anlayışı konusunda benzer görüşleri paylaşmaktadır. O'na göre Marx Sivil Toplum/Devlet ayrımını kabul ederken, devletin tüm politik toplumu kapsayan, sosyal ve tarihsel yaşamda ona öncelik tanıyan görüşü reddetmektedir. Hegel'in çözümlemesinde sivil toplum devletin evrensel varlığının içinde değerlendirilirken, Marx için devlet sivil toplumun çatışan güçlerine itaat eden bir unsurdur. Sivil toplum yapısal alan veya tabana aittir. Sivil toplum aynı zamanda ekonomik ilişkiler alanıdır. Pek çok sivil toplum üretim alanının bulunduğu alanı ifade eder ki bunlar da üst – yapısal kurumlara kaynaklık eder.¹⁰²

Sivil toplum yalnız burjuvazi ile birlikte gelişebilir, bu da sivil toplumun burjuva toplumuyla çok benzer bir hale getirir. Ayrıca sivil toplum kutsal olan bir şey değildir, sıradandır.¹⁰³ Sivil toplum çatışmaların birincil kaynağıdır.¹⁰⁴ Devleti geçici bir araç olarak gören Marx, devletin sivil toplumdaki çatışmaları ortadan kaldıracak, genel çıkarları hakim kılacak bir yeri olmadığına dikkatleri çekmiştir. Ona göre, sivil toplum- devlet ilişkisi "*sivil toplumun belirleyici olduğu diyalektik bir ilişkidir.*"¹⁰⁵

⁹⁸ ROSANBERG Justin, *The Empire of Civil Society*, Published by Xerso, London – New York, 1994, p.124.

⁹⁹ KAHRAMAN Lütfullah, "Sivil Toplumun Varlıkla Yokluk Arasındaki Yeri", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.18, 1997, s.203.

¹⁰⁰ AZAKLI, a.g.m., s.226.

¹⁰¹ HAAN Chriss – DUNN Elizabeth, "Political Society -Civil Antropology", *Civil Society* -London,1995, p.5.

¹⁰² [http:// www.scf-usc.edu/-khhb/paper 3.html](http://www.scf-usc.edu/-khhb/paper 3.html)

¹⁰³ ÇAHA, a.g.m., s.29.

¹⁰⁴ [http:// www.scf-usc.edu/-khhb/paper 3.html](http://www.scf-usc.edu/-khhb/paper 3.html)

¹⁰⁵ SARIBAY, a.g.e., s.119.

Marx'a kadar geçen dönem içinde düşünürlerin ortak çabası devleti ya da sivil toplumu, biri öteki üzerinde hakim olarak göstermek üzerine kurulmuştur. Marx'a göre sivil toplumun, çatışmaları ortadan kaldırmak gibi üstün bir konumu yoktur. *“Modern devlet, Hegel’in anladığı gibi Akıl’ı gerçekleştiren bir kurum değil, kapitalizmin bir ürünüdür. Hegel’de olduğu gibi devlet sivil toplumu değil, sivil toplum devleti kontrol etmektedir.”*¹⁰⁶

1.2.3.2. Alexis de Tocqueville ve Sivil Toplum

Alexis de Tocqueville liberal bireyci yaklaşımın önde gelen temsilcilerindendir, toplum merkezli bir sivil toplum kuramcısıdır.¹⁰⁷ Tocqueville sivil toplum ile devlet arasında ayırım yapmaz. Hükümeti Amerikan geleneğinde olduğu gibi sivil toplumun bir parçası olarak görür.¹⁰⁸

Tocqueville’ye göre, *“ABD’de güçlü bir feodalizm geleneğinin olmaması ve ABD’nin farklı bir kapitalistleşme süreci izlemesi ve bu süreçte çok fazla sınıf savaşımının olmaması, ABD’de daha az çatışmacı buna karşın daha çok uzlaşmacı bir toplumsal ve siyasal sistemin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dolayısıyla farklı sınıflar arasındaki çatışmalar Amerikan siyasal sisteminin temel belirleyicisi değildir.”*¹⁰⁹

Alexis de Tocqueville, Amerika Birleşik Devletleri’nde oldukça ilginç bir çoğunluğun baskısından söz etmektedir. XX. yüzyılda Anglo – Amerikan tanımlamasına göre Demokrasi, *“Yöneten çoğunluğun azınlıklara ait haklara saygı gösterdiği bir çok partili sistem”*dir. Gerçekten de Amerika Birleşik Devletleri’nde siyasal planda ve siyasal partilerin (özellikle iki büyük partinin) iktidarı ele geçirmeleri mücadelesinde; çoğunluğun iktidarının, azınlığın iktidara gelmesi için sahip olduğu hakları engellemesi gibi, baskıcı yöntemlere başvurması söz konusu olamaz, olmamaktadır. Bu konudaki gözlemler bu yargıyı doğrulamaktadır. Bu durum, Tocqueville’in Amerika Birleşik Devletleri’ni gözlemlediği 1835 – 1840’larda böyleydi, günümüzde de böyledir.¹¹⁰ Tocqueville, Amerika izlenimlerini kaleme aldığı ünlü eseri “Amerika’da Demokrasi” kitabında Amerikan toplumu hakkında izlenimlerini şöyle

¹⁰⁶ BUMİN, a.g.e., s.35.

¹⁰⁷ <http://www.scf-usc.edu/~khhb/paper3.html>

¹⁰⁸ ELEZAR J. Daniel, “Tocqueville and the Cultural Basis of Amerikan Democracy”, *Journal of Political Science and Polity* Volume xxxi, Number 2, (June 1999), p.207.

¹⁰⁹ TUNA Muammer, “Batı Demokrasilerinde Siyasal Meşruiyetin Yapısı”, *Düşünen Siyaset Dergisi*, Yıl:2, S.14, (Mayıs-Haziran 2000), s.53.

¹¹⁰ ERDİNÇ Tahsin, “Tocqueville Alexis ve ABD’de Sivil Toplumun Temelleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.18, 1997, s.389.

açıklıyor. “Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunduğum esnada dikkatimi çeken bir yığın farklılık arasında hiçbirisi fırsat eşitliği kadar şaşırtıcı gelmedi bana. Hemen fark ettiğim bir diğer husus ise, bu faktörün toplum üzerinde meydana getirmiş olduğu muazzam etki idi. Fırsat eşitliği, kamuoyunu belli bir yönde şekillendiriyor; kanunlara apayrı bir ruh kazandırıyor, yönetenler için temel ilkeler vaz ediyor ve nihayet yönetilenler için de daha farklı davranma alışkanlıklarına vesile oluyor ve kısa zamanda anladım ki, vatandaşlara fırsat eşitliğinin sağlanması kanunları ve siyasi sistemin karakterini etkilemenin ötesinde sivil toplumun ve hükümetin üzerinde önemli bir tesir icra etmekte; düşünceler oluşturmakta, doğrudan etkileyemediklerini de en azından tadil etmekte, yumuşatmaktadır. Amerikan toplumunu incelemem derinleştikçe şunu çok daha iyi kavradım ki, fırsat eşitliği, diğer bütün toplum özelliklerinin asıl kaynağı idi ve gözlemlerimin gelip dayandığı son noktada da bu temel karakteristik yatıyordu.”¹¹¹ Gönüllü organizasyonlara büyük önem verir, gönüllü organizasyonlar dizginlenemeyen siyasi güç ve ortak problemlerin çözümü konusunda akılcı alternatifler olarak gereklidir.¹¹² Devlet ve siyasi iktidar arasındaki aracı organizasyonların (gruplar, korporasyonlar) ortadan kalktıklarını (ya da kaldırıldıklarını) düşünürsek; giderek güçsüzleşen ve bir başına küçük dünyasına çekilen bireyler karşısında, iktidarın, daha da güçlenmesi ve merkezleşmesi olanağının doğacağı anlaşılır. Demokratik toplumların korkması gerektiği en önemli despotizm budur. Bunun sonucunda giderek güçlenen iktidar karşısında, güçsüzleşen bireylerin köleleşmesi kaçınılmazdır.¹¹³

Tocqueville, demokratik despotizmin önüne geçilebilmesi için, toplumda sosyal birimler (ya da gruplar) arasında çatışmayı zorunlu görmektedir. Bu bakımdan Tocqueville ile Marx arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır. Ancak Marx’ın sınıfları çatışma birimi almasına karşılık, Tocqueville, “mahalli toplulukları ve dernekleri çatışma birimleri olarak almıştır”. Çoğunluk Amerika’da olağanüstü bir eylemsel ve bir o kadar da düşünsel güce sahiptir, “Bir noktada (bir konuda) bir kere oluştu mu; artık gidişini... durduracak, ezerek geçtiklerinin sızlanmalarını dinleyecek bir tek makam yoktur. Amerika’da bir kişi... adaletsizliğe (baskıya) uğrarsa kime başvurmalıdır? Kamuoyuna mı? Çoğunluğu o oluşturur. Yasama organına mı? Çoğunluğu o temsil eder ve ona körü körüne bağlıdır. Yürütme organına mı? O da çoğunluk tarafından atanmıştır ve onun bağımlı bir aracıdır.”¹¹⁴ Amerika’da çoğunluk ya da kamuoyu nerede ise, toplumun tümü olarak görülebilir. Zira yönetenler ve hatta azınlıkta kalanlar da yer değiştirerek, çoğunluk yanında ve kamuoyu eğiliminde yer alırlar. Böylece bireyler gerek eylem ve gerekse düşünce bakımından nitelikleri belirtilen kamuoyu tarafından kuşatılmışlardır. Özellikle düşüncenin

¹¹¹ SEZAL– DİLBER, a.g.e., s.17.

¹¹² [http:// www. cu. hu/ crc/ cdc/ syllabi/ vias. html](http://www.cu.hu/crc/cdc/syllabi/vias.html).

¹¹³ ERDİNÇ, a.g.m., s.390.

¹¹⁴ A.g.m., s.391.

çevresinde korkunç bir çerçeve çizilmiştir. Bu çerçeve dışında bir düşünce açıklanamaz ya da yazılamaz. Çoğunluk karşısında yer alan ya da bir görüşü açıklayan cesaretli bireyler, hatta kendisiyle daha önceden birlikte olanlar tarafından bile yalnızlığa terk edilirler.¹¹⁵

1.2.3.3. Gramsci ve Sivil Toplum

Ona göre, üst yapı iki önemli unsurdan oluşur. Bunlar, siyasal toplum ve sivil toplumdur.¹¹⁶ Kendisi de Marksist bir gelenekten gelen üst-yapılar teorisyeni Gramsci ise “hegemonya” kavramıyla konuya başka bir perspektiften bakar.¹¹⁷

Gramsci’nin hapishanede iken yazdığı ve Hapishane Defterleri adını verdiği çalışmasında yer alan aşağıdaki satırlar sivil toplum kavramı üzerine görüşlerini açıkça ifade etmektedir. “*Şu an için yapabileceğimiz, başlıca iki üst yapısal ‘düzey’ saptamaktır.: Biri ‘sivil toplum’ denebilecek, yani ‘özel’ diye adlandırılan organizmalar bütünü, öbürü ise ‘siyasal toplum’ ya da ‘devlet’tir. Bu iki düzey, bir yandan egemen grubun tüm toplumda uyguladığı ‘hegemonya’ işlevine, öbür yandan devlet ve yasal hükümet aracılığıyla uygulanan ‘doğrudan egemenlik’ ya da yönetim işlevine tekabül eder.*”¹¹⁸ Hoke’nin tanımlamasıyla Gramsci’de sivil toplum, kendi politikalarına rıza gösterilsin diye, sivil toplum devletin kamuoyunu şekillendirmek için müdahale ettiği bir sahadır.¹¹⁹

Gramsci Marx’dan iki noktada ayrılır. İlk olarak Gramsci’ye göre altyapı üstyapı ilişkisinde belirleyici olan alt yapı değildir, altyapı üstyapıya bağımlıdır. Ekonomik yapı ile siyasal yapı arasındaki ilişkiler hiçbir zaman basit bir şekilde değildir. İkinci önemli farklılık ise sivil toplumun hangi alana dahil olduğu konusundadır. Marx için sivil toplum altyapı öğelerini kapsarken, Gramsci için sivil toplum üstyapıya ait bir alandır. Böylece sivil toplum ideolojik, kültürel, tinsel ve düşünsel hayatın tümünü kapsar. “*Sivil toplum genişletilmiş anlamıyla devletin bir parçasıdır. Özellikle devletin ideolojik, kültürel hegemonyasının yaşandığı bir alandır.*”¹²⁰

¹¹⁵ A.g.m., s.391.

¹¹⁶ <http://www.cu.hu/crc/cdc/syllabl/vias.html>.

¹¹⁷ YILMAZ, M, a.g.m., s.370.

¹¹⁸ AKTAŞ- TUNÇ, a.g.m., s.73.

¹¹⁹ HOKE Chad Neera, *State and Civil Society*, Sage Publications, New Delhi/London, 1995, p.179.

¹²⁰ BUMİN, a.g.e., s.40.

Gramsci için üstyapıda iki düzey vardır. Biri sivil toplum düzeyi diğeri ise politik toplum düzeyidir. Sivil toplum egemen grubun topluma uyguladığı hegemonya işlevini gerçekleştirir. Gramsci'ye göre *“devlet evrensel çıkarları değil, kısmi çıkarları temsil eder; temelden yer alan toplum üzerinde egemenliğini sürdüren ayrı ve üstün bir varlık olmayıp toplum tarafından koşullandırılır ve topluma bağımlıdır. Devlet süreklilik arz eden bir kurum olmayıp temelde yer alan toplumun dönüşmesiyle birlikte ortadan kalkmaya mahkumdur, geçici bir kurumdur”*.¹²¹ Yalnız benzer düşünceleri de vardır. Her iki düşünür de devleti toplumdan bağımsız olarak değil, toplumla birlikte ona bağımlı olarak düşünmüşlerdir.

¹²¹ NORBERTO, a.g.m., s.85.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DA VE TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM

2.1.OSMANLI DEVLETİ'NDE SİVİL TOPLUM

Birçok araştırmacı ve sosyal bilimci, Doğu toplumlarının yapısal ve kültürel sorunlar nedeniyle demokratikleşmeye karşı oluşumlar sergilediklerini, hatta demokratikleşmeye karşı direnç gösterdiklerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu söylem içindeki en önemli iddia ise Doğu toplumlarında ara tabakaların ve dolayısıyla sivil toplumun eksik olduğudur. Metin Heper'e göre ne Osmanlı'da ne de Cumhuriyet döneminde gerçek anlamda bir orta sınıf yoktur.¹²² Gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse Cumhuriyet Türkiye'sinde şehirler Batı'da olduğu gibi gelişmemiştir. Zaten Batı toplumsal formasyonu ile Doğu toplumsal formasyonu arasındaki temel farklılık doğu toplumlarında özerk sivil toplumun, burjuvazinin bağımsız şehirlerin, özel toprak mülkiyetinin bulunmaması şeklinde ifade edilebilmektedir.

Özbudun'un ifadesiyle, Batı Avrupa'dakine benzer bir feodalizmden, irsi bir aristokrasiden, özerk bir kilise örgütünden, güçlü bir tüccar sınıfı ya da esnaf loncalarından, kendi kendini yönetme hakkına sahip şehirlerden yoksun bulunan ve yönetici sınıfı kullardan oluşan Osmanlı Devleti, Doğu despotluğuna yaklaşan bir model teşkil ediyordu.¹²³

Fakat tarihsel bakımdan Osmanlı'da ve genelde İslâm toplumlarında sivil toplumun mevcut olmadığı şeklindeki Oryantalistik söylemin dayanak noktalarının sağlıklı olmadığı ve biraz üzerine gidildiğinde bu önermenin gerçeği yansıtmaktan uzak olduğu anlaşılabacaktır. Batılı pek çok düşünürün belirtmiş olduğu gibi Osmanlı Toplumu "monolitik" bir toplum değildir ve bu toplumda her şey "Devlet"le başlayıp devletle bitmemektedir. Doğu Despotizmi çerçevesinde yetiştirilmiş olan Osmanlı iktidarının Rusya, Çin, Fars ve diğer

¹²² HEPER Metin, *State Tradition and Turkey*, The Eothen Press, University of Nort Gate, 1980, p.99.

¹²³ ÖZBUDUN Ergun, "Türkiye'de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür", *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*, TDV Yay., Ankara, 1999, s.13.

bölgesel siyasi organizasyonlardan oldukça farklı olduğu belirtilmelidir. Avrupa'nın doğusunda kalan bütün toplumsal organizasyonların tek bir model ve kavramla izahının tarihsel ve sosyal gerçekleri yansıtmayacağı bilinmelidir.¹²⁴

Gerçekte, Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu patrimonial yönetim anlayışı ve halkın konumu bu dönemde sivil toplum kurumlarının potansiyel olarak var olmasına rağmen faaliyete geçmemesine sebebiyet vermiştir. Mahcupyan, bu unsuru şu şekilde değerlendirmektedir: “Osmanlı toplum yapısının temel taşlarını oluşturan milletler, vakıflar ve loncalar, tarikatlar hep aynı genel mantığa uygun konumlara sahiptirler. Millet ve lonca sistemi devlet mekanizmasının doğal bir uzantısı olarak işlev görürken vakıflar ve tarikatlar daha özgür olmuş ve kendi özgürlük alanlarını kamu sahasına doğru genişletmişlerdir. Devlet bu kurumları gücü yettiğinde denetlemiş ve esas olarak toplumun yönetiminde bir araç olarak kullanmıştır. Diğer bir deyişle Osmanlı nizamında bir sivil toplum geleneği olmasa da, sistemin doğal parçaları olarak sivil toplum kurumları mevcuttur. Ne var ki bu kurumlar devletin karşısında değil, yanında yer alırlar...”¹²⁵

Halil İnalcık'a göre Osmanlı Devleti şemsiye bir devlettir. Bu şemsiyenin altında her türlü sivil topluluklar vardı. Osmanlı Devleti bu toplulukları, teşkilatları bozmak istememiştir. Bütün istediği, onlardan gelir elde edebilmektir. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti, sivil idareye sahip grupları bu yüzden desteklemiştir. Mesela patrikliğin veya esnaf teşkilatının iç işlerine karışmamıştır. Bunlar, kendi kethüdalarını müdahalesiz seçebilmekteydiler. Bir başka örnek aşiretlerdir. Osmanlı, Güneydoğu'da aşiretlere hiç karışmamış, onların “Bey”ini kethüda gibi kabul etmiştir. Devlet, Bey'e aşiretini kendi adetlerine göre idare etme imkanını vermektedir.¹²⁶

Osmanlı Devleti'nde sivil toplumun mevcut olmadığını savunan görüşlere itiraz edenlerin sayısı az değildir. Bu itirazlardan biri de Reşat Kasaba'dan gelmektedir. Reşat Kasaba'ya göre Osmanlı Devleti'nde devletin alanı dışında çok güçlü sivil toplum unsurları vardır. Fakat bu gruplar; devletle toplum arasında bulunan ayrılıklar, toplumsal güçlerin birlikte hareket etmesi için yeterince ortak nedenlerin olmaması ve yerelliğin baskın olması gibi üç nedenden ötürü sessiz kalmıştır.¹²⁷

¹²⁴ DURSUN Davut, “Devlet Karşısında Sivil Toplumun Artan Gücü ve Geleceği Üzerine Değerlendirme”, **Tebliğ, Türkiye'yi Yeniden Düşünmek Sempozyumu – TGKT, 6. İstisare Toplantısı**, Ankara, Haziran 1996, s.237.

¹²⁵ TUNÇ- AKTAŞ, a.g.m., s.81.

¹²⁶ İNALCIK Halil, “Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar”, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslâm**, (Der: Fuat Keyman – A. Yaşar Sarıbay), Vadi Yay., Şubat 1998, s.79.

¹²⁷ USUL Resul, (R. Kasaba'dan Aktaran), “Sivil Toplum, Oryantalizm, Demokrasi ve Osmanlı – Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Türkiye Günü Dergisi**, No:47, (Eylül – Ekim 1997), ss.86-87.

“Sivil toplum” geleneği, yani toplum devlet mücadelesi yaşamamış toplumlarda sivil toplumun da olmadığına yönelik kanı günlük dile yerleşmiş durumdadır. Osmanlı toplumu, Batı’da olduğu gibi, devlet ile karşı karşıya gelme ihtiyacı duymamıştır. Farklı toplumsal yapılarda sivil toplum kurumları ve hareketleri farklı işlevler görmüş ve toplumsal zihniyete bağlı olarak değişik performanslar çizmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti kendi toplumsal, kültürel ve siyasi yapısına uygun bir sivil toplum anlayışını yaşamıştır.¹²⁸

2.1.1. Osmanlı Devleti’nde Sosyo – Ekonomik Düzen

Osmanlı toplum yapısını bir üretim biçimi ve devlet tipi olarak açıklayabilme çabaları nispeten yenidir.¹²⁹ Osmanlı sosyal tabakalaşmayı, yönetenler ve yönetilenler ayrımına dayandırmıştır. Yönetenleri oluşturan askeri zümre, ilmiye, kapıkulları ve tımarlı sipahilerden meydana gelmektedir. Reaya ise mal üreten ve vergi veren zümredir. Çiftçiler, konar – göçerler, esnaf ve tüccar reayayı oluşturmaktadır.¹³⁰ İnalcık’a göre “*Osmanlı kanunları incelenirse görülür ki, her yerde bürokrasinin bilinçli olarak takip ettiği politika, reayayı himaye etmektedir. Himaye (patronage-protection) temel bir devlet siyasetiydi. Çünkü Osmanlı Devleti’nde servet yaratan esas kaynak tarımdı. Nüfusun %90’ından fazlası tarımla uğraşmaktaydı. Sipahi ordusunun dayanağı, köylüden aldığı resimlerden ibaretti. Tarımın verimli işlemesi için de köylünün himayesi lazımdı*”. Demek ki devlet köylüyü korumakla aslında kendi kaynaklarını korumuş oluyordu.¹³¹ Osmanlı Devleti’nde ekonomik düzen, sermayenin belirli ellerde toplanıp oradan kapitalist bir üretime sıçrayabilecek olmasına olanak vermiyordu. Askeri bir bürokrasinin hakim olduğu güçlü bir devlet olan Osmanlı Devleti, gücünü sürdürmek için kendisiyle rekabete kalkacak bağımsız her gelişime karşıydı.

Osmanlı Devleti’nde tımar düzeni aslında askeri – yönetsel düzenle, toprak düzeni arasındaki bağı oluşturunuyordu. Bu düzenler arasındaki ilişki Osmanlılara çok önemli yararlar sağlıyordu. İlk olarak devlet, tımar sahipleri yoluyla, üretimi denetliyordu. İkinci olarak, tımar sahipleri toprak üzerinde üretimle uğraştıklarından, savaş onlar ve adamları için soyut bir kavram olmaktan çıkıyor, günlük yaşamlarını ilgilendiren somut bir niteliğe kavuşuyordu. Üçüncü olarak, Osmanlılar, tımar düzeni yardımıyla, devletin en uzak köşelerine bile

¹²⁸ TUNÇ – AKTAŞ, a.g.m., s.82.

¹²⁹ TİMUR Taner, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 1994, s.118.

¹³⁰ ERİŞ Metin, “Osmanlı Devleti’nde İktisadi Anlayışın Varlığını Üzerine”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.32, s.113.

¹³¹ İNALCIK, a.g.e., s.77.

ulaşabiliyordu. Dördüncü olarak tımar sahibi, merkezi idarenin bir temsilcisi olmasına karşın, bulunduğu bölgede, bir yerlinin ayrıcalıklarına sahipti. Beşinci olarak, tımar düzeni yoluyla ordu, ülke içinde yaygınlaşmıştı. Böylece, merkezi iktidarı tehdit etmesi ya da ona karşı ayaklanması zorlaşıyordu. Altıncı olarak da, tımar düzeni orduyu üretici bir güç durumuna getirmişti.¹³²

Osmanlı toplum yapısı çok büyük ölçüde şekillendiren toprak düzeninde, çıplak mülkiyeti devlete ait topraklar, devlete en üstün şekilde hizmet etmiş kişilere, karşılığında Osmanlı ordusuna asker hazırlamak kaydıyla veriliyor ve bu toprağı işleme hakkı ve mirası baba ölünce oğluna geçmiyordu. Böylece sermaye birikimi olsa bile kısa bir süre sonra dağılıyor, üretim biçimi etkilenmiyor ve kapitalistleşmiyordu. Halbuki Avrupa'da gerçekleşen sermaye birikimi devlete kafa tutmaya başlayan özgür ticaret merkezleri, şehirler kurarken, siyasal iktidarlar burjuva diye adlandırılan yeni bir sınıfın, yani sermayeci sınıfın eline geçiyordu.¹³³

Osmanlı toplumunun siyasal-toplumsal-ekonomik yapısının temel direği olan tımar düzeni, devletin kuruluşunda beri uygulanıyordu. Bu düzen, aynı zamanda alınan yeni toprakların, merkezi iktidar tarafından denetimi sorununu da çözüyordu. Fakat bu denetim, yerel "hanedan"ların türemesine uygun değildi. Tımar üzerinde kullanma hakkının, miras yoluyla sahibinin mirasçısına geçmesi çok zordu.¹³⁴ Öte yandan Osmanlı iktisat sistemi, kültürün bir parçası olmak üzere İslâm dinini bir inanç ve ideoloji olarak benimsemiştir. Ancak Osmanlı Devleti oluşurken çok yönlü ve karmaşık bir etkileşim çerçevesi içindeydi. Evvela zihniyet ve kurumlar olarak İslâm devletlerinin bir mirasçısı idi. İktâ-tımar, fütuvvet-Ahilik-esnaf vb. sistemlerin, büyük ölçüde geçmiş İslâm devletlerinden tevarüs edildiği bilinir.¹³⁵ Ayrıca Osmanlı bünyesinde üretim, ticaret faaliyetlerinin yanı sıra pek çok altyapı hizmetleri özel kişi veya kurumlar, mesela vakıflar tarafından yapılmıştır.

2.1.2. Siyasal Düzen ve Devlet Anlayışı

Osmanlı Devleti, bugün anladığımız manada bir devlet değildir, bir patrimonyal

¹³² CEM İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970, s.53.

¹³³ YÜCEKÖK A.N., *Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar*, Türkiye ve Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, Şubat 1998, s.15.

¹³⁴ KONGAR Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, 23. Baskı, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 1999, s.57.

¹³⁵ ERİŞ, a.g.m., s.113.

hanedan devletidir. Osmanlı'da devlet çeşitli din, etnik, kültür birlikleri üzerinde bir şemsiye teşkil ediyordu. Devletin, ortak bir ideolojisi, ortak bir dini, hatta ortak bir siyasi rejimi yoktu. Osmanlı Devleti, Sultan'ın merkezi hakimiyetini tanıyan her grubu, kendi şemsiyesi altına koyuyordu. İsteddiği ilk şart, Sultan'ın otoritesinin mutlak olarak tanınması idi.¹³⁶

Özbudun'a göre ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun, patrimonyal devletin neredeyse ders kitabı mükemmelliğinde bir örneği olduğu konusunda Türkiye'yi inceleyen hemen bütün araştırmacılar birleşmişlerdir. Bu sistemde otorite, mutlak bir sultanın elinde toplanmış, o da bunu geniş bir bürokratik askeri aygıtın yardımıyla kullanmıştır. Bu aygıtın üyeleri olan saray ve ordu mensupları, kamu görevlileri ve ulema, yönetici sınıfı oluşturmuşlardır; toplumun onların dışında kalan bölümü olan Müslim ve Gayri Müslim uyrukların (reaya) ise devlet yönetiminde hiçbir rolleri olmamıştır. Yöneten ve yönetilen sınıflar arasındaki bu kati ikiliğe, sultanı yönetici sınıfın tartışılmaz efendisi haline getiren başka özellikler de eklenmiştir. Bu özelliklerden biri de devşirme sistemiydi.¹³⁷

Padişahın çevresinde oluşan gruplar belli bir ırkın, milletin temsilcisi de değillerdi. Britanya ve Fransa örneklerinde olduğu gibi bir milletin diğer milletler üzerinde hakim olması dolayısıyla oluşan imparatorluklara hiç benzemiyordu. Osmanlı yönetici tabakasının belli bir millettten oluşmaması özellikle tercih edilmekteydi.¹³⁸

Yönetici sınıfı temsil eden askeri zümre (yönetenler) saray halkı, ilmiye, seyfiye (kapıkulları ve timarlı sipahiler) ve kalemiyeden meydana gelmekteydi. Saray halkı padişah ve bazı ağalar, hocalar, hekimler, eminler gibi saray görevlilerinden oluşmaktaydı.

İlmiye zümresi medrese öğretiminden geçmiş ilim adamlarıdır. Bunları oluşturan müderrisler öğretimle, müftüler fetva ile, kadılar ise yargı ve yönetimle görevlidirler.¹³⁹

Osmanlı yönetici sınıfının bir özelliğinden de söz etmek gerekir. Bu özellik, merkezin bir ölçüde askeri yapıya sahip olmasıdır ve İmparatorluğun başarısı, büyük ölçüde, askeri güçleri denetleyip harekete geçirmekten doğan bir başarıydı; yönetici seçkinler ile bütün öteki bireyler arasındaki ayırım, askeri terminoloji ile dile getiriliyordu. Yönetici sınıfın üyelerine

¹³⁶ İNALCIK, a.g.e., ss.74-75.

¹³⁷ ÖZBUDUN, a.g.e., s.2.

¹³⁸ KUNT Metin, "Devlet, Padişah ve Şehzade Kapıları", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.31, 1997, s.393.

¹³⁹ TABAKOĞLU Ahmet, "Osmanlı İktimai Yapısının Ana Hatları", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.32, 1999, s.336.

"askeri" yada "asker sınıfı" deniyordu. Ama merkez ile çevre arasındaki karşı karşıya gelme, resmi görevlilik statüsünün mirasla geçmesinden doğmuyordu. Tam tersine, liyakatli olanlar ilerleyip yükseliyordu ve imparatorluğun en güçlü olduğu dönemde, resmi mesleklerde yükselme, özellikle bu biçimde gerçekleşmekteydi.¹⁴⁰

Benzer bir biçimde İlber Ortaylı da, Osmanlı'da esas olan yönetici sınıfın ırsiyetten uzak olduğunu belirtir. *"Anadolu'dan gelen fakir bir gencin en yüksek yere yükselmesi mümkündür. Beceriksiz olunca da erime çok kolaydır. Osmanlı'da Başvezir'in oğlu adam olursa bir yere gelebilir. Olmazsa olmaz ve kimse suratına bakmaz. Oysa Batı'nın soylu sınıfı böyle değildir"*¹⁴¹ görüşünü paylaşmaktadır.

Bürokratik bir devlet olarak Osmanlı Devleti'nin en belirgin özelliği merkez ile çevre arasındaki uzaklıkta yatmaktaydı. Çevreden bağımsızlığı ve bu anlamda sahip olduğu otonomi, devletin kendi kendine özgü örgütlenme ve yapılanma biçimini ortaya çıkarmıştır.¹⁴²

İslâm, Osmanlı toplumunda yönetenlerle yönetilenleri, başka bir deyişle merkez ile çevre temasını sağlayan önemli bir bağ idi. Ancak, merkez ile çevre arasında varolan birçok kopukluk, İslâm'ın "resmi İslâm" olarak yönetenler için meşruiyet aracı; "popüler İslâm" olarak yönetilenler için moral destek, avuntu kaynağı ve yaşama biçimi tarzında çalışmasına yol açtı. İslâm'ın gördüğü bu ikili işlevin önemi, sosyal yapı olarak segmanter bir özelliğe sahip Osmanlı toplumunda bireylerin ait oldukları parçalarla bütünleşmelerini sağlamakta ve siyasal sistem düzeyinde yönetenlerin statükoyu korumalarında belirlemekteydi. Otoritenin kaynağı din olduğu için, Padişah Allah'ı temsil etmekteydi ve bundan dolayı her Müslüman'ın bir kutsal otoriteye itaat etmesi zorunluydu.¹⁴³

2.1.3. Osmanlı Devleti'nde Devlet –Toplum İlişkisi

Gerek İtalya'nın şehir devletlerinde, gerek ilk Batı Ulus-Devletleri'nin düşüncesinden ve günlük yaşamından aldıkları ilhamla Osmanlı İmparatorluğu'nu inceleyen kişiler, Osmanlı İmparatorluğu'nda Padişahların "köleleşmiş" bir bürokrasi yoluyla hükümranlık ettiklerini

¹⁴⁰ MARDİN, Türkiye'de Toplum..., s.23.

¹⁴¹ ORTAYLI İlber, Türk Edebiyatı Dergisi, S.331, Mayıs 2001, s.60.

¹⁴² ÇAHA Ömer, Aşkın Devletten Sivil Topluma, Gendaş Kültür Yay., Mayıs 2000, s.146.

¹⁴³ MARDİN, a.g.e., s.57.

anlatırlar. Bu fikri, değişik kalıplara rağmen Makyavel, Bodin ve Montesquieu'da bulabiliriz.¹⁴⁴

Osmanlı Devleti'nde, Devletle bireyler arasında aracılık yapan bir bireyi devlet otoritesinden koruyan ikincil nitelikli özerk organizasyonların bulunmadığı görüşü tutarlı gözükmemektedir. Batıda olduğu gibi bağımsız şehirler, tüzel kişiler yoktu. Ama bunların işlevlerini gören farklı organizasyonların bulunduğu söylenebilir. Mesela “ulema” sınıfının, “lonca”ların bu tür işlevler gördüğü açıktır. Ulema, genelde devletin hiyerarşik yapısı içinde görevli “medreseliler”den oluşuyordu. Fakat devletin kamu bürokrasisini oluşturan Kapıkulu/Devşirme Bürokrasisi (Kul taifesi) ile Din Bürokrasisi arasında son derece önemli bir konum farkı bulunuyordu. Devlet otoritesini temsil eden Sultan'ın iktidarının kullar üzerinde konumu ile Reaya ve Ulema üzerindeki konumu aynı değildi.¹⁴⁵

Benzer şekilde, Kasaba'ya göre devletin alanı dışında, Osmanlı İmparatorluğu'nda, çok güçlü sivil toplum unsurları vardır. Fakat bu gruplar siyasal alanda sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. İşte bu sessizlik yerli ve yabancı araştırmacıların yanlış olarak “Osmanlı'da sivil toplum yok” sonucuna varmalarına yol açmıştır. Kasaba'ya göre bu sessizliğin üç ana sebebi vardır. Bunlardan birincisi, devletle toplum arasında bulunan ayrılıktır. Özellikle XVIII. yy. dan sonra Batılılaşmaya çalışan devlet ile toplum arasındaki bağlar daha da zayıflamış, toplumla devlet arasındaki çatallaşma artmıştır. İkinci olarak, toplumsal güçlerin birlikte hareket etmesi için yeterince ortak nedenleri yoktu. Üçüncü olarak da Kasaba yerelliğin baskın olmasını sessizliği getirici bir unsur olarak kabul etmektedir.¹⁴⁶

O halde öyle anlaşıyor ki, karşımızda duran Osmanlı tablosunda, sivil toplum penceresinden bir ön-bakışla, “olumsuz” (siyah-beyaz) ve tabloyu kaplıyor gibi gelen yanıltıcı bir görüntü bulunmaktadır ve biz, gözümüzü dinlendirip, daha dikkatli bir biçimde tabloya döndüğümüzde, bu defa özgül bir bakışla, aynı tablonun belki de daha büyük/önemli kısmını teşkil eden “olumlu” görüntüyü (tablodaki “renk değişiklikleri”ni) rahatlıkla fark edebiliriz. Bunlar arasında gözümüzün daha ilk anda seçebileceklerini ise şöyle sıralayabiliriz: En başta dikkati çekici olmak üzere, Osmanlı hukukunda dini hüviyetli kurumların, özellikle –konumuzla bağlantılı olan “vakıflar”ın, birer korporatif varlık olarak, belirgin ölçüde özerki de

¹⁴⁴ A.g.e., s.238.

¹⁴⁵ DURSUN, a.g.m., s.238.

¹⁴⁶ USUL, a.g.m., ss.86-87.

barındıran bir kimliklerinin bulunuşu; daha kısmi olmak üzere, bir yanda Osmanlı, Batı ve Arap yörelerinde bulunan şehirlerin farklı yapılarında taşıdıkları esneklik dolayısıyla, diğer yörelerindekiyle oranla, buralarda “şehir hürriyetleri”nin görünür varlığı; diğer yanda ise, esnaf loncaları ve köy idareleri ile göçebe aşiretlerin düzeninde belli ölçüde merkezden bağımsızlığın veya devletin alanı dışında yetki kullanımının mevcut oluşu. İşte bu ilk anda seçebildiğimiz unsurları, kavramsal pencerenin çerçevesi içinde bir yerlere işaret etmesi dolayısıyla, Osmanlı’da “sivil toplum nüveleri” olarak tanımlamamız pekala mümkündür.¹⁴⁷

2.1.3.1. Loncalar

Osmanlı İmparatorluğu’nda esnaf ve sanatkar kuruluşları XVII’nci yüzyılın sonlarına doğru çok yaygınlaşmıştır. Bu kuruluşlar Osmanlı İmparatorluğu’nun şehirleriyle, Ortadoğu’nun diğer kentlerinde özellikle XVII’nci yüzyıl boyunca ve hatta bir dereceye kadar çöküş dönemi olan XIX. yüzyılın sonu ve XX’nci yüzyılın başına kadar ekonomik ve sosyal hayatta önemli rol oynamıştır.¹⁴⁸

Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’nın her büyük şehri, en azından geleneksel el sanatlarının üretildiği ve satıldığı renkli tarihi şehirlerin izlerini sergiler. İstanbul’daki Kapalı Çarşı ve Kahire’deki Khan al-Khalili bu pazarlar arasında en ünlüleridir. XIX. yüzyıla gelinceye kadar, bu büyük çarşılar, çeşitli konularda uzmanlaşmış zanaatkâr (esnaf) loncalarına dönüştü. Örneğin, ciltçiler, ayakkabıcılar ve diğerleri tipik ve ayrı loncalarda toplandılar. Batı Avrupa ve diğer yerlerdeki benzerleri gibi bazı loncalar ekonomik, sosyal ve politik işlevleri açısından seçilmiş ve görevlendirilmiş kişileriyle artık profesyonel loncalar görünümündeydi. Lonca üyeliğine giriş sınırlıydı, ürünlerin niceliği konusunda bir zorlama vardı.¹⁴⁹

Loncalar esnafla merkezi yönetim arasında önemli bir köprü görevi üstlenmiş durumdaydılar. Anadolu’da üretim ve pazarlama ortaklığını teşvik edici kurumlar olarak ortaya çıktılar. Zamanla üretim kalitesini yükseltme, kalifiye eleman yetiştirme, yetişen

¹⁴⁷ KARAMAN M. Lütfullah, “Osmanlı Düzeni/Toplumunu Sivil Toplum Penceresinden Görmek”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.31, 1999, s.531.

¹⁴⁸ KURAN Timur, “Osmanlı Lonca Teşkilatı Üzerinde İslâmi Etkiler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.31, 1999, s.47.

¹⁴⁹ GÖNENCAN Zahit, “Osmanlı Döneminde Sosyal Güvenlik Sistemleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.32, 1999, s.595.

elemanlara ustalık belgesi verme, iş ve ticaret ahlâkını geliştirme ve denetleme, işçileri koruma ve üretimi en ucuz yoldan tüketiciye ulaştırma gibi görevleri üstlendiler.¹⁵⁰

Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan sosyal güvenlik sisteminin kendi kendine yardım düzeni, lonca veya esnaf kuruluşları içerisinde İslâmî kaidelere de uygun olarak Osmanlı Devleti'nde de uygulanmıştır. Konuyu bu yönden değerlendirdiğimizde; loncaların bu amaçla kurmuş oldukları “orta sandığı” ve “teavün sandığı” sistemleri geliştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu sandıklarca karşılanmak üzere sosyal risklerin kapsamı oldukça geniştir. Ancak yapılan yardımlar daha çok muhtaç olma şartına dayandırılmıştır. Sandıklar hastalanan üyelere tedavileri için gerekli yardımların yapılması, bu sandıkların görevleri arasında yer almıştır. Yaşlanarak işini terk etmiş ve muhtaç duruma düşmüş olan ustalara, tedavisi mümkün olmayan bir hastalık veya sakathık nedeniyle iş göremez duruma düşmüş olan usta, kalfa ve çıraklar gibi bütün meslek mensuplarının geçimlerini sağlamak yine bu Sandıkların görevleri arasında yer almaktaydı.¹⁵¹

Ahi örgütlenmesinde ise yerlilik de işin içine girmiş ve “Türklerle” ilişkin geleneklerin içerildiği gözlenmiştir. Loncaların ortaya çıkması ise değişen ihtiyaçlara yanıt verme zorunluluğunun bir ürünüydü. Loncalardan önce de örgütlenme tipleri vardı. Ancak bunlar tarikatlarla iç içe dinsel bir yapı içermektedirler. Daha sonra değişen şartlar ve Müslüman olmayanların da dahil olmasını sağlamak amacıyla loncaların kurulmaya başlandığı görülmektedir. Loncaların önemli bir özelliği din farkı gözetilmeksizin bütün esnafa açık olmasıdır. Yeni örgütlenmede eski dinsel görevler (şeyh, nakip, duacı, çavuş) önemini yitirerek yiğitbaşı ve kethüda gibi görevler önem kazanmıştır. Lonca tipi örgütlenmenin getirdiği yeniliklerden biri “gedik”lerin kurulmasıdır ki, bu esnaf örgütlenmesi için getirilen bir yönüyle “üyelik” sınırlamalarından biridir. Gedikler her kişinin istediği sanat ve ticareti istediği şekilde ve yerde icrasına olanak vermeyen bir sistemdir. Buna “gedik usulü” denirdi. Gedik usulü ticaret ve sanat yaşamındaki örgütlenmede yeni üyelik açısından sorunlar yaratmaktaydı.¹⁵²

Loncalar kent kökenliydi : Bazı yörelerde çiftçi loncaları bulunmakla birlikte, genel olarak kırsal kesimde köy kurulları ya da göçebeler söz konusu olduğunda aşiretler bu görevi

¹⁵⁰ ÇAHA, a.g.e., s.163.

¹⁵¹ GÖNENCAN, a.g.m., s.595.

¹⁵² ÖZKAN, a.g.m., s.63.

üstlenmişlerdi. Ancak tüm loncalar, köy ve aşiret kuralları yerel yöneticiler tarafından denetlenmekle birlikte, azımsanmayacak bir özerkliğe sahiptiler.¹⁵³

Loncaların çalışmasına baktığımızda devletin esnaf üzerinde kontrolünün olduğunu ve siyasi kurumlardan uzak tutulmuş olduklarını görürüz. Fakat salt Batı'ya bakarak bu kontrollerin "sivil toplumu" ortadan kaldırıcı olduğunu ileri sürmekte doğru olmaz.¹⁵⁴

2.1.3.2. Vakıflar

"Vakıf" Arapça kökenli bir kelimedir. Sözlük anlamı *"terk etmek, durdurmak. Terk veya tahsiste bulunmak manalarına gelmektedir"*. Vakıfların kuruluşu İslâm hukukuna dayanmaktadır. Kur'an'da açıkça "vakıf" veya aynı anlama gelen "habs" kelimeleri geçmemekle beraber, İslâm hukukçuları ve bazı Batılı ilim adamları vakfın kaynağının doğrudan doğruya İslâm prensiplerine dayandığını vurgulamışlardır.¹⁵⁵

Gözübenli'ye göre *"vakıf, gelirin yeniden dağıtımını sağlamak, muhtaç ve fakirleri sefaletle yüz yüze bırakmamak için sair müesseseler yanında İslâm'daki vakıf müessesesi, tamamen ulvi-dini gayelerle, herhangi bir çıkar sağlama mülahazası bulunmaksızın, insana sırf insan olduğu için, insan şeref ve haysiyetine yaraşır bir hayat standardı sağlamak üzere kurulan müessesedir."*¹⁵⁶

Osmanlı'da çok yaygın olan vakıfların yöneticileri Ulemaydı. Öte yandan Sultanlar da vakıfların yapımına önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Dini kurumlar olan camiler, mescidler önemli ölçüde Sultan ve yakınları tarafından finanse edilerek bunlarla devlet arasındaki bağ güçlendirilmiştir.¹⁵⁷

XVIII. yüzyılda vakıf kurucularını % 90'ı yönetici sınıfa mensup kişilerden oluşmaktadır. zaman içinde binaların ve ekilebilir arazinin ¾'ü vakıfların denetimine girmiştir. XIX. yüzyılın başına kadar merkezi yönetim tarafından müdahale edilmeyen

¹⁵³ A.g.e., s.94.

¹⁵⁴ MARDİN, a.g.e., s.28.

¹⁵⁵ GÖNENCAN, a.g.m., s.596.

¹⁵⁶ GÖZÜBENLİ Beşir, "Sosyal Güvenlik Müessesesi Olarak Vakıflar", Tebliğ, Eğitimi ve Korunmasında Vakıfların Rolü Semineri, Ankara, (5-6 Aralık 1994), UGM Yay., s.77.

¹⁵⁷ ÇAHA, a.g.e., s.166.

vakıflar, II. Mahmut döneminde, 1826 yılında kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlanmaya, idareleri de yerel memurların eline bırakılmaya başlanmıştır. Bunun başlıca sebeplerinden biri vakıf kurumunda meydana gelen yozlaşma ile birlikte siyasal sistemin merkezileşmeye başlaması ve vakıfları tek elden yönetme kaygısıdır.¹⁵⁸

Günümüzde ise vakıflar genelde topluma hizmet vermek amacıyla kar amacı gütmeyen ve Türk Medeni Kanununa göre kurulan, bireylere ekonomik ve sosyal alanlarda yardım etmeyi amaçlayan gönüllü kuruluşlardır. Yasal olarak tüzel kişiliklere sahip olan vakıflarda mal varlığının belirli amaca yönelik olarak sürekli ayrılmış olması gerekmektedir. Vakıflar genelde mal varlığı, süreklilik, kar amacı gütmemek ve kamu yararına çalışmak gibi dört temel ilkeye sahiptir. Vakıflar özel sektöre ait olabileceği gibi kamu sektörüne de ait olabilmektedir. Anadolu'daki tüm vakıflar, 1920 yılında TBMM tarafından Şer'îye ve Evkaf Vekaleti'ne, 1924'te de (1933'te Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak yasalaşan) Evkaf Umum Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. 1926'da Medeni Kanun ile (m.73) vakıflar yasal düzenlemeye alınmış, 1935'te 2762 ve 1967'de 903 Sayılı yasa ile yeni düzenlemeler getirilmiştir. Yeniden düzenlenen kanun 12.9.1991 gün ve 20989 sayılı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁹

Çalışma barışının sağlanmasından, tüm sosyal hizmetlerin toplumun tabanına yayılmasına kadar, sosyal siyasetçilerin ilgi alanına giren her konuda, diğer sosyal siyaset kuruluşlarından farklı olarak, kendine has bir statüsü ve manevi ağırlığı bulunan bir sosyal siyaset kuruluşu olan vakıfların, en önemli hizmetlerinden birisi de toplumda ihtiyaç duyan fertlerin tümüne, herhangi bir maddi karşılık beklemezsizin sağladığı sosyal güvenlik hizmetleridir. Öte yandan bazı Batı ülkeleri ve ABD'de hemen hemen tüm eğitim ve sağlık hizmetlerini, vakıf orijinli olduğunu söyledikleri "foundation"larla yürütmeye çalışmakta ve bu uygulamalardan çok başarılı sonuçlar almaktadırlar.¹⁶⁰ Ama her şeye rağmen bunu bizim ülkemizde de şahısların bunları başarabilmesi için kişi başına düşen GSMH'nın yükselmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bunun başarılabilmesi imkansızdır.

¹⁵⁸ ALKAN Ö. Mehmet, "Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945", *Tanzimat'tan Günümüze STK'lar*, Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1998, ss.80-81.

¹⁵⁹ TÜGİAD, a.g.e., ss.50-51.

¹⁶⁰ GÖZÜBENLİ, a.g.e., s.77.

2.1.3.3.Bürokrasi

Osmanlı yönetim sisteminde bürokrasinin çok önemli bir yeri vardır. Padişah'tan başka bürokrasiye katılan herkes askeri'dir. Sadrazam ve vezirler bu ayrıma girer ama sadrazam'dan sonra en büyük makam sayılan Şeyhülislâm, askeri sınıfın yasalarına muhatap tutulmaz; çünkü Şeyhülislâm, verdiği fetvalarla politikaya yön vermiş olsa bile, yaptığı iş, “*ilme ve dine uygun fikir beyan etmek*” olduğu için, askeri sınıfın dışındadır.¹⁶¹ Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi “askeri sınıf” padişah adına kamu hizmeti görenleri de kapsamaktadır.

Şerif Mardin'e göre Osmanlı'da “patrimonyal bürokrasi” vardır. O'na göre Osmanlı patrimonyalizm'i çok etkili bir silah, bir örgütlenme türüdür. Patrimonyal yönetimlerde, meşruiyeti hükümdar temsil eder. Hükümdar otoritesini, ülke düzeyine dağılmış, oldukça özerk bir feodal sınıf yoluyla değil, gelecekleri kendine bağlı bir “*patrimonyal bürokrat sınıf aracılığıyla yapar. Patrimonyal yönetim, herhangi bir kümelenmeye göz yumduğu anda kolayca yara alabileceği için, çabalarını topluluk üstündeki denetimini korumaya çevirmiştir. Rejimin parolası, sosyal hareketleri denetim altında tutmak, sosyal kümeleri izlemek ve topluluğa sürekli olarak düzen vermeye çalışmaktır...*” Osmanlı bürokrasisi, başlangıçta çok sade bir görünüm arz ediyordu.¹⁶² Osmanlı bürokrasisinde görev yapan memurlar, başlıca dört sınıfa ayrılmıştı.

- i. İlmiye; Din, yargı, eğitim işleriyle bir kısım belediye işlerine bakan yöneticilerden oluşmaktaydı. Kadılar, naipeler, imamlar, müderrisler ve kazaskerler bu sınıfa mensuptu.¹⁶³
- ii. Mülkiye; Sadrazam, vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi üst düzeydeki kamu yöneticilerini kapsamaktaydı. Bunlar, dünyanın en eski yönetim okullarından biri olan “Enderun”da yetiştirilirdi.¹⁶⁴ Aslında II. Murat döneminde kurulan bu okulun asıl gelişimi II. Mehmet döneminde oldu. Enderun, Osmanlı Devleti'nin yönetici ihtiyacını örgün eğitim aracılığıyla karşılamış ve bu, devletin gelişmesine ve genişlemesine büyük katkıda bulunmuştur. 1909 yılında bir kararnameyle kaldırılan Enderun, devlete sadakati her şeyin üstünde tutan, ancak dizginleri elinde bulundurarak çok geniş pratik konuya hakim üst bürokrat kadroları olarak da nitelendirilmiştir.¹⁶⁵

¹⁶¹ BOZDAĞ, İsmet, *Osmanlı'da Devlet ve Toplum Yapısı*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1990, s.25.

¹⁶² ERYILMAZ, “Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi”, *Kamu Yönetimi*, Erkan Matbaası, İstanbul, Ekim 2001, s.225.

¹⁶³ POLATOĞLU Aykut – ERGUN Turgay, *Kamu Yönetimine Giriş*, TODAİE Yay., No:191, Ankara, 1981, s.73.

¹⁶⁴ ERYILMAZ, a.g.e., s.225.

¹⁶⁵ YÜRÜŞEN Melih, *Bu Ümit Hayal Değil*, Süha Mermerci İle Zor Sorunların Kolay Çözümleri Üzerine, LDT Yay., Ankara, Mayıs 1998, s.52.

- iii. Seyfiye; Bugünkü anlamda komuta kurulu ve genelkurmay dışında kalan askeri sınıfları ve örgütü içermekteydi.
- iv. Kalemiye; Devletin arazi vb. kayıtlarını tutan ve haberleşmelerini, yazışmalarını yürüten görevlilerden oluşmaktaydı. Kalemiye mensupları saray hizmetleriyle sivil bürokraside çalışmaktaydı.

Yönetmel görevler bu dört sınıf tarafından yürütölmekle birlikte iktidarda padişah söz sahibiydi. Dolayısıyla bu dört sınıfın sadece “kurmay” hizmetleri gördüğü söylenebilir.¹⁶⁶

Geleneksel Osmanlı kamu bürokrasisi Tanzimat’la beraber köklü değişikliklere uğradı ve yeni bir yapılanmaya gitti. Bu yeniden yapılanmada yönetmel ve mali “merkeziyetçilik” esas alındı. Memurlara sabit maaş bağlandı. Artık memurların maaşları, yaptıkları işlerden etkilenmiyordu. Tanzimat’la birlikte, Osmanlı bürokrasisinin siyasal gücü de ele geçirmeye başladığı söylenebilir. Bu dönemin aydın kesimini oluşturan sivil-asker bürokratların iyi niyetli olanları halktan kopuk çabalar içerisine girmişler, çıkarıcı olanlar ise, bu amaç için ahlak ve erdem sınırlarının çok ötesinde, çeşitli yol ve yöntemlere başvurmuşlardır.¹⁶⁷

2.1.3.4.Âyân

Âyânlık dönemi, Osmanlı Devlet tarihinin önemli dönemlerinden biridir. Âyân; bir şehir, kasaba, zümre ve dönem içindeki ileri gelen kimseler anlamındadır.¹⁶⁸ XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı memleketinin bir yerleşim merkezindeki ulema ve kapıkullarının mensup, malul ve emeklileri ile esnaf ve tüccarın önde gelenleri âyândan sayılır ve hepsine birden âyân-ı belde, âyân-ı memleket veya âyân ve eşraf denirdi. XVIII. yüzyılda halk ile devlet arasındaki işleri yürüten, merkezi hükümete karşı halkın ve halka karşı da merkezi hükümetin temsilcisi konumundaki ve vilâyet âyânlarının da reisi durumundaki âyâna ise resmi âyân,¹⁶⁹ aynülâyân, başâyân ve reis-i âyân adları verilirdi.

¹⁶⁶ POLATOĞLU, a.g.e., s.73.

¹⁶⁷ YALÇINDAĞ Selçuk, “Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler”, TODAİE Amme İdaresi Dergisi, C:19,S.1, Ankara, (Mart 1986),

¹⁶⁸ KÖPRÜLÜ M. Fuat, “Âyân” İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yay., C.II, s.40.

¹⁶⁹ MERT Özcan, “Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi”, Yeni Türkiye Dergisi, S.32, 1999, s.460.

Âyânlık dönemini başlatan en önemli sebeplerin başında, merkezi yönetimin taşradaki gücünü önemli ölçüde kaybetmesi gelmektedir. İşte bu sebepten dolayı Anadolu ve Rumeli’de âyânlık giderek yaygınlaşmaya ve güçlenmeye başlamıştı.¹⁷⁰

Kongar’a göre Osmanlı Devleti’ndeki ara sınıflardan birisi de âyândır, “âyân”da çeşitli gruplardan oluşuyordu. İlk alt grup, yerel liderler ve toprak ağalarıydı. Bunlar, pek çok yerde yerel yönetimin de temsilcisi durumundaydılar ve sık sık merkezi iktidarın temsilcileriyle çatışıyorlardı. Köylü ile ilişkileri sınırlıydı. İkinci alt grup, küçük esnaf ve zanaatkârlardan oluşuyordu. Küçük üreticilerin etkinlikleri genellikle giyim ve ev eşyasına dönüktü. Sermaye ve çağdaş teknolojiden yoksun olan bu grup, dış ülkelerle ilişkide değildi, kırsal alanlardaki yerel nüfusa dönük etkinlikler üzerinde odaklaşmıştı.¹⁷¹

Âyânlar genelde çıkarları gereği devlet görevlileriyle aralarını iyi tutmaya çalıştılar. Mardin’e göre Âyânlar arabuluculuk işlevini yerine getiriyorlardı. Bunlar taşradaki vergi yükümlüleriyle merkezce atanmış gözü doymaz mültezimler arasında tampon görevini üstlenmişlerdi. Böylece vergi yükümlülerince seçilen âyânın, vergi toplayan görevlilerle onlar adına yüz yüze geldiği ve alınacak verginin belirlenmesi sırasında yükümlüleri savunduğu bir sistem gelişti.¹⁷² Öte yandan merkezi otorite zayıflamaya başlayınca âyânla işbirliği yapmak zorunda kaldı. Merkezi otoritenin taşrada zayıf oluşundan faydalanan âyânlar, zaman zaman kanunlara ve emirlere uymayıp, isyan ederek halka zarar verirken kendilerine haksız menfaatler sağlayıp zenginliklerini artırdılar. Bir çeşit eşkiyalık demek olan bu durum, bazen halkın bulunduğu yerleri terk etmelerine yani göçlere sebep oldu. Bu gelişme yani merkezi hükümetin taşradaki gücünün giderek azalması ve bir âyân ailesinin kendi bölgesinde devamlı olarak yöneticilik yapması sonunda adeta bir hânedan hüviyeti taşıyan büyük ailelerin ortaya çıkmasına yol açtı. Taşradaki otorite boşluğunu dolduran âyân, hânedan ve derebeyi aileleri memleketin birçok yerinde varlık ve üstünlüklerini kabul ettirdiler. Bu hususta örnek olarak Rize dolaylarında Tuzcuoğulları, Samsun ve çevresinde Canikli Hacı Ali Paşa ile oğulları, Sivas’ta Zaralızâdeler, Yozgat yöresinde Çapanoğulları vs. verilebilir.¹⁷³

Merkezi hükümetin kuvvet ve kudretinden çok şeyler kaybetmesi sebebiyle ülkedeki âyânlık mücadeleleri zaman zaman kanlı çatışmalara dönüşüp yaygınlaşınca Bâbı-âli, 1786’da

¹⁷⁰ A.g.e., s.460.

¹⁷¹ KONGAR, a.g.e., s.63.

¹⁷² MARDİN, a.g.e., s.105.

¹⁷³ MERT, a.g.m., s.463.

âyânlığa son verdi ve yerine şehir kethüdalığını getirdi. 1787’de başlayan Rus harbinde sefer hazırlıklarında görülen aksaklıklar üzerine, durumun düzeltilmesi için, 1790’da çıkarılan bir hükümle her kazânın önceki düzen üzere halk tarafından seçilmiş âyânlarının görevlerine tayin edilmeleri kararlaştırıldı. Bu karar, âyânların sosyal, mali, ekonomik, askeri ve siyasi yönden ne kadar çok güçlü olduklarının onaylanması demektir.¹⁷⁴

1793’te III. Selim’in başlattığı Nizam-ı Cedid hareketine bazı âyânlar (Rumeli ayanları) karşı çıktılar. Çünkü III. Selim bu orduyu Rumeli’de kurmak istiyordu. Bunun üzerine kan dökülmesini istemeyen III. Selim yeni ordunun Rumeli’de kurulmasından vazgeçti. Yenileşme yolunda geriye doğru atılan bu adım muhalif güçlere cesaret verdi. 1807 yılında Kabakçı Mustafa İsyanı patlak verince Nizam-ı Cedid ricali, Rusçuk Âyânı Alemdar Mustafa Paşa’ya sığındı. Bunlar Alemdar’ı yenileşme hareketi için ikna ettiler. Alemdar ve bazı Rumeli âyânlarının desteğiyle II. Mahmut iktidara geldi. Alemdar Mustafa Paşa Sadrazamlığa getirildi.¹⁷⁵ Alemdar, memleketin iç ve dış meselelerine çare bulunabilmesi için hükümet ile âyân güçlerinin karşılıklı güven içinde birleşerek hareket etmeleri gerektiğine inandığından, taşra âyân ve valileri ile başkent ricalini İstanbul’da yapılacak bur toplantıya davet etti. Az sayıdaki âyânın katıldığı toplantı sonunda Ekim 1808’de Sened-i ittifak adlı belge imzalandı.¹⁷⁶

Sadrazam, Sened-i İttifak ile âyânların durumuna hukuki bir nitelik kazandırmak istediye de başarılı olamadı. Çünkü âyânların çoğu bu belgeyi imzalamamıştı. İmzalayan az sayıdaki âyân ise Sened-i İttifak’a sahip çıkmanın sağlayacağı imkanları değerlendirme ve zümre menfaatlerini koruma bilincine sahip değildi. Çünkü bunu bir ay kadar sonra çıkan Yeniçeri ayaklanmasına, âyânların tepki göstermemeleri bunu kanıtlamıştı.¹⁷⁷

2.1.4. Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Hareketleri

Modernleşme çabalarının Türk Toplumunda oldukça geniş zaman dilimine yayılan tarihinden bahsetmek mümkündür.¹⁷⁸ Ama dikkate değer çabaların XIX. yy.da olduğunu

¹⁷⁴ A.g.m., s.463.

¹⁷⁵ A.g.m., s.464.

¹⁷⁶ A.g.m., s.464.

¹⁷⁷ A.g.m., s.464.

¹⁷⁸ SEVİL Muharrem, *Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler*, ., I. Baskı, Vadi Yay, Ankara 1999, s.99.

görüyoruz. Osmanlı modernleşmesi otokratik bir modernleşmedir. İç ve dış gelişmeler hayatının son 40 yılında Devleti bu otokratik modernleşmeden Cumhuriyete kadar sürükledi.

Ülkemizde çoğu zaman ve çoğu kimse tarafından sanıldığıının aksine, modernleşme ne spontane, ne de sivil olmuştur. Modernleşme tamamen devlet kaynaklı bir harekettir ve sivil toplum bu sürecin sonunda ortaya çıkmıştır. Yani önce sivil toplumun ortaya çıkmasını beklemek abestir, çünkü modernleşme olmadan sivilleşmenin olması imkansızdır. Zaten devletin modernleştirici yönünü görmezden gelmek, devletin ihmal edilmesine ve onun tüm arkaik ve baskıcı yanlarını sürdürmesine neden olmakta, bu durum sivil toplumun oluşumunu engellerken, ortaya sivil sıfatıyla çıkanların da sivil olmamalarına neden olmaktadır.

XVIII. yüzyıl sonunda yönetimdeki Osmanlı seçkinlerinin çeşitli kesimleri imparatorluğun Avrupa'daki rakiplerinin gerisinde kalmaya başladığını fark etmişlerdi. Rus İmparatorluğu karşısında birbirini izleyen askeri yenilgiler ülkeye ağır bir darbe vurmuştu. Tepki olarak imparatorluk eski kurumları modern ve yeni kurumlarla değiştirmeye koyuldu. Amaç öncelikle modern bir ordu kurmaktır.¹⁷⁹

Diğer taraftan, Batı'da, bilimde, sanatta, ekonomide, sanayi ve teknolojiye gelişmeler, Osmanlı kurumlarını artık dünya ile rekabet edebilir olmaktan çıkarmıştı. Osmanlı, merkezinde Avrupalı ülkelerin bulunduğu dünya ekonomi sistemi içinde kenar konuma düşmüştü. Ekonomik gerileme diğer Osmanlı kurumlarının da gerilemesine yol açmıştı.¹⁸⁰

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti için reform yüzyılıdır. Bu yüzyıl Osmanlı devlet adamlarının eğitim, adalet ve idari sistemde reformlar uygulayarak devletin çöküşünü durdurmaya çalıştıkları devredir. İlham kaynakları da Batı aydınlarının en liberal görüşleridir.¹⁸¹

XIX. yüzyılda Modernleşme, Batılılaşma ile eşanlamlı olarak kabul ediliyordu. Modernleşme çabalarına bizzat devletin kendisi önderlik ediyordu. Türkdoğan'a göre de "... Gökalp sosyolojisinde de 'muasırlaşmak – modernizasyon' aynı zamanda Batılılaşmak

¹⁷⁹ POULTON Hugh, *Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilal* (Çev: Yavuz Alagon) I. Baskı, Sarmal Yay., İstanbul, 1997, s.69.

¹⁸⁰ ÇAHA, *Aşkın Devletten...*, s.169.

¹⁸¹ TUNÇ – AKTAŞ, a.g.m., s.82.

*demektir. O batılılaşma ile modernleşmeyi her zaman olarak kullanmakta, kapsamı bakımından bir fark görmemektedir...*¹⁸²

Bu dönemde ilk modernleşme çabası olarak karşımıza Tanzimat Fermanı çıkmaktadır. Tanzimat Fermanı'nda "devlet kurumlarının bozukluğunun" yüzelli yıldır devam ettiği ve bu durumun giderilmesi için yeni kurallar konması gerektiği üzerinde ısrarla durulmuştur. Aynı zamanda, "taşrada merkezi otoriteyi artırmak" yeni düzenlemelerle istenen bir hedefti. Ancak bunun gerçekleştiğini söylemek oldukça güç gözüküyor. Tanzimat'la birlikte başlayan hukuki temellere dayalı bir yönetim biçimi oluşturma çabaları çerçevesinde; görev yapanlara, memur statüsüne ulaşmak veya bürokratlaşma imkanı doğmuş bulunmaktadır.¹⁸³ Tanzimat'la birlikte başlatılan idari reformlar, bürokraside "yasal – ussal" özelliklerin yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bütün bunları sağlamak amacıyla personel rejiminde bir takım değişikliklere gidilmiştir. Devlet memurlarının aylıklarının yeterli bir düzeye çıkarılması gerektiği ve böylece "rüşvet"in engelleneceği ifade edilmiştir. Görevine uygun bir eğitim ve maaş sistemine kavuşan memurlar, Padişapta toplanan devlet gücünü paylaşmaya başlamıştır.¹⁸⁴ Tanzimat sonrasında, merkezi iktidarın toplumu tüm yönleriyle denetleyebildiği otokratik ve merkezileşmiş bir yeni sistem ortaya çıkmıştı.¹⁸⁵ Tanzimat Fermanı, tepeden inme olsa bile, gene de bir değişim sürecini harekete geçirmiştir. Batı sivil eğitim sisteminin becerikli merkez bürokratları yetiştirmek üzere ithali, liberal ve özgürlükçü düşüncelerin sızmasına daha iyi bir ordu oluşturmak için Batı teknolojisinin alınmasına, Batı biliminin ülkeye giriş yapmasına yol açmıştır.¹⁸⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir "kamuya açık alan" "public sphere"nin ortaya çıkışı, Tanzimat reformlarının bir ürünüdür. Ancak bu gelişim Tanzimat devlet adamlarının ikinci kuşağına aittir.¹⁸⁷

Bu yüzyıldaki diğer bir yenileşme hareketi Islahat Fermanıdır. "... *Tanzimat'ı başlatan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ikinci bir aşaması görünümünde olan Islahat Fermanı*

¹⁸² TÜRKDOĞAN Orhan, *Milli Kültür Modernleşme ve İslâm*, Birleşik Yay., Genişletilmiş II. Baskı, İstanbul, 1996, s.185.

¹⁸³ SEVİL, a.g.e., s.104.

¹⁸⁴ A.g.e., s.104.

¹⁸⁵ BAYDUR Mithat, "Demokrasi ve Modernleşme Sürecinde Devletin – Sivil Topluma Baskın Gelmesi ve Kemalizm", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.18, 1997, s.196.

¹⁸⁶ KILIÇBAY Mehmet Ali, *Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti*, Gece Yay., Ankara, 1992, s.78.

¹⁸⁷ TUNÇ, – AKTAŞ, a.g.m., s.82.

(1856), devletin güttüğü politikaya karşı önemli tepkiler yarattı. Islahat Fermanı o zamana kadar “millet-i hakime” olan Müslümanlardan bu imtiyazlı durumu alıyor, din farkı gözetmeksizin bir “Osmanlı” vatandaşlığı kurmaya çalışıyordu. Müslüman Teb’anın tepkisine paralel olarak onlardan sonra birinci sırayı işgal eden Rumlar bu sırayı kaybettiklerine üzüldüler...”¹⁸⁸ Islahat Fermanı ile beraberlik amaçlanmıştı, fakat gayrimüslimlerle yabancıların kendilerine sağlanan imkanları (mali, hukuksal vs) Müslüman Tebayı çok geride bırakır şekilde kullandıkları görüldü. Öte yandan Batı fikirlerinin iyice anlaşılmağa başlandığı bir dönem de II. Abdülhamid dönemi idi. Bunun sebebi, yeni kurulan okullarda okuyan ve yabancı dil bilenlerin artması ayrıca Padişahın Batı’yı bir “model” olarak almış olmasıydı.¹⁸⁹

XIX. yüzyıldaki modernleşme çabaları iki açıdan önemlidir: İlk olarak Anayasal bir sistemin kademe kademe gelişmesi ve devletçi, seçkin, entelektüel bürokrat kesimin ortaya çıkması. 1808 Sened-i İttifak, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 1856 Islahat Fermanı, 1839-1876 Tanzimat döneminde gerçekleştirilen idari kurumlar ve 1876 Osmanlı Parlamentosu kelimenin tam anlamıyla sivil toplum lehine ortaya çıkan gelişmelerdi.¹⁹⁰

Modernleşmenin diğer bir önemli sonucuysa gazeteci ve entellektüellere verilen yeni rolde yatmaktaydı. Modern kurumların taşıyıcıları olarak başlangıçta devlet tarafından yetiştirilen bu kesim, kısa zamanda gelişti ve Genç Osmanlılar grubu olarak yeni bir yönetici kesimi oluşturdu.¹⁹¹

Sonuç olarak; Türkiye’nin kendini resmen modernleşme ve Batılılaşmaya adanmış tarihten bugüne yüzotuz yıl geçmesine rağmen, süreç beklenilenden çok daha yavaş işlemiştir.¹⁹² Kaldı ki alınan sonuçlar da fazla tatmin edici değildir.

2.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİVİL TOPLUM

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e intikal eden en önemli mirasın: Sivil – askeri bürokraside ortaya çıkan ve zamanla kurumlaşan siyasi iktidarı ele geçirme eğilimi ve bundan

¹⁸⁸ MARDİN Şerif, *Türk Modernleşmesi*, III. Baskı, İletişim Yay., , İstanbul, 1994, s.14.

¹⁸⁹ A.g.e., s.15.

¹⁹⁰ ÇAHA, a.g.e., s.174.

¹⁹¹ A.g.e., s.147.

¹⁹² ÖZDEN Mehmet, “Türkiye’de Muhalefet ve Kontrol” – *Türk Modernleşmesi İçinde*, İletişim Yay., İstanbul, 1994, ss.178-179.

kaynaklanan “seçkinler politikasının egemenliği” olarak kabul edilmektedir.¹⁹³ Kemalist devrimi yapan grubun asker ve sivil bürokrasiden oluştuğu kabul edilir. Süreklilik unsurlarının belki en önemlisi, devlet seçkinlerinin süregelen hakimiyetidir. Osmanlı İmparatorluğunun kurmay subaylarının %93’ünün, devlet memurlarının da %85’inin İmparatorluğun dağılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti’nde hizmete devam ettikleri saptanmıştır. 1920’de 1946’ya kadar tüm tek partili meclislerde resmi görevlilerin toplam üye sayısının yaklaşık yarısını oluşturduğunu göstermiştir.¹⁹⁴ Yani Kemalist Cumhuriyet çoğu zaman Osmanlı geçmişinden radikal bir kopuş olarak görülmekle beraber, bu verilere göre önemli süreklilik unsurlarının da varolduğunu anlıyoruz.¹⁹⁵ Devlet yapısında, yönetim şeklinde ve sistemde değişiklikler olmasına rağmen, Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumsal açıdan fazla bir değişiklik olmamıştır. Aslında Cumhuriyet, Osmanlı Devleti’nden alınan nesnel mirasın üzerine eski sisteme göre kökten farklı bir sistem kurmaya çalışmıştır. Fakat ilk dönemde siyasi kurumsallaşma yoktur, bu nedenle de Huntington’un bu konudaki kuramı doğrulanmıştır.¹⁹⁶ Huntington 1960’larda geliştirdiği teorisinde şu görüşü savunuyordu: *“Önemli olan siyasal bakımdan kurumsallaşmadır. Eğer bir toplumda kurumsallaşma gerçekleşmemişse, ne yapılsa yapılsın hiçbir sistem işlemez, bir ülkede uzmanlar bir akşam anayasayı tamamen değiştirse, mevcut anayasayı kaldırıp yerine başka bir anayasa koysalar veya anayasayı kaldırıp anayasasız bir hale getirse, ya da anayasası olmayan bir topluma anayasa getirseniz, ertesi gün değişen hiçbir şey olmaz.”*¹⁹⁷ Öte yandan bütün bunlara rağmen, Cumhuriyet Türkiye’si yapısal olarak Osmanlı Devleti’nden oldukça farklıdır, “Kemalizmin felsefesinin kökenleri” Osmanlı – İslâm geleneklerinden çok, Fransız devrimine, pozitivistlikte uzanmaktadır. Cumhuriyetin düşünsel temelleri Batılılaşmadan yana Genç Türklerin pozitivist kanadının ideolojik çizgilerini taşımaktadır.¹⁹⁸

Osmanlı döneminde, millet kavramı dini bir nitelik arz etmektedir. Ancak Cumhuriyetle birlikte bu kavramda dini özelliklerinden arındırılarak, daha çok “dil, kültür ve ülkü birliği” terimleriyle anlaşılır ve anlatılır olmuştur. Cumhuriyet döneminde Modernleşme daha çok Batılılaşma anlamında kullanılmıştır. Bu dönemdeki modernleşmenin bir diğer özelliği ise yukarıdan aşağı modernleşme modeli biçiminde ortaya çıkmasıdır. Burhan

¹⁹³ SEVİL, a.g.e., s.111.

¹⁹⁴ ÖZBUDUN, a.g.e., ss.7-8.

¹⁹⁵ A.g.e., s.7.

¹⁹⁶ TUNÇ – AKTAŞ, a.g.m., s.82.

¹⁹⁷ A.g.e., s.82.

¹⁹⁸ SEVİL, a.g.e., ss.112-113.

Kuzu'ya göre "...Batılılaşmanın doğrudan doğruya hedefi olmamakla birlikte, öncelikle erişilmek istenen maddi rahatlıkların yanında "sivil toplum" yaşama tarzının da ulaşılabilecek bir model olması kaçınılmazdır. Özellikle Cumhuriyetle birlikte bu hedefe erişmek için ciddi sayılabilecek çabalara girildiği görülür. Daha sonra, çok partili siyasal hayata geçilmesiyle birlikte siyasi partilerin ortaya çıkması, daha yakın dönemlerde çeşitli meslek kuruluşlarının, sendikaların, derneklerin oluşması sivil toplum oluşumunda bazı katkılar sağlanmıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde iktibas edilen Batı kökenli kanunlar ve Batı dikkate alınarak yapılan Anayasalarla da hukuki yolla sivil toplum oluşturmaya çalışılmıştır..."¹⁹⁹ Fakat bütün bunlara rağmen Batılı anlamda bir sivil toplumun oluştuğu söyleyebilmek zordur.

Osmanlı reformcularının girdikleri açmazda Kemalistler girmede, yani modernleşerek geleneksel düzeni restore etmek gibi çelişkili bir mantığa sahip çıkmadılar, aksine geleneksel düzeni bütün öğeleriyle yadsıyıp, yepyeni bir devlet – toplum düzeni kurmaya yöneldiler.²⁰⁰ Modernleşme bir süreçten ziyade tamamlanması gereken bir plan ve programlar bütünüydü. Bu bütünün en önde gelen uygulayıcısı devlettir. Toplumun dönüştürülmesi, kuldan vatandaşın üretilmesini amaçlayan eğitim yoluyla gerçekleştirilecekti.

Bunların ötesinde çağdaşlaşma süreci sivil topluma bir yöneliş sayılırsa, Batı'da "siyasi toplum"un müdahalesi ile değil, aksine, bu yapıya direnilerek oluşturulmuştur, halbuki, özerk sivil toplum yerine, Türkiye'de sivil toplumun yasa yoluyla ve devlet eliyle yaratılmaya çalışılması gibi bir çelişkiyle karşı karşıya kalmaktayız.²⁰¹

2.2.1. Tek Partili Dönem

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlandırılmasından ve 1 Kasım 1922 yılında saltanatın kaldırılmasından sonra Mustafa Kemal Halk Partisi'ni Aralık 1922'de kurdu. Partinin belli bir sınıfa değil, bütün sınıflara dayanmasını istiyordu.²⁰² T.B.M.M. feshedilerek, 1 Nisan 1923 Halk Partisi'nin de katılacağı yeni seçimlere gidilmesine karar verildi. Arkasından seçmen kütükleri, seçim sandıkları, seçim kurulları ve seçim kampanyalarını içeren düzenli bir seçim geleneğinin temelleri atılmıştır.

¹⁹⁹ KUZU, a.g.m., s.363.

²⁰⁰ SARIBAY Ali Yaşar, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, II. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s.59.

²⁰¹ AKPINAR Ayşegül, *Sivil Toplumun Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi* A.Ü.S.B.E.,Yayımlanmamış

Doktora Tezi, Ankara, 1997, s.125

²⁰² A.g.t., s.129.

Tek partiye ve tek listeye atılan oylar, bir tercihin ifade edilmesine olanak sağlamıyordu, fakat hükümetin gücünü ve meşruluğunu yönetilenlerden aldığını simgeliyordu. Partinin programı Mustafa Kemal tarafından 9 ilke etrafında şekillendi. Partinin bu programla seçimlere katılacağı duyuruldu. Yalnız bu 9 ilke içerisinde Cumhuriyet rejiminden bahsedilmiyordu.²⁰³

Yeni meclis 11 Ağustosta toplandı ve Mustafa Kemal Meclis Başkanlığı'na seçildi. Bu yeni meclisin iki önemli faaliyetinden birisi 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyeti ilan etmek oldu. Cumhuriyetin ilanı ile başlayan yeni dönemin şartları 1921 Anayasası'nın değiştirilmesini zorunlu kılmıştı. Yeni Anayasa 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edildi. 1924 Anayasası özgürlükler açısından değerlendirildiğinde, Fransız İhtilalinin özelliklerinin benimsendiği söylenebilir. Buna bağlı olarak, özgürlüğün sınırı ise, başkalarının özgürlüklerine zarar vermeme koşuluyla kabul edilmekteydi. Klasik hak ve özgürlükler kısaca sayılmış, yasa önünde eşitlik, kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, söz, basın, seyahat, sözleşme, dernek kurma, mülk edinme hak ve özgürlükleri birer madde ile ifade edilirken “ekonomik ve sosyal haklar”dan söz edilmemiştir.²⁰⁴ İkincisi de 3 Mart 1924'te saltanatı kaldırmaktır.²⁰⁵ Halife ve sayısız İslâmî kurum varlığını sürdürdükçe eski rejim taraftarlarının daima İslâm'ın sembollerini reformculara ve onların programlarına karşı güçlü bir silah olarak kullanabilecekleri apaçık ortadaydı.²⁰⁶ Türkiye Cumhuriyeti'nin felsefi temelleri her şeyden önce iki önermeye dayandırılmaktaydı. Bunlar: “*Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur,*” ve “*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir*”, önermeleriydi. Her iki önermede insanlık tarihi içinde önemli bir zihinsel değişimin anlatımıdır. Bu zihinsel değişim, dogmatizme karşı akılcılığı, mistisizme karşı olguculuğu gündeme getirmiştir.

Türk siyasi tarihindeki önemli gelişmelerden birisi de Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kurulmasıdır. 17 Kasım 1924'te Halk Partisi'nden istifa eden milletvekilleri Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'ni kurmuştur.²⁰⁷ Ne var ki 13 Şubat 1925'te patlak veren Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle kapatılmıştır. Takrir-ı Sükun Kanunuyla CHP dışındaki her türlü faaliyetler yasaklanmıştır.²⁰⁸

²⁰³ TİMUR Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, III. Baskı, İmge yay., Ankara, 1994, s.75.

²⁰⁴ SOSYAL Mümtaz, *100 Soruda Anayasa'nın Anlamı*, Gerçek yayınevi, Ankara, 1996. s.50.

²⁰⁵ AHMAD Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev:Yavuz Alagon), Sarmal yay., Ekim 1995,ss.80-81.

²⁰⁶ A.g.e., s.82.

²⁰⁷ A.g.e., s.86.

²⁰⁸ A.g.e., s.87.

Daha sonraki dönemde çok partili hayata geçiş denemesi bir kez daha yapılmış Serbest Fırka kurulmuştur, bu parti ılımlı bir muhalefet düşünülerek Atatürk tarafından arkadaşı Fethi Okyar'a kurdurulmuştur. Ancak 1929 ekonomik buhranı nedeniyle bunalımdan etkilenenler ve gericiler bu partiyi desteklemişlerdi. Menemen olayı ile de bu parti de kapatıldı.²⁰⁹ Türkiye Cumhuriyeti'nde burjuvazinin olmayışı nedeniyle 1929 dünya ekonomik bunalımı yüzünden uygulanan Türk devletçiliği eleştirilere hedef olmuştur. Köker'in ifadesiyle *"Kemalist ideoloji, iktisadi, siyasal ve kültürel yönleriyle bir bütün olarak Batı uygarlığı standardına göre kavranan "muassır medeniyeti" devlet eliyle gerçekleştirmeye yönelmiştir. Bu çerçevede devlet, hem iktisadi kalkınmayı sağlayacak, hem Türk halkına batılı normlara uygun bir kültür verilmesini üstlenecek, hem de siyasi ve fikri nazımlık – görevini yerine getirecektir. Bu açıdan halkın nasıl eğitileceği de devletle ilgili önemli bir konu olmaktadır."*²¹⁰ Aslında devletin ekonomik alanda tek söz sahibi olmasını istemek Cumhuriyet hükümetinin amaçladığı bir politika değildir, ama gerçekleşen olayların zoruyla geçilmiştir.

Mustafa Kemal "Türk toplumunu Franco'nun İspanya'da ve Mussolini'nin bir ölçüde İtalya'da yapacağı gibi, geleneklerle toplumsal inanç ve sembollerle yönetmek istemedi... tutucu olmadığı için, ne laik modernizmden ne de kendi radikalizmine bir fren olarak görmesine rağmen, liberal demokrasiden korkuyordu... yaşadığı süre içinde tam olarak yürürlüğe koymadıysa da, liberal kurumların – partiler, sendikalar, özgür basın ve düşüncelerin özgürce ifade edilmesi akılcılığını benimsedi. Kurduğu rejimin temel varsayımı, Türk toplumu uygun gelişme aşamasına gelir gelmez bu kurumların yürürlüğe konulacağı idi."²¹¹ Benzer biçimde Landau'ya göre de "Atatürk, Türkleri, Osmanlı İslâm sisteminin ve dünya görüşünün getirdiği değişik sosyal, kültürel, ekonomik kısıtlamalardan kurtarmak istemişti. Bu durumda onları daha kapsamlı ve tamamen denetim altında tutan bir politik alan içine nasıl mahkum edebilir di? Elbette ki bir sosyal birimi başka bir yere doğru iterken ortaya çıkan sorunlar politik özgürlüğün geçici olarak sınırlanmasını gerekli kılar. Fakat bu kısıtlamalar daima 1924 Anayasası'nın liberal çerçevesi içinde kalındığından, bunlar çağın komünist ve faşist modellerine ne ruhen ne de uygulamada, hiçbir zaman hiçbir benzerlik göstermemiştir. Çünkü siyasal serbestlik Atatürk'ün uzun vadeli hedeflerinin daima ayrılmaz bir parçası olmuştur."²¹² Duverger'in işaret ettiği gibi *"Türk Tek – Parti sistemi, hiçbir zaman bir tek-parti doktrinine dayanmamıştır. Tekeli resmen tanımamış, bunu sınıfsız bir toplumun varlığı, ya da parlamenter çekişmelerde ve liberal demokrasiden kurtulma arzusuyla meşrulaştırmaya teşebbüs etmemiştir. Tekelden daima*

²⁰⁹ AKŞİN Sina, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, II. Baskı, İmaj yay., Ankara, 1996, s.220.

²¹⁰ KÖKER Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 3. Baskı, İletişim Yay., , İstanbul, 1995, s.85.

²¹¹ AHMAD, a.g.e., s.84.

²¹² LANDAU Jacob M., *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, (Çev:Meral Alakuş), I. Baskı, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s.84.

sıkıntı duymuştur. İdeal bir sistem olarak değil, devrimi koruyacak geçici bir tedbir olarak savunulmuştur."²¹³

Bu dönendeki önemli olaylardan birisi de laik devlet modelinin benimsenmesidir. Siyasal demokrasinin yerleşmesini sağlayan etkenlerden biri de laikleşmedir. Laikleşme tarihsel süreç içerisinde siyasetin özerk bir eylem alanı olarak görülmesine önemli ölçüde etkilemiştir. Araştırmalar sonucunda, insanların ekonomik çıkarlarını ilgilendiren konularda pazarlık yapmaya, ödünler vermeye ve uzlaşmaya yatkın olmakla birlikte, oysa inanç ve kimlik gibi konularda uzlaşmaya kolay yanaşmadıkları anlaşılmıştır. Bu durumda siyasal demokrasinin işlemesi, tartışma ve uzlaşmaya bağlı olduğuna göre, uzlaşmaya elverişli olmayan konuların siyaset dışına çıkarılması gerekmektedir. Kültürel alanda laikleşme, doğal, toplumsal ve iktisadi çevrenin insan tarafından denetlenebileceği inancının yaygınlaşması sonucunu doğurur. Bu hükümetlerin izlediği siyasaların da çevreyi etkileyebileceğine inanmak anlamına gelmektedir. İnsanlar, kendi eylemlerinin, hükümeti etkileyerek, çevrelerinde değişiklik yaratacağını düşünürlerse, siyasal katılmaya daha istekli olacaklardır. Yine laikleşme, iktidarın meşruiyetinin kaynağını tanrısalardan uzaklaştırdığı ölçüde, onun yönetilenlere dayandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Böylece, iktidarın eleştirilmesi, eylemlerin denetlenmesi ve değiştirmeye çalışılması da kolaylaşmaktadır. Cumhuriyeti kuranlarda bir Türklük bilinci ve kimliğinin oluşmasını eğitim ve hukuk sistemlerinin dinin denetiminden kurtararak laikleştirilmesini ve siyasal meşruiyetin kaynağını ulusa kaydırılmasını amaçlıyorlardı.²¹⁴

Yirmi üç yıl süren tek partili yaşamın meşrulaştırılmasında ideolojik gerekçeler değil, pratik zorluklar öne sürülmüştür. Muhalefet yapma ve muhalif parti kurma girişimleri, her zaman C.H.P. tarafından onaylanmamış olsa da, kabul edilmesi olanaksız, ihanet yüklü davranışlar olarak değerlendirilmemişlerdir.

2.2.2. Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş ve Demokrat Parti Dönemi

Bernard Lewis'e göre, belki demokrasi en iyi yönetim biçimidir, ama kesinlikle tüm yönetim biçimleri içerisinde de uygulanması en zor olanıdır. Dünyadaki pek azında uzun süre kesintiye uğramadan sürmüştür, bu nedenle her demokrasi kendi tarihsel gerçekleri içinde değerlendirilmelidir. Günümüzde demokrasilerin çoğu ülkeden ayrılan emperyalistlerin mirası

²¹³ ÖZBUDUN, a.g.m., s.13.

²¹⁴ SARIBAY Ali Y.-KALAYCIOĞLU Ersin, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Beta Yay, İstanbul, 1986, s.466

şeklinde o ülkede gerçekleşmiştir, ya da düşmanların zaferleri sonucunda empoze edilmiştir. Oysa Türkiye bunların her ikisine de uymaz. Bu seçim Türklerin yine de özgür tercihiyle gerçekleşmiştir.²¹⁵

CHP, II. Dünya Savaşının sonuna kadar, milli şef yönetimi tek parti rejimini meşrulaştıran tüm ideolojik açıklamaları topluma yaymaya gayret etmekten geri kalmaz. Milli Şef yönetimi ve tek parti rejiminin geçici olduğu yönünde herhangi bir işaretle bulunmaz.²¹⁶

1946'da çok partili rejime geçişe izin verilmesi, dünya siyasal konjonktürünün değişmesi, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere üye olması gibi dış politika gelişmeler yanında, toplumda CHP yönetimine karşı oluşan memnuniyetsizliğin de bir sonucudur.²¹⁷ Benzer görüşleri Kongar'da benimsemektedir. "Cumhuriyet yönetimi, Batı tipi bir toplum yapısı yaratmayı amaçladığından düzenin demokratikleşmesi yeğ tutulmuştur. Kemalist ideolojinin niteliğinden doğan bu demokratikleşme zorunluluğu, ek üç öge tarafından da destekleniyordu. Birinci öge, Batı dünyasının etkisiydi. Batı, Türkiye'yi kendi içine kabul etmek için, düzenini demokratikleşmeye zorluyordu. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı sonunda, baskı rejimlerinin (Nazizm ve Faşizm) yenilmiş ve yıkılmış olması da aynı yönde önemli bir etki yapmıştı. İkinci öge olarak, halkın tek parti düzenine karşı gösterdiği olumsuz tepki, üçüncü öge de, gerek o zamana dek izlenmiş olan devletçi uygulamaların sonucu olarak, gerekse savaş ekonomisinin sonucu olarak, bir kapitalist sınıfın belirginleşmesiydi.²¹⁸

Demokrasiye geçiş sürecinin hızlı bir biçimde gelişmesinde, uluslar arası konjonktürün elverişliliğinin yanında, muhalif unsurlar arasında ortaya çıkan açık ya da örtülü geniş ittifakın hatırı sayılır bir rolü vardır.²¹⁹ Öte yandan CHP içinde muhalefet su yüzüne çıkmaya başlamıştı. Bütçe Kanunu, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile Birleşmiş milletler Antlaşması'nın onaylanmasıyla ilgili meclis müzakerelerinde, daha sonra DP'yi (Demokrat Parti) kuracak olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan kendilerini göstermeye başlamışlardır. 7 Haziran 1945 tarihinde doğrudan parti politikalarına

²¹⁵ LEWIS Bernard, "The Turkish Democratic Experiment", *International Conference on history of The Turkish*

Republic: A Reassessment, ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi, Ankara, 10-12 Aralık 1998, p.1

²¹⁶ İNSEL Ahmet, "Cumhuriyet Otoritarizmin Sürekliliği", *Bilanço: 1923-1998 Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. yılına toplu bakış Uluslar arası Kongresi*, ODTÜ, 10-12 Aralık 1998, s.12.

²¹⁷ A.g.e., s.12.

²¹⁸ KONGAR, a.g.e., ss.144-145.

²¹⁹ ÖZ Esat, "Türkiye'de Demokrasinin Gelişimi ve Demokrat Parti", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S.51,(Yaz 1999), s.29.

ve yapısına yönelttikleri eleştiriler ise partileri ile yolların ayrılmasına yol açmıştır. “Dörtlülük Takrir” olarak ün yapan bu talepler, içeriği açısından olmasa bile, tek parti geleneği açısından radikal bir çıkışı ifade ediyordu.²²⁰

Dörtlülük Takrirci’lerden Adnan Menderes ve Fuad Köprülü muhalif tavırlarını meclis kürsüsü yanından vatan gazetesinde makaleler yazarak gazete sütunlarına yansıttılar. Bu yüzden de Menderes ve Köprülü partiden ihraç edilmişlerdir. Muhalefet hareketi, iki milletvekilinin 21 Eylül 1945 tarihinde CHP’den ihraç edilmesinden iki gün sonra Celal Bayar’ın milletvekilliğinden istifa etmesiyle yeni bir safhaya girmiş oluyordu.²²¹

Böyle bir ittifakın lokomotifi olarak 7 Ocak 1946’da DP kuruldu. Kurucuları Halk Partisi’nin asileriydi (Menderes, Bayar, Koraltan, Köprülü). Hükümet 1947 yılında yapılması gereken seçimler yeni parti seçime hazır olmadan önce davranmak amacıyla, seçim tarihini öne almaya karar verdi.²²² Bu da yetmiyormuş gibi 21 Temmuz 1946 genel seçimleri, tam bir baskı içinde geçmiştir. Seçim tek parti yönetiminin tüm yurttaki baskıcı kadrosunun denetiminde, gizli oy gibi asgari güvencelerden bile yoksun olarak yapılmıştır. Ortada olan sayısız usulsüzlüğe karşın, yeni seçilen meclis tüm itirazları kabul etmemiştir. Dahası İnönü yeni hükümeti yekteci eğilimleri ile tanınmış olan Recep Peker’e kurdurtmuştur.²²³ 7 Ocak 1947 tarihinde D.P’nin ilk büyük kurultayı Ankara’da toplandı. Kurultayda hükümet ve CHP çok şiddetli bir biçimde eleştirildi. Bundan sonra da Hükümet ile DP arasındaki siyasal çekişmeler gittikçe artarak sürdü ve sonunda iplerin kopabileceği bir noktaya gelindi.²²⁴

Geçiş dönemini inceleyen yazarlardan Kemal Karpaz 21 Temmuz 1946’dan 12 Temmuz 1947’ye kadar geçen bir yılın çok partili siyasal yaşamın kurulması bakımından çok önemli olduğunu kaydetmektedir. 12 Temmuz’da Cumhurbaşkanı İnönü iki hizbe ayrılmış olan CHP’de ağırlığını parti içindeki ılımlılardan yana koydu bu sayede muhalefete eylem serbestliği ve tek partiyle eşitlik olanağı verildi.²²⁵ Bunu da tarihte “12 Temmuz Beyannamesi” olarak adlandırılan bildiriyle ilan etti. Türkiye’de demokrasiyi yerleştirmeye kararlı görünen İsmet Paşa, gerginleşen durum karşısında ise karışmak zorunluluğunu

²²⁰ A.g.e., s.30.

²²¹ A.g.e., ss.30-31.

²²² LEWIS Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1993, s.305.

²²³ EROĞUL Cem, “Çok Partili Düzen Kuruluş : 1945-1971” Geçiş Sürecinde Türkiye (Der: İrvin Cemil Schick/E.Ahmet Tonok) II. Baskı, Belge Yay., Ekim 1992, s.112.

²²⁴ KONGAR, a.g.e., s.147.

²²⁵ AHMAD, a.g.e., s.153.

duymuştu. O dönemde DP'nin başında bulunan Celal Bayar'la görüştüktan sonra bu bildiri yayınladı. Her ne kadar bildiri Cumhurbaşkanı tarafından yayınlanan "tarafsız" bir bildiri olarak nitelendirildiyse de, hükümete karşı açıkça kaşı partiye destekliyordu.²²⁶ Bildiri İsmet İnönü ile Başbakan Recep Peker'in arasının açılmasına yol açtı ve Peker, 9 Eylül 1947'de görevinden ayrıldı.²²⁷

Temmuz 1947'den sonra CHP içindeki devletçi hizip nihai olarak yenilgiye uğratıldı ve iki parti istikrarı sağlamak için işbirliği yaptı, işbirliği o noktaya vardı ki, izlenen siyaset pek çok demokrat tarafından danışıklı dövüş olarak görüldü ve CHP rakibinin rengini öylesine almıştı ki, ikisini ayırdetmek zor oluyordu, parti programları arasında hemen hemen hiç fark yoktu, Atatürk'ün kurduğu parti yeniden seçilmesi halinde "Kemalizm'in altı ilkesi"ni anayasadan çıkaracağını bile vaad etti. 1950'de Cumhuriyetçiler yaklaşan seçimleri kazanacaklarına o kadar emindiler ki, yeni mecliste bir muhalefetin varlığını sağlamak için Demokratlar'a birkaç sandalye ayırmayı bile düşünmüşlerdi.²²⁸

14 Mayıs 1950'de Türkiye seçim sandıklarına gitti. 8,5 milyona yakın seçmen oy kullandı. 408 Demokrat, 69 Halk partili, 1 millet partili ve 9 bağımsızdan kurulu bir meclis seçtiler.²²⁹

Kemalistlerin modernleşme çabalarının başarısı ve bunun sonucunda toplumun farklılaşması, zamanla karşıt bir seçkinler zümresi yaratmıştı. Bu zümre işadamlarından, tüccarlardan, serbest meslek sahiplerinden ve yerel nüfuzlulardan oluşuyordu. Bunlar da modernleşme yanlısıydılar ama gerek sosyal köken özellikleri, gerek vesayetçi olmayan devlet ve toplum anlayışları itibarıyla, resmi Kemalist seçkinlerden ayrılıyorlardı. İşte 1950 seçimleriyle DP'de örgütlenmiş olan bu alternatif siyasal seçkinle, köylüler ve şehrsel alt sınıflar gibi çevre güçlerine kolayca mobilize ederek iktidara geldiler. Bu anlamda 1950 seçimleri, çevrenin, merkez ya da memurlar dünyası karşısındaki zaferi olarak tanımlanmaktaydı.²³⁰

²²⁶ KONGAR, a.g.e., s.147.

²²⁷ A.g.e., s.148.

²²⁸ AHMAD, a.g.e., s.155.

²²⁹ LEWIS, a.g.e., s.311.

²³⁰ ÖZBUDUN, a.g.m., s.15.

Yirmi yedi yıl sonra CHP gerçekten serbest ve dürüst bir seçimde kendisinin yenilmesine müsaade etmiş, yenilgiden sonra da iktidarı sakince galiplere devretmişti. 1950 seçimleri sonunda DP, mecliste büyük bir çoğunluk kazandı. Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan menderes Başbakan oldu. CHP ise ilk kez muhalefete düştü. Demokratlar kendilerini çağdaş Türkiye'nin mimarları olarak görüyorlardı.

DP büyük umutlarla başladı. DP muhalefetteyken demokratikleşme vaadinde bulunuyordu, bu vaatlerin içinde grev hakkı bile vardı. Ne var ki, iktidara geldikten kısa bir süre sonra bu vaatler unutuldu. DP bütün gücünü ekonomiye verdi.²³¹ Demokrasiye inanmakla birlikte, DP'lilerin demokrasi anlayışı oldukça yüzeyseldi. Başarılarını daha önce dönemin katı tek parti sistemine karşı çıkmalarına borçlu oldukları halde, aşırı ve olabildiğince plansız bir büyümenin sonucu olarak ortaya çıkan ekonomik zorluklar ve Kıbrıs yüzünden Yunanistan'la ilişkilerin gerginleşmesinin yarattığı siyasal huzursuzluk nedeniyle, gittikçe şiddeti artan önlemlere başvurdular.²³²

DP'yi parti içindeki muhalefet zorluyordu. Mayıs 1950'den sonra kendi hükümetlerini CHP'nin devamı olmakla, ülkeye farklı bir siyaset ve program sunmamakla eleştiriyorlardı. Bu nedenle muhalifleri yatıştırmak için CHP'ye karşı sert önlemler almaya başladılar. Ne DP muhalefeti olgunlukla karşılıyordu, ne de CHP sorumlu bir muhalefet yapmayı öğrenebilmişti. Hükümet, şiddetli muhalefete baskıcı uygulamalarla cevap veriyordu. CHP'nin yanı sıra üniversite gibi kurumlara ve basına karşı anti-demokratik yasalar çıkarıldı. Bu durum, liberal vaatlerinden ötürü başından itibaren DP'yi desteklemiş olan aydın kesimin partiye yabancılaşmasıyla sonuçlandı. Bu aydın kesim, küçük bir azınlık olmasına karşın, üniversitelerde ve çeşitli meslek dallarında güçlüydü ve demokratların özgürlükleri engelleyecek yerde ilerleterek sivil toplumu güçlendireceklerini ummuştı. Menderes'in zaten ağır olan ceza yasasını daha da ağırlaştırması, basına karşı aldığı önlemler, muhalefetin varlığını müsadere etmesi vb. şeyler bunlarla uyuşmuyordu.²³³

DP, iktidara geldikten sonra halkevlerini devletleştirdi. 1953'te DP bir iş daha yaptı. CHP'nin bütün malvarlığını "haksız iktisap" diye nitelendirerek hazineye geçiren bir yasa çıkarttı (14 Aralık 1953). Bu, ana muhalefet partisinin etkinlik olanaklarını kısımak için bir

²³¹ AKŞİN, a.g.e., s.220.

²³² AHMAD, a.g.e., s.157.

²³³ A.g.e., s.160.

hareketi. Ayrıca, her türlü muhalefete karşı bir tutum içinde olmanın bir göstergesi olarak, Atatürk devrimlerinin aleyhinde olduğu gerekçesiyle Millet Partisi kapatıldı (8 Temmuz 1953).²³⁴

1954'te yapılan seçimlerden sonra, muhalefeti bir kez daha ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra, parti önderleri sonsuz bir güç duygusuna kapıldılar, bu duygu partiyi çoğunluğun baskısı yönünde bir uygulamaya yöneltti, seçimlerin ertesinde DP'ye oy vermediği için Kırşehir ili ilçe yapıldı. Seçim yasası karşı partilerin haklarını kısıtlayacak biçimde değiştirildi. Radyo, siyasal partilere kapatıldı, radyo olanaklarından sadece DP parti yararlandı. İktidar Devlet memurlarının güvencelerini kaldırdı, üniversitelerin özerkliği, üniversite yönetimi M.E.B.'na bağlanarak yok edildi.²³⁵

1957 seçimlerini de DP oy oranı yüzde 50'nin altına düşmesine rağmen kazandı. DP partinin bu son döneminde ekonomik sıkıntılar artmaya başladı. Pek çok tüketim maddesi karaborsada bulunabiliyordu. Ekonomik durum kötüleştikçe, doğal olarak hükümete yöneltilen eleştiriler artıyordu. Hükümet kendisine sempati duyanları "Vatan Cephesi" adı altında toplamaya başladı. 28 Nisan 1960'da iktidar, mecliste bir "tahkikat komisyonu" kurdu. Bu komisyonun olağanüstü yetkileri vardı. Komisyonun kararları kesindi, bir üst makama başvurulamıyordu. Bütün yayınlara sansür koymak, her türlü toplantıyı ve siyasal eylemi yasaklamak gibi daha pek çok yetkisi vardı. Bunun anlamı, DP tarafından demokratik düzene karşı bir hükümet darbesi gerçekleştiriliyor demektir.²³⁶

Hükümetin CHP'yi tümüyle kapatmak ve daha sonra da tek atlı bir yarışla bir erken genel seçime gitmek istediğine dair muhalefetin korkuları doğrulanır gibiydi. Menderes taraftarlarının işaret ettiği gibi, DP rejiminin son iki yılındaki siyasi tansiyonun artırılmasında CHP, kendi payına düşeni yapmıştı. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, muhalefet iktidara geldiğinde Demokrat Parti yönetiminden hesap sorulacağını belirtti. Dahası 18 Nisan 1960 tarihinde gerçekleşen meclis tartışmasında CHP lideri "*şartlar mecbur ettiğinde, ihtilal milletlerin meşru hakkıdır*"²³⁷ ünlü sözünü söyledi. Takip eden günlerde 28-29 Nisan'da

²³⁴ AKŞİN, a.g.e., s.222.

²³⁵ KONGAR, a.g.e., s.153.

²³⁶ A.g.e., s.154.

²³⁷ HALE William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset* (Çev:Ahmet Fethi), I. Baskı, Hil Yay., İstanbul, 1994, s.101.

İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde ciddi olaylar patlak verdi, polisle öğrenciler arasında çatışmalar oldu.²³⁸

Ankara'da hemen her akşamüstü gençler Sıhhiye-Kızılay arasındaki parkta toplanıyor, fırsatını bulunca da korsan gösterilerde bulunuyorlardı. O günlerde kulaktan kulağa “555K” parolası yayılmaya başladı. Bunun anlamı 5. ayın (5 Mayıs), 5. günü, saat 5'te Kızılay'da idi. Belirlenen saatte toplananlar hükümeti protesto ediyorlardı, oradan geçmekte olan Başbakan Menderes arabasından inerek kalabalığa “öldürün beni” diye bağırdı. Menderes çıkan karışıklıktan, bir gazetecinin arabasıyla uzaklaştırıldı. 21 Mayıs'ta Harp Okulu öğrencileri Atatürk bulvarında bir yürüyüş yaptı. Artık DP iktidarının sonunun gelmekte olduğu belli oluyordu. Menderes 24 Mayıs'ta Soruşturma Komisyonunun görevini tamamladığını ve kısa süre içinde kamuoyuna açıklanacağını ilan ederek ortamı yatıştırmaya çalıştı, ama o da işe yaramadı.²³⁹ Nihayetinde 27 Mayıs'ta sabahın ilk saatlerinde Silahlı kuvvetler yönetime el koydu.²⁴⁰

2.2.3. 1961 Anayasası Döneminde Sivil Toplum

1960 askeri darbesi MBK (Milli Birlik Komitesi) adını taşıyan, genç subaylardan oluşan bir cuntanın eseri idi, MBK üyelerinden bazıları, cahil seçmenlerin desteğine dayanan zorbalardan elinden devleti müdahale edip kurtarmanın tarihi görevleri olduğuna inanıyorlardı.²⁴¹

Bu darbenin en önemli özelliklerinden birisi de Türk siyasal tarihinde bir “darbeler dönemi”ni başlatmış olmasıdır, gerek 1960 gerekse de 1980 askeri müdahaleleri amaçlarının yeniden çok partili siyasal hayata dönüş olduklarını açıklasalar da ve bunu gerçekleştirse de, ama sivil hükümetlerde özellikle geçiş dönemlerinde askerin gölgesini hissettiler.

²³⁸ A.g.e., s.101.

²³⁹ AHMAD, a.g.e., s.162.

²⁴⁰ ÇAVDAR Tefik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1996, s.80.

²⁴¹ KEYDER Çağlar, “Türk Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, *Geçiş Sürecinde Türkiye* (Der: İrvin Cemil Schick/ E.Ahmet Tonak), II. Baskı, Belge Yay., Ekim 1992, s.61.

27 Mayıs'ta yapılan radyo konuşmasında, darbenin amacının, "partileri çıkmazdan" kurtarmak, partiler üstü bir yönetim kurmak, serbest seçimleri yapmak ve iktidarı yapılacak seçimleri kazanan partiye tekrar geri vermek olduğunu açıkladı.²⁴²

Darbenin sebebi ise Eroğul'a göre 1960 darbesi, DP'nin kesintiye uğrattığı liberalleşme sürecini yeniden işletmek için yapılmıştır.²⁴³ Oysa 1960 darbesine katılan ve onu destekleyen subayların algılayışına göre ise DP, Kemalist Ülkülere ihanet etmişti. Öte yandan ordu, halkın siyasallaşmış ve bölünmüş görüntüsünden, CHP muhalefetini baskı altına almaya yönelik önlemler alınmasından şikayetçiydi. Subayların çoğunluğuna göre, zorbalar bir kez hükümetten uzaklaştırıldı mı genel irade hükmünü geçirecek, Kemalist mirasın gerçek sahiplerinin yeniden göreve seçilişiyle sonuçlanacaktı. Oysa 1961 Ekim seçimlerinden sonra anlaşıldı ki seçkinlerce yönetilen yukarıdan çağdaşlaşmayı çok partili bir rejim ve halk oyuyla bağdaştırmaya olanak yoktur. Bu seçimlerde CHP, 1957'dekiyle aynı oranda (%37) oy aldı. Yasaklanan DP'nin yerini alan iki partinin (Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi), oy yüzdesi ise DP'nin 1957'deki oylarından biraz daha yüksekti (%48). Halk DP'ye karşı mücadeleyi CHP yanlısı olarak teşhis etmiş, sevilen bir başbakanın idam edilmesi ise, özellikle köylüleri fazlasıyla öfkelenmişti.²⁴⁴

Darbenin sebebine farklı yaklaşımlar getiren görüşler de vardır. Dursun'a göre, "DP daha çok kasaba ve orta boy şehirli partisi olarak iktidara gelmiştir. Ne var ki merkez taşranın bu başarısına ancak on sene tahammül edebilmiştir. 1960 askeri darbesi, değişen topluma rağmen merkez güçlerin direnmesi ve iktidarı onlara bırakmaması eylemidir."²⁴⁵

Mümtaz Soysal ise, 27 Mayıs bir ihtilâl miydi sorusuna "*İhtilaldi ama, yarım kalmış bir ihtilal. İşbaşına gelenler ve onların işbirliğine çağırdıkları kimseler ne yapacaklarını bilselerdi, kütlelerle köprü kurmak ve hareketi gerçek bir halk ihtilali haline getirip demokrasi yolunu tıkayan darboğazları ortadan kaldırmak işten bile değildi. Fakat öyle beceriksizlikler yapıldı ki... köklü değişikliklere bağlı olanlar bile bir an önce normal idareye dönüşü hayırlı saymaya başladılar*"²⁴⁶ diye cevap veriyordu.

²⁴² AHMAD, a.g.e., s.163.

²⁴³ EROĞUL, a.g.m., s.158.

²⁴⁴ KEYDER, a.g.m., s.62.

²⁴⁵ DURSUN Davut, *Laiklik, Siyaset ve Değişim*, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s.126.

²⁴⁶ ÖZDEMİR Hikmet, *Sol Kemalizm*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.101.

1960 darbesinin en önemli uzun dönemli mirası Üniversite Profesörlerinden oluşan atanmış bir komiteye hazırlatılan yeni anayasa oldu. Bu belge aracılığıyla toplum sosyal demokrat temellere dayandırılmak istendi, öte yandan da demokratik özgürlükleri sağlama sağlayacak – Anayasa Mahkemesi gibi - kurumlar ile çoğulcu rekabet haklarını koruyacak güvenceler ayrıntılarıyla kararlaştırıldı.²⁴⁷ 1961 Anayasası meslek grupları, sendikalar, siyasal partiler gibi toplulukları, üniversite ve TRT gibi özerk kuruluşları belli hak ve dokunulmazlıklarla donatıyordu.²⁴⁸

1961 Anayasası'ndan sonra, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) faaliyetlerine izin verildi.²⁴⁹ Benzer şekilde radikal ve solcu eğilimleri olan fikir kulüpleri de, üniversitelerde örgütlendi.²⁵⁰ Bu siyasi açılım ve renklilik daha önce görülmemişti. Çok partili hayata geçerken İnönü iki sol partiyi kapattırıp, yöneticilerini tutuklattırmıştı. Böylece, hem kişi hem de ideoloji olarak, yeni muhalefeti iktidardan fazlaca farklılaşmamasını fiilen sağlamaya çalıştı. Yani İnönü'nün çok partili demokrasi anlayışı resmi ideolojinin dışına çıkmayan bir anlayıştı.²⁵¹

Diğer tarafta ise 1961 Anayasasını hazırlayanlar ekonomiyi unutmamışlardı. Yeni anayasa ekonomiyi düzeltmek için DPT (Devlet Planlama Teşkilatı)'nın kurulmasını öngörüyordu. Bundan beklenen iktisadi dengenin makro dengelerini kurması, yönetmesi ve denetlemesiydi.²⁵² Bundan sonra Türkiye için planlı ekonomi yılları başlayacaktı artık, 1960'larda Türkiye ekonomisi DPT'nin belirlediği %7 oranında ekonomik büyümeyi sağladı. Bu neredeyse bir sanayi devrimiydi ve pek az Üçüncü Dünya ülkesinin başardığı bir atılımdı. Ekonominin giderek sanayileşmesi doğal olarak toplumsal dönüşüme de yansdı. 1960'ların iki yeni grup siyasal olarak varlığını hissettirmeye başladı. Birincisi işçi sınıfı idi, ikincisi ise sanayi burjuvazisiydi.²⁵³

Siyasi ortamda ise giderek ideolojik kutuplaşmalar oluştu. İşçiler giderek militanlaşıyordu. İhlmlı bir sendikal konfederasyon olan Türk-İş'ten ayrılan bir kısım militan,

²⁴⁷ KEYDER, a.g.m., s.63.

²⁴⁸ GÖZBÜYÜK Şeref, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, I. Baskı, Turhan Kitabevi Yay., Ankara, 1993, s.129.

²⁴⁹ AHMAD Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, (Çev: Ahmet Fethi), Hil yay., İstanbul, 1994, s.187.

²⁵⁰ A.g.e., s.187.

²⁵¹ EROĞUL, a.g.m., s.115.

²⁵² KEYDER, A.g.m., s.63.

²⁵³ AHMAD, *Modern...*, s.189.

Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonunu kurdu. Üniversiteler, özellikle NATO ve ABD'ne tabi olmayan bir Türkiye konusunda, hükümet politikalarına tavır alıyorlardı.²⁵⁴

Fransa başta olmak üzere Avrupa ve Amerika'da gelişen 68 olayları doğal olarak Türkiye'ye de yansıdı. Üniversite öğrencileri sokaklara döküldü, Batı ile ittifaka son verilmesini istiyorlardı, bu dönemde Amerikan Altıncı Filosunun Türkiye'ye gelmesi eylemlerin dozunun artmasına neden oldu. Tüm bu olaylar üzerine kutuplaşmanın önlenmesi için, anayasada bazı değişiklikler yapılması öneriliyor, bu anayasayla getirilen özgürlüklerin Türk siyasal sistemine fazla geldiği gündeme getiriliyordu.²⁵⁵

Bir taraftan eylemler devam ederken, ekonomik durum da hızla kötüleşmeye başlamıştır, öğrenci olayları, banka soygunları ve Amerikan karşıtı eylemler hızla artıyordu. 3 Mart 1971'de 4 Amerikalı subay Deniz Gezmiş'in önderliğindeki Türk Halk Kurtuluş Örgütü tarafından kaçırıldı, güvenlik güçleri kaçırılanları ODTÜ'de aramak isteyince üniversite savaş alanına döndü.²⁵⁶ Artık yavaş yavaş yolun sonuna geliniyordu.

2.2.4. 12 Mart 1971 Sonrası Dönemde Sivil Toplum

1967 yılından sonra genel bir askeri darbe ya da müdahale beklentileri güçlendi. 1971 yılına girildiğinde, iki tür darbe isteği ortaya çıktı. Birincisi, Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk vb. kişilerin başı çektiği ve silahlı kuvvetlerin içinde de uzantıları bulunan bir grup, hatta Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un da bunların arasında yer aldığı söyleniyordu. İkincisi Türkiye'de işçi ve gençlik hareketlerinin ortamı germesinden rahatsız olan ABD ile büyük sanayiciler ve tüccarlar, toprak ağası diye nitelenen büyük toprak sahipleri de ülkedeki devrimci nitelikteki (sözde) gelişmeleri engelleyecek sert bir iktidarın özlemini taşıyorlardı. Böyle bir iktidarda ancak ordunun duruma el koyması ile mümkün olabilecekti.²⁵⁷ Diğer yandan ise ekonomide 1970 yılında beklenmedik ölçüde derin bir gerileme ortaya çıktı. 1965 ile 1969 arasında %12 olan sınai büyüme hızı 1970'te % 1,5'e indi.²⁵⁸

²⁵⁴ AHMAD, *Demokrasi...*, s.195.

²⁵⁵ A.g.e., s.200.

²⁵⁶ AKŞİN, a.g.e., ss.235-236.

²⁵⁷ ÇAVDAR, a.g.e., s.193.

²⁵⁸ KEYDER, a.g.m., s.67.

1970 yılında meydana gelen olaylardan birisi de, Demirel hükümetinin bütçe tasarısını meclisten geçirememesiydi, Sadettin Bilgiç ve Yüksel Menderes'in başını çektiği parti içi muhalefet bu tasarıya red oyu vermişlerdi, bu nedenle kabine istifa etmek zorunda kalmıştı. 6 Mart 1970'te Demirel, yeni bir kabine kurdu, ikinci bütçe tasarısını meclisten geçirmeyi başardı. Muhalliflerden 27 asi milletvekili AP'inden atıldı, artık Demirel parlamento da kıl payı çoğunluğa sahipti. Ne var ki Demirel kendi taraftarları üzerindeki denetimi yitirdiğine, dolayısıyla aşırı sağın ve solun dayattığı tehlikelerin üstesinden gelemeyeceğine dair yaygın bir kanı vardı. Ordunun tepkisine ve 12 Mart 1971'de hükümetin devrilmesine neden olacak unsurlardan birisi de bu kanı olacaktı.²⁵⁹

12 Mart'ta Cumhurbaşkanı Sunay, Meclis ve Senato Başkanları, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının imzasını taşıyan bir muhtıra aldılar. Muhtıra, Anayasanın öngördüğü reformları hayata geçirebilecek güçlü ve güvenilir bir hükümetin kurulmasını istiyordu. Bu hemen yapılmadığı takdirde, silahlı kuvvetler iktidarı devralacaktı.²⁶⁰ Muhtıra 12 Mart 1971'de saat 13.00'te Türkiye radyolarından okundu. Özetle şöyle deniliyordu : *"Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu, anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür. Silahlı kuvvetlerin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak bir hükümetin kurulması kaçınılmazdır. Bu husus süratle gerçekleştirilmediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunlarının kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya almaya kararlıdır. "*²⁶¹

Aslında 12 Mart'tan önce 8-9 Mart 1971 gecesi Tümgeneral Celil Gürkan (Kara), Tuğgeneral Aydın Kirişoğlu (Hava) ve Tuğamiral Vedat Bilget (Deniz) önderliğinde genç subaylar bir darbe planlamışlardı. Bu subaylar Faruk Gürler ve Muhsin Batur'a güveniyorlardı, bunlar ayrıca Dev-Genç vb. örgütlerle de ilişki kurmuşlardı. Fakat beklenen olmadı, bunun nedeni ise Faruk Gürler ve Muhsin Batur'un olayın gerçekleşmesinden sonra genç ekip tarafından tasfiye edilecekleri korkusuyla Genelkurmay Başkanı Memduh

²⁵⁹ HALE, a.g.e., s.159.

²⁶⁰ AHMAD, a.g.e., s.206.

²⁶¹ HALE, a.g.e., s.161.

Tağmaç'a yaklaşımlarıdır. Böylece 9 Mart'ta yapılacak darbe, böylece 12 Mart'ta emir komuta zinciri içinde yapıldı.²⁶²

Muhtıranın radyodan yayınlanmasından sonraki ilk saatler belirsizlik ve tehlike doluydu. İşçi sendikaları, gençlik teşkilatları, odalar ve dernekler muhtırayı takip eden bir iki gün içerisinde yaptıkları alelacele açıklamalarla sivil iradeye müdahaleye onay verdiler. Devrimci Avukatlar Derneği, Dev-genç, Üniversite Asistanları Sendikası ve Mimarlar Odası vs.²⁶³ Demirel'in ilk düşüncesi Büyük Millet Meclisi'ne gidip güvenoyu istemektir; meclis güvenoyu vermezse istifa edecekti. Ne var ki hemen kabineyi toplantıya çağırdı ve fikrini değiştirip istifaya karar verdi. Cumhurbaşkanı Sunay, muhtıranın belirsiz hedeflerini uygulamaya çalışabilecek akılcı bir tarafsız başbakan bulma göreviyle karşı karşıya kaldı. Sonunda Nihat Erim'i buldu.²⁶⁴ 12 Mart darbesi olduğunda İnönü bunu önce soğuk karşılamıştı. Fakat Başbakanlık görevi Nihat Erim'e verilince, İnönü bu hükümeti desteklemeye karar verdi, oysa Ecevit aynı fikirde değildi, bu nedenle parti genel sekreterliğinden istifa etti.²⁶⁵ Erim hükümeti iki büyük partinin desteği ile 7 Nisan'da ezici bir güvenoyu aldı. 12 Mart rejimi, esas olarak sivil politikacılar ile askerler arasında kararsız bir güç dengesine dayalıydı. Hükümet ekonomik reformların uzun zaman alacağını düşündüğü için terörle mücadele hükümetin ilk ve en önemli görevi oldu. 17 Nisan'da 11 ilde sıkıyönetim ilan edildi.²⁶⁶ 17 Mayıs'ta İstanbul'daki İsrail Konsolosu Efraim Elrom'un kaçırılması üzerine baskı daha da arttı. Elrom'un kaçırılmasını izleyen günlerde bütün Türkiye'de yüzlerce kişi hapse atıldı, fakat Elrom kurtarılamadı. Hükümet dikkatini felaketlerden sorumlu gördükleri anayasanın değiştirilmesi üzerinde toplandı. Değişiklikler devletin hemen her kurumunu kapsıyordu; sendikalar, basın, radyo ve televizyon, üniversiteler, Devlet konseyi, Anayasa Mahkemesi, Meclis, Senato ve Yargıtay. Meclisin yasalaştırdığı ve Senatonun onayladığı tasarı 35 maddeyi değiştirdi ve dokuz geçici yasa getirdi. Adalet Partisi bunlardan hoşnuttu, CHP ise ciddi bir itirazda bulunmamıştı.²⁶⁷

1973'e gelindiğinde ise gerek parlamentoda olsun, gerekse de öteki anayasal kuruluşlarda olsun, generallerin istekleri engellenip reddediliyordu. İşçi hareketi ve 1972'de

²⁶² ÇAVDAR, a.g.e., s.194.

²⁶³ NEZİROĞLU İrfan, "Askeri Müdahaleler ve Birey Özgürlüğü Sivil Toplum Örgütleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.18, 1997, s.305.

²⁶⁴ HALE, a.g.e., s.169.

²⁶⁵ EROĞUL, a.g.e., s.237.

²⁶⁶ HALE, a.g.e., s.171.

²⁶⁷ AHMAD, *Modern...*, s.214.

beri Ecevit'in yönetimine giren CHP, askerlerce desteklenen teknokratik hükümetlere karşı açık tavır almıştı.

1973'te gerçekleşen bir olay bu dönemin de sonu oldu. 1971 muhtırasının sahiplerinden biri olan Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanlığı'na adaylığını koymak üzere görevinden istifa etti. Askerlerin baskısına karşın CHP ile AP, sonunda parlamentonun Cumhurbaşkanlığı'na seçtiği alternatif adayı desteklemek için birleşti. 1973 Ekiminde seçimlerin yapılmasıyla Türkiye'nin demokratik döneminde sivil yönetimin uğradığı ikinci kesinti sona erdi.²⁶⁸

2.2.5. 1980 Sonrası Dönemde Sivil Toplum

1973'te 1980 yılına kadar ki dönemde Türkiye istikrarlı bir hükümete ulaşamadı, bu dönem hep koalisyonlarla geçti. 1980'lere doğru gelindiğinde terör olayları şiddetini arttırdı, ekonomi ise tam anlamıyla çökmüştü. Evren anılarında, Mayıs 1979 başlarında, birçok milletvekili ve senatörün de aralarında bulunduğu pek çok kişinin askeri müdahalenin krizden çıkışın tek çaresi olduğunu kendisine söylediklerini anlatır.²⁶⁹

21 Aralık 1979'da Evren İstanbul'daki Birinci Ordu Karargahı'nda komutanlarla bir toplantı yaptı, toplantı sonunda Cumhurbaşkanı Korutürk'ün, siyasi liderleri düzeni sağlamada işbirliğine davet etmesi kararlaştırıldı, generaller bir AP-CHP koalisyonu istiyorlardı. 1 Ocak 1980'de Evren'le görüşen Korutürk, Evren'e politikacıların bunu dikkate almamaları halinde ne yapacaklarını sorduğunda, müdahale yanıtı aldı.²⁷⁰ Nihayet 12 Eylül'de de bunu gerçekleştirdiler.

Saat 13.00'te radyo ve televizyondan yayımlanan mesajında Kenan Evren ülkenin, devletimizin ve milletimizin bekâsını tehdit eden tarihinin en ağır buhranına sürüklenmiş olduğunu vurguladı. Partileri ve politikacıları sorumlu tuttuğu toplumsal bölünmeler, ekonomik çöküş, anarşi ve şiddet hakkında halka bilgiler veriyordu.²⁷¹ Darbeyi yapanların başlıca kaygısı ülkenin siyasal ve kurumsal olarak yeniden yapılandırılmasıydı. 1982'nin yeni yıl mesajında Kenan Evren Türkiye'nin siyasal hayata dönme takvimini açıkladı, Anayasa

²⁶⁸ KEYDER, a.g.m., s.69.

²⁶⁹ HALE, a.g.e., s.202.

²⁷⁰ A.g.e., 203.

²⁷¹ AHMAD, a.g.e., s.255.

taslağı 1982 yazında MGK'ya sunulacak 1983 sonunda genel seçimlere gidilecekti.²⁷² Nitekim 7 Kasım 1982'de Anayasa kabul edildi. 1983 Sonbaharında ise yapılan seçimleri Özal kazandı.

1980 sonrası dönem, Türk "Sivil Toplum" u açısından bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu dönemde sivil toplum oluşumu yönünde görülen gelişme, sivil toplum unsurlarının Türkiye'deki geleneksel merkezîyetçi varlık alanına karşı bir varlık alanı yönünde gerçekleşmiştir, bu dönemde devletin topluma müdahalesinin geriletilmesi gerektiği görüşü ağırlık kazanmaktaydı. Tunç'a göre *"1983'te Turgut Özal'ın başa geçmesiyle birlikte yeniden işleyen çok partili sistemde klasik devletçi elitin (aydın, bürokrat, asker) rollerinde de büyük değişme gözlemlendi. 12 Eylül askeri darbesinin baş aktörü olan asker, başta medya olmak üzere toplumun değişim kesimlerinden aldığı tepki üzerine, kışlasına dönerek iç güvenlik yerine dış güvenlik konularına yöneldi."*²⁷³

1983 – 1991 yılları arasında ANAP iktidarda kaldı. Sonraki dönemde ise sağ partilerin büyük ortak oldukları koalisyonlara tanık olduk. ANAP 1970'lerin ideolojik söylemlerinin yerine pragmatik bir anlayışı benimsedi, teorikten ziyade icraat üzerinde durdu. 1990'lı yılların ortalarına gelindiğinde ise derneklerin, meslek örgütlerinin siyasi faaliyet, siyasi partilerin kadın ve gençlik kolları örgütleyebilme yasaklarının kaldırıldığı anayasa değişiklikleri gerçekleştirildi.²⁷⁴

Gerek Türkiye'nin kendi içindeki gelişmeler, gerekse de dışarıdaki olaylar sivil toplumun (Doğu Bloku'nun çözülmesi) tekrar gündeme gelmesine yol açmıştır. 1980'lere kadar olan yaygın görüş Türk toplum yapısının sivil topluma dönüşmesi çok zor bir iştir ve zaman alır. Sivil toplum oluşturma gibi bir iddia pek fazla gerçekçi değildir. Oysa ki sivil toplumun Batı'da bin yıllık bir geçmişi vardır. Batı'da sivil toplumu oluşturan burjuva sınıfıdır ki bu ne günümüzde ne de Osmanlı'da vardır. Burjuvazinin toplumun yapılanmasına damgasını vurmasını sağlayan onun siyasal ve kültürel egemenliğidir. Türkiye'de ise burjuvazinin, ne siyasi ne de kültürel egemenliğinden, süreklilik gösteren bir yapı olarak söz edebiliriz.²⁷⁵

²⁷² A.g.e., s.261.

²⁷³ TUNÇ – AKTAŞ, a.g.m., s.83.

²⁷⁴ T.C. 1982 Anayasası, 1995 Değişiklikleriyle, Alfa Yay., İstanbul, 1997, ss.43-45.

²⁷⁵ ÖZDEMİR Hikmet, Tarih ve Politika, İz Yayınları, İstanbul, 1995, s.86.

Öte yandan medya ve basında özellikle 1983'ten sonra devlet erkleri üzerinde etkin bir sivil güç oluşturmaya başlamıştır. Bu yönüyle bir sivil toplum unsuru olarak değerlendirilebilecekken tekelleşme nedeniyle zararlı sonuçlara da yol açabiliyor, 1983 öncesinde haber ve yorum tekeli elinde tutan ve tabii olarak iktidar lehinde yayınlar yapan TRT bulunmaktaydı. Haber tekelinin kırılması ile, toplumun ayrıntılara ve değişik görüşlere dair haber alma ihtiyacı karşılanmaya başlandı. Özel televizyon kanalları Türkiye'de bir burjuva kitlesinin oluşumunda rol oynamışlardır. Ancak kitle iletişim araçlarının geçmişlerinin eski olmaması, onların etik değerlerini tam olarak yerine oturtamamalarına sebebiyet vermektedir.²⁷⁶

2.3. TÜRK SİVİL TOPLUM KURAMCILARI

Türk sivil toplum kuramcıları arasında derli toplu çalışmalarıyla bir birikim ve bakış açısı ortaya koyabilmiş düşünürler İdris Küçükömer, Şerif Mardin ve Ömer Çaha'dır. Küçükömer sosyalist bir anlayışla sivil toplumu tüm toplum olarak ele almıştır. Şerif Mardin sivil toplumu medenileşmede bir aşama olarak görür. Ömer Çaha ise kadın perspektifinde sivil toplum olgusunu incelemiştir, ayrıca o sivil toplum kavramını sadece devletin olmadığı alan değil "devlete karşı program ve söylemler geliştirebilecek bir alan" olarak görür. Yalnız bu araştırma da ilk ikisi incelemeye tabi tutulacaktır.

2.3.1. Şerif Mardin'de Sivil Toplum Kavramı

Şerif Mardin'e göre *"Topluluğun türü ne olursa olsun çağdaş toplum 'katılma'ya dayanan bir topluluktur. 'Katılma'da geleneksel toplumlarda siyasi, iktisadi ve sosyal sürece seyirci kalan insanların artık rollerini değiştirmiş olmaları, şu veya bu şekilde katılmaya itilmeleridir."*²⁷⁷

Katılım için gerekli olan sivil toplum kavramını ise olumlu olduğu kadar olumsuz vurguları da çağrıştırmaktadır. Ona göre, sivil toplumun önemi daha çok siyasi niteliğinden dolayıdır.²⁷⁸ Türk toplumunda devlet toplum ilişkisi demokratik ülkelerdeki gibi

²⁷⁶ İNSEL Ahmet, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yay., 1990, s.88.

²⁷⁷ MARDİN Şerif, *Siyasal ve Sosyal Bilimler* (Der: Mümtazer Türkone – Tuncay Önder), III. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s.148.

²⁷⁸ MARDİN, *Toplum ve Siyaset...*, s.17.

gelişmemiştir. Mardin'e göre, *"Her şeyden önce devlet seçkinleri sivil toplumu hesaba katmaya ve büyük yığınların siyasete de katılmasına olumsuz yaklaşmıştır."*²⁷⁹

O Batı toplumlarının gelişiminde bir aşama olarak sivil toplumu açıklama gayreti içindedir. Şehir hayatının gelişmesi, bunun yanından ticaret ve tarım aletleri üreten el sanatlarının canlanması sonucunda, toprak sahibi köylüler de bundan yararlanmak istemişlerdi. *"Fakat yararlanabilmeleri için tüccarın, küçük esnafın ve üreticinin korunması gerekiyordu. Şehrin üretken sınıflarıysa asillere verdikleri yeni imkanların karşılığını almak istiyorlardı. Böylece, asillerle şehir ahalisi arasında bir uzlaşma ortaya çıktı. Şehirli şehir hayatının sürdürülmesini mümkün kılacak haklar ve imtiyazlar istediler ve bunları elde ettiler. Bu hakların başta gelenleri, asillerin şehir hayatına karışmamaları... hukuk kurallarının şehir duvarları içinde şehrin tayin ettiği şekilde işleyebilmesi ve kendi mahkemelerini kurabilmeleriydi. Bu aşamada ortaya çıkan şehir özgürlükleridir."*²⁸⁰

Onun deyimiyle, Şinasi ve Namık Kemal gibi gazeteciliği geliştiren düşünürler sayesinde 1880'lerden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda hatırı sayılır bir kamuoyunun geliştiği söylenebilir.²⁸¹ Ona göre, Batı'da "milli çıkar" dendiği zaman "ikisi" ve "grup" özerkliği akla gelmektedir. Türkiye'de ise "milli çıkar"ın kişi veya grup özelliklerine bağlı olmayan kolektif bir anlamı vardır. Bizdeki "kollektivist" anlayışın bir uzantısı, Osmanlı bürokratik – patrimonyal idaresinin devlete bağlı meşruiyet anlayışıdır. İkinci uzantısı ise iletişim araçlarının ve aydın gruplarının gelişmemesi ve İslâmi sistemlerde devlete karşı koyma geleneğinin bir meşruiyet kaynağı olarak Batı'daki gelişmelere benzer toplumsal dayanaklardan mahrum kalmış olmasıdır.²⁸²

O Osmanlı toplumunda toplumsal yapıyı açıklarken mahalleyi incelemiştir. Ona göre mahalle idari bir birimden daha fazla bir şeydir, sıradan bir Osmanlı vatandaşının normal ömrünün çoğunu içinde biçimlendirdiği bir çevredir. İlk eğitimin verildiği, doğumların kutlandığı, evliliklerin düzenlendiği yer burasıdır. Mahalle kuralları esnek olmasına rağmen karşı cinslerin birbirleriyle kaynaşmaları hususunda tam bir katılık vardır. *"Atatürk reformlarının, mahallenin ahlaki kontrolünün içine sinen şahsi bağlılıklar ve ikiye bölünmüşlüğü yerine, bu denetimi etkisiz hale getirmeye çalışan bir kurallar dizisi ve onun yerine kişiye*

²⁷⁹ YILMAZ M., a.g.m., s.93.

²⁸⁰ ALPAY, a.g.m., s.19.

²⁸¹ MARDİN, a.g.e., s.17.

²⁸² A.g.e., s.17.

hareketlerinde sorumluluk veren bir düzenlemeler sistemini yerleştirmeye çalışan bir yönü vardı.”²⁸³

2.3.2. İdris Küçükömer ve Sivil Toplum Kuramı

İdris Küçükömer, 1960’ların ortalarından itibaren, sivil toplum kavramı üzerinde düşünen ve kavramın Türk toplum yapısındaki yerini inceleyen sayılı araştırmacılarımızdandır. İdris Küçükömer, düşünce hayatımızda “alışılmış düşünce kalıplarının” dışına çıkması ve onlara meydan okumasıyla ünlüdür ve sevenleri, onun kıymetinin bilinmediği kanaatindedirler.²⁸⁴ Küçükömer’in düşünceleri, bugün sürdürülen sivil toplum tartışmalarının Türk toplum yapısındaki yerinin anlaşılması bakımından oldukça önemlidir. Küçükömer düşüncelerini halktan kopuk girişimlerin yoğun olduğu bir dönemde ortaya koymuştur ve onun yazılarında bu dönemin düşüncelerine eleştiriler vardır.

Küçükömer sivil toplum kavramını tartışırken, doğu toplumları ile batı toplumları arasındaki farkı temel olarak almıştır.²⁸⁵ Düzenin yabancılaşması bu temel tez üzerine kurulmuştur. Küçükömer **Düzenin Yabancılaşmasının** ilk bölümünde, Batı Kapitalizmi’nin ve sivil toplum olarak adlandırılan yapının oluşumunu Marxist anlayışla açıklar : Burjuva önce ekonomik özgürlüğünü kazandı. Daha sonra feodal iktidar kurumlarının yanında bazı haklara sahip olmak, devlete tam olarak katılmak ve özellikle mülkiyet hakkı üzerinde kurulacak bir sözleşmenin yollarını aradı. Böylece kapitalizmle birlikte sivil toplum da kurulmuş oldu. Küçükömer’e göre batıda sivil toplum, batının kendi toplumsal yapısı ve koşulları sonucunda doğmuştur.²⁸⁶

Küçükömer’e göre Batı toplumları Greko-Romen dünyasından gelen özellikleri ile bizden farklı bir yapıya sahiptir. Greko-Romen dünyasında varolan bölünmüşlüğü doğu dünyasında göremeyiz. Greko-Romen dünyasında yurttaş, politikanın oluşumunda etkilidir.²⁸⁷ Ona göre “*Bürokratik politik mirasımız içinde, doğal ve lojik olarak politik toplum daima dar*

²⁸³ MARDİN Şerif, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s.73.

²⁸⁴ MERT Nuray, “İdris Küçükömer ve Düzenin Yabancılaşması”, *Doğu-Batı Dergisi*, (Temmuz 2000), s.63

²⁸⁵ AVCI Güven, “Türkiye’de Arayışlara Bir Örnek: İdris Küçükömer”, *Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları*, I. Baskı, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yay., Temmuz 2000, s.33.

²⁸⁶ KÜÇÜKÖMER İdris, *Düzenin Yabancılaşması*, Bütün Eserleri 2, Bağlam Yay., İstanbul, Ekim 1994, ss.13-28.

²⁸⁷ KÜÇÜKÖMER İdris, “Liberal Değil, Sivil Toplum Bir Kez Daha: Demokratik Misak”, *Halk Demokrasi İstiyor mu?*, Bütün Eserleri 4, Bağlam Yay., İstanbul, 1994, ss.245 – 247.

kalmıştır. Bizde ilginç ve doğal olan, politik toplumun darlığının sivil toplumun da darlığı olmasıdır".²⁸⁸ Yani sivil toplumun yokluğu, bütün toplumun politik toplum olduğunu göstermemektedir. Demokratik yurttaşlık geleneği hemen hemen hiç oluşmamıştır, bütün doğu toplumlarında durum budur.

Bürokratik mekanizmamızda sivil toplum oluşumunu engelleyen unsurlardan birisidir. Ona göre bürokratik yapı toplumun her alanında görülmektedir. Kurumsal Batı'lılaştırma, elit/aydın yabancılaşması ve bürokratik yalnızlık, bunlar İdris Küçükömer'in Osmanlı – Türk modernleşme süreci ile tespitleridir. Batılılaşmanın bir üretim yapısı değişiminden çok, bir kültürel üstyapı ve biçim değişimi olarak görülmesini, halktan kopuşun yani sivil toplumdan kopuşun bir göstergesi olarak değerlendirmektedir. *"Bürokratlar Tanzimat Fermanı ile batı görüntülü bir lale devri başlattılar... İstanbul'da elçiliklerde, saraylarda ve Osmanlıların Avrupa elçiliklerinde verilen bu balolarda bürokratlar, batılı dostları ve levantenlerle beraber eğlenirken işsizlik artıyor, yerli üretim güçleri yok oluyordu."*²⁸⁹

Bu toplumsal yapının bütün alanlarında aynı özelliği taşır. İş adamlarımız burjuva değil, devletin ürettiği rantiyelerdir. İdeoloji üretmezler, buna ihtiyaçları yoktur. İdeoloji zaten batı tarafından üretilmektedir. Sendikalar, otoriter, bürokratik, sarı sendikalardır. Soldaki politikacılar, sol adına devletçiliği ileri ve halk yararına görürler.²⁹⁰ O en iddialı ve tartışmalı çalışması: "Düzenin Yabancılaşması" başlıklı çalışmasında; tarihsel sürece ilişkin özgün değerlendirmelerinin sonucu olarak, sağ ve sol siyaset kategorilerini yeniden tanımlamaya girişir: Ona göre, Türkiye'de sağ siyaset başlığı altında koyduğumuz siyasal hareketlerin sol, sol siyaset başlığı altında koyduklarımızı ise sağ siyaset olarak nitelendirmek daha doğru olur. Türkiye'de sol geleneğin aslında, kitleleri temsil etmekten uzak, statükocu bir geleneğin devamı olduğunu vurgulamak istemektedir.²⁹¹ Ona göre radikallerin muhafazakarlardan farkı, olayları farklı açıdan yorumlama ve değerlendirme şeklinde ortaya çıkmaktadır, Türkiye'de iktidar muhafazakarlarıdır, parlamentoya girmiş CHP'nin büyük ekseriyeti ve diğer partilerin temsilcileri de muhafazakarları temsil etmektedir. Geri kalmış bir memleket olarak

²⁸⁸ AVCI, a.g.m., s.38.

²⁸⁹ DAVUTOĞLU Ahmet, "Tekerrür Eden Tarihsizlikten, Kendini Fethe : İdris Küçükömer ve Sivil Toplum Arayışı", *Türkiye'de Sivil Toplum Arayışları*, WALD Yay., İstanbul, Temmuz 2000, ss.37-38.

²⁹⁰ A.g.m., s.39.

²⁹¹ MERT, a.g.m., s.65.

Türkiye'nin muhtaç olduğu bünye değişikliği bu nedenle mevcut parlamentodan çıkamamaktadır.²⁹²

Sonuç olarak Küçükömer sivil toplumun batı toplumlarında varolduğunu, bunun da batı toplumlarının kendine has yapısından kaynaklandığını belirtir. Doğu toplumlarının genelinde olduğu gibi bizde de iktidarın tek elde toplanması sivil toplumun oluşumunu engellemektedir. Bürokratik mekanizmanın kırılmasına yönelik düşüncelerini 1960'ların ortalarından itibaren vurgulamaya başlar. Her ne kadar batılı anlamda bir sivil toplum düşüncesini savunsa da, batılılaşma onun bürokrasi ile beraber eleştirdiği bir oluşumdur. Ona göre batılılaşma bizde, batı toplumlarının kendi dinamikleri ile oluşturdukları kurumların köksüz bir şekilde farklı bir toplumsal yapıya uygulanması olarak gerçekleşmiştir, bu nedenle yanlıştır. Toplumsal yapıya uymayan Batı üstyapı kurumlarının alınması sivil toplumu değil bürokratik mekanizmayı güçlendirmiştir. Çözüm yolu olarak da şunu söylemektedir : *“Osmanlı'nın kıızıl elması dışarıda değil, kendi içimizdedir. Onu, yani kendimizi fetihdir”*²⁹³

²⁹² KÜÇÜKÖMER İdris, “Asıl Tehlike, Gelişmeyi Durdurmak ve Yok Saymaktır!”, *Karizma Dergisi*, S.2, s.59.

²⁹³ DAVUTOĞLU, a.g.m. s.41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DEMOKRATİK SİVİL TOPLUMUN İŞLEVLERİ
VE
SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

3.1. DEMOKRASİ KAVRAMI VE DEMOKRATİKLEŞME

Demokrasinin sözlük anlamı (halk tarafından yönetim) onun muhtemelen en yaygın ve temel tanımıdır.²⁹⁴ Sadece halk tarafından ifadesi yetersiz kalmakta aynı zamanda halk için yönetim anlamını da taşımaktadır.

Genelde demokrasi ile ilgili tanımlar yapılırken etimolojik bir çerçeveden hareketle bir tanımlama yolu benimsenmektedir, “Demos” bugünkü halka tekabül ettiği için halkın yönetimi olarak ifade edilmektedir. Kısaca bu şekilde ifade edilen demokrasiyi başka ve daha ayrıntılı olarak da ifade eden görüşler vardır. Modern siyasi demokrasi, yönetenlerin, yaptıklarından dolayı, seçilmiş temsilcilerinin rekabeti ve işbirliği yoluyla, dolaylı olarak hareket eden vatandaşlar tarafından, kamusal alanda sorumlu tutuldukları bir yönetim biçimi olarak algılanmaktadır.²⁹⁵

Robert Dahl, modern siyasi demokrasinin (onun tabiriyle polyarchy’nin) varlığı için azami şartları şöyle sıralamaktadır.²⁹⁶

²⁹⁴ LİJPHART Arend, *Çağdaş demokrasiler*, (Çev:Ergun ÖZBUDUN) TDV. Yay., Yale University Press, 1984.,s.1

²⁹⁵ YAYLA, a.g.e., s.4.

²⁹⁶ A.g.e, s.8

- 1) Devlet politikasını ilgilendiren hükümet kararları üzerindeki kontrol yetkisi, anayasal olarak seçilmiş organlarda toplanmalıdır.
- 2) Seçilmiş organlar, baskının nispeten nadir olarak görüldüğü, sık sık yapılan ve dürüstçe idare edilen seçimlerle işbaşına gelmelidir.
- 3) Pratik olarak bütün yetişkinler organların seçiminde oy hakkına sahip olmalıdır.
- 4) Pratik olarak bütün yetişkinler devlette seçimle belirlenen organlara seçilebilme olanağına sahip olmalıdır.
- 5) Vatandaşların geniş tanımlanmış siyasi meselelerle ilgili, ciddi cezaların tehdidi bulunmaksızın kendilerini ifade edebilmelerine olanakları olmalıdır.
- 6) Vatandaşlar alternatif bilgi kaynaklarına ulaşma imkanına sahip olmalılar.
- 7) Vatandaşlar, aynı zamanda, bağımsız siyasi partileri ve menfaat gruplarını içine alan nispeten bağımsız kuruluş ve organları şekillendirebilme hakkına sahip olmalıdır.

Tüm bunlara rağmen demokrasinin ne olduğu konusunda bir uzlaşma yoktur. Dahası demokrasi denildiğinde klasik, liberal ve sosyal demokrasiden bahsedilmekte veya uygulanış şekillerine göre de doğrudan, temsili ve yarı – doğrudan demokrasiden söz edilmektedir, bütün bunlar ortadayken tek bir tanımlama yapabilmek zaten olanaksız olmaktadır.

Demokratikleşme sorunsalı siyaset bilimi literatüründe en popüler tartışma konularından birisidir. XIX. yy. liberal demokrasi kuramında demokratik toplum ya da modernist kapitalist toplumla özdeşleştiriliyordu. Özellikle 1980'lerin sonlarına doğru artan küreselleşme, geleneksel siyasal partiler düzeninin girdiği temsil ve meşruiyet krizi bağlamında, demokrasiye ilişkin ideal tip arayışları yeniden gündeme gelmiştir.

Tüm dünyada üzerinde çok tartışılan bir kavram olan demokrasinin ne olduğu net bir biçimde anlaşılamamaktadır. Batı örneğine baktığımızda da uygulanırken parlamenter, başkanlık ve yarı – başkanlık sistemleri göze çarpmaktadır. Biz de bunlardan parlamenter sistem uygulanmaktadır. Türkiye örneğine bakıldığında demokrasinin bir elit projesi olduğu göze çarpmaktadır. Toplumsal gelişmelerin doğal sonucunda değil demokratik kurumların ithali şeklinde olmuştur. Yani bizim demokratikleşmemiz batıdan farklı bir seyir izlemiştir. Demokratikleşmeyi salt bazı kurumların, süreçlerin ve biçim koşullarının yerine getirilmesiyle gerçekleştirecek bir hedef saymak doğru olmaz. Yasaların, kurumların, örgütlerin değiştirilmesi, yaşana sürecin en kolay, fakat aynı zamanda en yüzeysel yanısıdır. Asıl sorun, ahlak ve kültür anlayışının değişebilmesidir. Siyasal ahlak ve kültür değişmediği sürece,

demokratikleşme girişimleri yüzeysel ve geçici başarılar olarak kalacak, ilk sıkıntı ve bunalımda otoriter yönetime dönme eğilimi belirecektir.²⁹⁷

Batı'da demokrasi; tarihi, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bir uzlaşmaya dayalı sosyal ve siyasal dengelerin üzerine kurulmuştur. Ekonomik, sosyal ve siyasal dengelerin üzerine kurulan bu yapı toplumun kültürüyle birlikte tarihsel olarak şekillenmiştir.²⁹⁸ Bu açıdan bakıldığında otoriteyi sınırlayan unsurlar olarak din adamları (kilise) burjuvazi (sanayi devrimiyle birlikte) son olarak da aristokrat sınıf göze çarpar.

1990'larda toplumların demokratikleşmesi için gösterilen üç unsur göze çarpmaktadır. Ekonomik alanda piyasa, siyasal alanda demokrasi, yine siyasal alanda demokratik sivil toplumun varlığı ve işbirliği ilkesidir.

Demokratikleşme sürecinde devlet sivil toplum ilişkisinin devlete karşı sivil toplum yaklaşımından çok devletle etkileşim içinde sivil toplum yaklaşımına uygun olması gerekir. Sivil toplumun devletten özerkliği ona karşıt ve düşman olması demek değildir.. Öte yandan devlet tarafından sivil toplumun özerklik ve örgütsel çoğulculuğunu güvence altına alan yasalar bulunmadığı sürece, sivil toplum kendinden beklenen işlevleri yerine getiremez.

Sivil toplumun demokratikleşmesi ve gelişmesi önündeki engeller sadece devletten kaynaklanmamaktadır. Mali kaynak, eğitim, toplumsal alışkanlıklar, katılım, insanların kendi kendini motive etme eksikliği, örgütler arası iletişimsizlik, toplumsal ve yapısal engeller de vardır. Sivil toplum her zaman demokratik değerler üretmeyebilir. Faşist hareketler, totaliter hareketler de sivil toplum kaynaklı olabilir. Yani sivil topluma yönelik tehditler kendi içinden kaynaklanabilir. Demokratikleşme sürecine ilişkin çalışmaların üzerinde uzlaştıkları nokta, bu sürecin hem devleti, hem de sivil toplumu kapsayacak şekilde çift yönlü işlemesi gereğidir.

3.2. DEMOKRATİK SİVİL TOPLUMUN İŞLEVLERİ

Yüzyıllar boyunca, yönetilenlerin yetkilerinin sınırlandırılması fikri teoriler ve bu konudaki düşünce sistemlerinin dışında, güçlerin kullanılmasına karşı çıkan maddi engellerle sağlandı. *"Cengiz Han ve Timurleng'in mutlakiyetçiliği ne kadar güçlü olursa olsun*

²⁹⁷ ALKAN Türker, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s.36.

²⁹⁸ YILMAZ Aytekin, *Modern Demokrasi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2000, s.17.

başkentlerinden 100 fersah ötede uygulamadan düşerdi."²⁹⁹ İktidarların sınırlandırılmasına ilk olarak Batı Avrupa'da rastlanmaktadır, bunun nedeni ise sınıf çatışmalarıdır, dolayısıyla Batı Avrupa demokrasileri sınıf savaşımına dayanır, bu sınıf savaşımı niteliği Batı Avrupa demokrasilerinin en belirgin özelliğidir. Sözünü ettiğimiz sınıf savaşımı ile birlikte ortaya çıkan ve demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından birisi olan bir başka kavram ise "insan hakları" kavramıdır. Demokrasinin gelişmesi ve yerleşmesi ile insan haklarının gelişmesi ve yerleşmesi arasındaki ortak özellik her ikisinin de vatandaşların otoriteye karşı verdiği savaşımın sonucu kazanılmış olmasıdır.³⁰⁰

Günümüzde iktidarı kullanan kişilerin yetkilerini sınırlandırma biçimlerinden birisi de vatandaşların siyasal karar alma sürecine etkileri şeklinde gerçekleşmektedir. Siyasal hayata katılma hakkı, seçmenlerin oluşumunda ve de aynı zamanda onların tercihlerinin ortaya konmasında belirleyici bir rol oynayan siyasal partiler aracılığıyla kullanılır. Siyasal partiler aynı zamanda itiraz etmek ve siyaseti denetlemek görevini yerine getirirler.³⁰¹

Demokratik devletlerde, demokrasi için örgütlenme özgürlüğü gerekli bir şart olarak görülmektedir. Örgütlenme özgürlüğü demokrasiyi güçlendirir ama, ona karşı da dönebilir, öyleyse demokrasi kendini koruyacak önlemleri alma hakkına sahiptir. Vatandaşların siyasal hayata katılması demokrasinin şartlarından, fakat bununla birlikte bu katılma rejimin iyi işleyişine katkıda bulunacak biçimde organize edilmelidir, bu yüzden de bunun bazı koşulları olması gerekir.

Örgütlenme özgürlüğü, büyük uluslar arası bildirgeler ve öncelikle İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi tarafından 20. madde de tanınmaktadır. "*Her kişinin barışçıl toplanma ve örgütlenme özgürlüğü vardır. Hiç kimse bir örgüte girmeye zorlanamaz.*" Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde de benzer biçimde bu hak tanımlanmıştır :³⁰²

²⁹⁹ DUVERGER Maurice, *Siyasal Rejimler* (Çev: Teoman Tunçdoğan), I. Baskı, Sosyal Yayınlar Yay., İstanbul, Mart 1986, s.54.

³⁰⁰ TUNA Muammer, "Batı Demokrasilerinde Siyasal Meşruiyetin Yapısı", *Düşünen Siyaset Dergisi*, S.14 (Mayıs – Haziran 2000), s.52.

³⁰¹ MORANGE Jean, "*Örgütlenme Özgürlüğü ve Demokrasi* (Çev:Mahmut Göçer), TODAI İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yay., İnsan Hakları Yıllığı, Cilt:19-20, 1997-1998, s.103.

³⁰² A.g.e., s.105.

- i- Herkesin barışçıl amaçlarla toplanma ve başkalarıyla birlikte dernek kurma özgürlüğü vardır, bu hak herkesin çıkarlarını korumak amacıyla sendika kurma ve sendikaya üye olma hakkını da içerir.
- ii- Bu hakların kazanılmasına; demokratik bir toplumda ulusal güvenlik ya da kamu güvenliğinin gerekleri ile ve kamu düzeninin korunması ya da suçun önlenmesi ve genel sağlık sebepleri dışında hiçbir kısıtlama uygulanamaz.

Bu haklar demokrasilere işaret etmektedir. Bu ilkeler dolayısıyla da, liberal demokrasi özellikle de Doğu Blok'u ülkelerinin yıkılmasından sonra, kendini sorgulanamaz olarak kabul etti, ya da öyle kabul ettirilmek istendi. Buna bazı kesimlerden itirazlar yükseldi. Mert'e göre *"Otoriteryanizmi, asık yüzlü diktatörlerin başta olduğu askeri veya yarı askeri rejimlerle sınırlamak en hafif deyiimiyle yanıltıcı olur. Liberal demokrasilerin zaferi ile övünülen XX. yüzyılın sonunda, aslında yükselen, siyasallığın geri çekilmesi anlamında, bir tür otoriteryanizmdir. İngiltere gibi demokrasinin beşiği sayılan bir ülkede bile kamuoyu araştırmasına göre, en büyük yanlışlardan birinin kesinlik anlayışı olduğu"* ifade ediliyor.³⁰³

Liberal demokrasiyi (çağdaş demokrasiler) benimseyen bir dünyada bu rejimler uyumu gözetmeyen şekilde farklılığı ve çoğulluğu esas alarak, bunların ihlalinde politik çatışmayı da meşru saymak, dolayısıyla örgütlerin birbiri üzerinde iktidar tesis etmelerini önlemenin mekanizmasını oluşturmaktadırlar. Bunun için de sivil toplumdan daha öncelikli olan şey politik kurumsallaşmadır. Politik kurumsallaşma ise demokrasi için işlevsel olan örgütlerin (devlet, siyasal partiler vb.) politik kurumsallaşma düzeninin yüksekliği ile demokrasinin o toplumun yurttaşları arasında yaygın ve derin bir meşruluğunu sağlayan süreç olan konsolidasyon, doğru orantılıdır.³⁰⁴

Siyasal alanda yaşanan değişimlerin en önemlisi "demokratikleşme"dir. Bunun sonucunda, devletin siyasal güç ve yetkileriyle bireylerin hak ve özgürlüklerinin yeniden ele alınması gündeme gelmiştir. *"Özellikle 1980'li yılların başlarından itibaren... önemli bir değişim görülmektedir. Demokratikleşme reformu "sivilleşme" adını verdiğimiz reformun da önem kazanmasında etkili olmuştur. Sivilleşme, sivil toplum kurumlarının sivil hak ve özgürlüklerine daha fazla sahip çıkması ve aynı zamanda yönetime katılım konusunda daha*

³⁰³ MERT Nuray, "Siyaseti Savunmak", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S.59 (Ocak – Şubat 2000), s.6.

³⁰⁴ SARIBAY Ali Yaşar, *Kamusal Alan...*, s.61.

aktif ve etkin olmaları anlamına gelmektedir."³⁰⁵ Siyasal alanda yaşanan bu değişimler devletin yeni rolüne de işaret etmektedir.

İşte bu noktada demokratikleşmeyle tekrar gündeme gelen sivil toplum konusu ve sivil toplumun işlevleri değişik şekillerde ifade edilmesine rağmen bu araştırmada, sivil toplumun işlevleri 4 grupta toplanmıştır.

3.2.1. Devlet İktidarının Sınırlandırılması

Hobbes'un gücü sınırsız Leviathan'ın yerini, yalnızca özel ilişkiler alanının koruyucusu olarak, sınırlı güce sahip Locke'un devleti almıştır. Locke'un anlayışına göre devlet sivil topluma müdahale etmez, *"malik olma hakkını korur ve hakkı ihlal edenleri cezalandırır."*³⁰⁶ Locke Britanya anayasacılığına damgasını vuran bir düşündürüdür. Ona göre doğa durumunda özgürlükleri tam anlamıyla güvence altında olmayan insanlar, birbirleriyle sözleşme yaparak sivil-siyasi yönetimi oluştururlar, bu durumda kanun yapma yetkelerini kendi rızalarıyla bu yönetime devrederler, öyleyse devletin varlık nedeni bireyi ve bireye ait şeyleri korumaktır. Devletin zorlayıcı araçlarını da kullanan siyasi otorite kendisi de koyduğu kurallara uyar. Siyasi otoritenin yetkisi sınırsız değildir, kendi yetkisi dışındaki alanlara müdahale ettiği zaman, siyasi otorite açısından bir meşruiyet problemi ortaya çıkar.³⁰⁷

Birey "toplumsal sözleşme"ye dayalı olarak oluşturulmuş olan devletin ve yasaların koyduğu emir ve talimatlara uymak zorundadır. Bu bireyin özgürlüğünün ortadan kalkması anlamına gelmez. Devlet ise egemenlik hakkı ve yetkisine dayanarak siyasal güce sahip olsa bile, devletin sahip olduğu bu güç hiçbir şekilde sınırsız değildir. Devlet sahip olduğu siyasal gücü, vatandaşların can ve mal güvenliğini korumak, adaleti tesis etmek için kullanır. Sınırlandırılmamış, kurallara bağlanmamış bir devlet insan hak ve özgürlüklerinin en büyük ihlâlcisidir.³⁰⁸ Oysa ki sivil toplum düzenin var olduğu yerde devletin güç ve yetkileri belirlenmiş ve çerçevesi çizilmiştir. En iyi devlet, sınırlandırılmış ve hukuk kurallarına bağlanmış devlettir.

³⁰⁵ AKTAN Coşkun Can, "Yeni Değişim Dinamikleri ve Devletin Yeni Rolü", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S.56 (Yaz 1999), s.83.

³⁰⁶ YILMAZ M. a.g.m., s.369.

³⁰⁷ LOCKE John, *Hoşgörü Üstüne Bir mektup* (Çev:Melih Yürüşen), II.Baskı, Liberte Yay., Ankara, 1998, s.4.

³⁰⁸ AKTAN Coşkun Can, "İnsan hakları, Özgürlükler ve Sivil Toplum", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.18, s.133.

Sınırlı yönetimin bir diğer şartı da, bütün iktidarın ve iktidarların her türlüşünün tek elde toplanmamasıdır. Bağımsız sivil topluluklar bu açıdan önemli bir fonksiyonu üstlenirler: Siyasi iktidarın gücünü dengeleyecek ve onu denetim altında tutacak kuvvet merkezleri oluştururlar, bunu yapabilmeleri için de sayıca yeterli, bağımsız ve ekonomik açıdan kendi ayakları üstünde durabilmeleri gerekir. Bunların gerçekleşmesi demek aynı zamanda siyasi iktidarın da denetlenebileceği anlamına gelir.³⁰⁹

Devletin güç ve yetkilerinin sınırlandırılmadığı bir sosyal düzende bireysel hak ve özgürlüklerden söz edilemez. Sivil toplum devletin güç ve yetkilerinin sınırlandırıldığı, bireylerin hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı bir sosyal düzen oluşturmayı ve kurumsallaştırmayı hedefler,devleti hiçbir zaman tek gözetici ve koruyucu olarak görmemek gerekir. Sivil toplumun olduğu yerde insan kendi hak ve özgürlüklerinin en güvenilir koruyucusudur.³¹⁰

Sivil toplum, aşırı büyümüş, ceberrut, baskıcı-yasak ve müsrif devlete karşıdır. Sivil toplum minimal devletin bir zorunluluk olduğunu, sınırlı ve sorumlu devletin ise meşru ve kabul edilebilir olduğunu savunur.³¹¹

Sivil toplum devlet gücünün meşruluğunun kaynağıdır. Devlet gücünün kullanılma hakkının halkın oyuna dayanması gerekir. Bu kaynak sivil toplum kurumları tarafından üretilir. Bununla beraber muhalefetin de kaynağı sivil toplumdur.³¹² Ancak Türkiye gibi sivil toplum geleneği zayıf olan ülkelerde genellikle sanıldığı gibi, yasal, anayasal düzenlemeler yetmez. Altı çizilmesi gereken nokta, sosyolojik gerçeklerin hukuki düzenlemelerle bugünden yarına değiştirilemeyeceğidir. Sınırlı siyasi yönetim ilkesinin, başka bir deyişle anayasacılığın hayat bulması ve varlığını devam ettirmesi, bunun altyapısının varlığına, yani sivil toplum geleneğinin güçlü olmasına bağlıdır, iyi bir anayasa hazırlayıp yürürlüğe koyan her ülkede sivil toplum geleneği olsun ya da olmasın demokrasinin başarıyla işlemesi gerekirdi.³¹³ Ülkemizde, 1982 Anayasası'nın devlet gücünü sınırlandırmayıp hak ve özgürlükleri sınırlandırdığını ve bu yüzden bunun iyi bir anayasa olmadığını söyleyenler vardır bunun

³⁰⁹ YAYLA Atilla, *Siyaset Teorisine Giriş*, I. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, Mart 1998, s.129.

³¹⁰ AKTAN, a.g.e., s.142.

³¹¹ A.g.e., s.143.

³¹² ERDOGAN Mustafa, "Sivil Toplum : Bir Kavramın Anatomisi", *Liberal Düşünce Dergisi*, (Bahar-Yaz), 1998, s.16.

³¹³ YAYLA, a.g.e., s.127.

yanında ise 1961'in insan hak ve özgürlüklerine değer veren bir anayasa olduğunu ileri sürenlere çok sıkça rastlamaktayız. Oysa ki 1961 Anayasası pek çok düşünüre göre iyi bir anayasa olmasına rağmen Türkiye'de başarılı olamamıştır.

3.2.2. Keyfiliğe Karşı Güvence

Başta Montesquieu ve de Tocqueville olmak üzere XVIII. ve XIX. yüzyılda bazı liberal filozoflar merkezi iktidarın siyasi gücü kötüye kullanma ihtimaline karşı dikkat çekmiş ve buna karşı güvence arayışı içinde olmuşlardır. Bu arayış içinde sivil toplum, modern siyasi yapının tepesinde yoğunlaşan gücün kötüye kullanılması ihtimaline karşı bir savunma hattı olarak görülmeye başlanmıştır. Montesquieu'nun despotizm tasvirinin ana unsuru korkudur.³¹⁴ Ona göre *“deneyimler iktidar sahibinin gücünü kötüye kullanma eğiliminde olduğunu göstermektedir”*,³¹⁵ bunu önlemek için iktidarın iktidarla durdurulması gerekmektedir.³¹⁶ Tocqueville bir siyasi otoritenin olması gerektiğini kabul eder, *“belli bir dili konuşanların kendilerini ifade etmek için belirli dilbilgisel biçimlere başvurmak zorunda olmaları gibi, bir demokraside bir arada yaşayan yurttaşlar da, onsuz karışıklık ve düzensizlik içine düşecekleri için, bir siyasal otoriteye kendilerini teslim etmek zorundadırlar”*³¹⁷ der. Fakat hemen şunu belirtir, önünde toplumsal engeller olmayan devlet iktidarı her zaman tehlikeli ve sakıncalıdır, despotizme çıkarılmış davetiyedir. Bu nedenle bağımsız çoğulcu bir sivil toplumu demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olarak görür. Sivil toplumu despotizmin keyfilğini önleyici bir araç olarak görür. Devlet despotizminin modern dünyayı boyunduruğu altına almasını önlemek için, devlet ve sivil toplum alanlarında, iktidar tekellerine engel olacak mekanizmaların güçlendirilmesini savunur.³¹⁸

Anayasacılık hareketi Avrupa'da mutlak monarşilere karşı verilen – onların keyfi uygulamalarını önlemek için – mücadele sonunda ortaya çıkmıştır. Özgür bir toplumda, devletin güç ve yetkilerini sınırlayacak temel araç anayasa ve yasalar. Anayasanın ve ona uygun olarak çıkartılan yasaların temel işlevi, devletin görevlerini belirtmenin yanında, devletin güç ve yetkilerini çizmek onun keyfi uygulamalarına izin vermemektir. Devletin

³¹⁴ ERDOĞAN, a.g.m., s.16.

³¹⁵ SELÇUK, a.g.e., s.29.

³¹⁶ A.g.e., s.29.

³¹⁷ KEANE John, *Demokrasi ve Sivil Toplum*, I.Baskı, Ayrıntı Yay., İstanbul 1994, s.80.

³¹⁸ A.g.e., ss.81-82.

hukuk kuralları ile sınırlandırılması Anayasacılık (Constitutionalism) olarak adlandırılır.³¹⁹ Anayasacılık devletin sadece anayasal hükümlerle sınırlandırılması demek değildir. Haklar ve özgürlükler sadece yazılı bir anayasa ile korunmaz, devletin sınırsız keyfi gücü sadece yazılı bir anayasa ile sınırlandırılmaz. Burada toplumda yerleşmiş olan siyasal kültürün önemi de büyüktür. Önemli olan Anayasaların evrensel hukuk kurallarına ve sivil toplum düzeninin temel ilkelerine dayalı olmasıdır.³²⁰ Öte yandan Doğu Avrupa'daki totaliter rejim deneyimi *“nerede bir rejim meselesi varsa orada despotik, totaliter ve ceberrut bir devletin var olduğunu göstermiştir”*.³²¹ Aynı deneyim “rejim” gibi meselesi olan devletlerde bireycilik, özgürlük, hak ve hukukun yeterli anlamda yer almadığını göstermiştir.³²²

Günümüzde pek çok devletin kabul ettiği *“Hukuk Devleti ise kamu otoritesinin yaptırım gücünün, keyfi ve despotik mahiyet kazanmasını önleyen bir zihniyet kalıbı ve erdemli tutumdur. Bu tür devlet, ancak hak, sorumluluk ve özgürlük üzerine inşa edilebilir. Bunun için, toplum bireylerinin temel haklarının ve özgürlüklerinin güvence altına alınması, kamu otoritesinin her türlü işlerini bağımsız yargı denetimine tabi kılınması”*³²³ nı içerir.

Tek başına sivil toplumun varolmasının, otokrasiyi, keyfi yönetim biçimlerini engelleyeceğini düşünmek aşırı iyimserlik olur. Bazen de aşırı politizasyon nedeniyle demokrasiyi engelleyen bir araç bile olabilirler. Şöyle ki : Çıkar grupları, mesleki kuruluşlar, kitle haberleşme araçları ve sendikalar özerk değillerse, bu durumda sivil toplum aşırı politizasyonun merkezi haline gelir,³²⁴ Türkiye’de de 1970’li dönemde pek çok sivil dernek, öğrenci kuruluşu, sendika, çıkar grubu ve mühendisler odası sol ya da sağ tarafından aşırı şekilde politize edilmiştir.

3.2.3 Demokrasiyi Pekiştirme

Günümüzde demokrasi, çok yönlü bir kavram olarak kullanılmaya devam ediliyor. G. Sartori’nin belirttiği gibi *“İnsanlar, 1940’lara gelinceye değin, ister beğensinler, ister beğenmesinler, demokrasinin ne olduğunu biliyorlardı; o tarihten beri hepimiz demokrasiyi*

³¹⁹ AKTAN, a.g.m., s.134.

³²⁰ A.g.m., s.135.

³²¹ ÇAHA, a.g.m., s.122.

³²² A.g.m., 122.

³²³ SARIBAY, a.g.e., s.85.

³²⁴ GÖLE Nilüfer, “Otoriter Laisizm ve İslamcı Politikalar: Türkiye’de Durum”, Yeni Türkiye Dergisi, S.18, 1997, s.262.

*beğendiğimizi, ondan hoşlandığımızı ileri sürüyoruz ama, onu artık ne biliyor, ne anlıyor ve ne de üzerinde anlaşıyoruz. Onun için de tipik bir demokrasi karmaşası çağında yaşıyoruz.*³²⁵

İnsan haklarının, sivil ve siyasal özgürlüklerin giderek önem kazandığı demokratikleşme süreci içinde yaşadığımız yüzyılın son çeyreğinde hızlanmıştır. Temsili demokrasilerin yüz yüze bulunduğu sorunlar demokrasinin yeniden tanımlanması ve yeniden yapılandırılmasına olan ihtiyacı artırmıştır.³²⁶ Demokrasinin kemale ermesi için, yönetenlerin yönetilenlere hesap vermesi, globallikten definitifliğe, yüzeysellikten derinliğe, makro düzeyden mikro düzeye indirgenebilmesi icap etmektedir. Yani halkın siyasete müdahale edebilmesinin parlamento düzeyinden hükümetler düzeyine yükselebilmesi icap etmektedir. Yönetilenlerin yönetenleri, yani asillerin vekillerini seçim sandığı dışında da başka enstrümanlar ve mekanizmalarla kontrol, murakabe, manüple ve motive etmeleri ile kabil olacaktır.³²⁷

Günümüzde demokrasinin, Demos’undan anlaşılan şey bir genel iradeye dayanan organik bir bütün değil, ayrılabilir bir çokluk anlaşılmaktadır, bu nedenle modern demokratik devletin özelliği uyum değil siyasal çatışma olarak kabul edilir. Sivil toplum ise “bütün” adına bireylerin, grupların ve toplulukların ezilmemesinin de bir güvencesidir.³²⁸ Gençkaya ise sivil toplumu bir amaç değil bir süreç olarak kabul eder. “*Sivil toplum ve devletin daha fazla demokratikleştirilmesi, hakların geliştirilip yaygınlaştırılması süreci*”dir³²⁹ diye tanımlar.

Sivil toplum demokratik niteliğe sahip bir iktidara önemli araçlar sağlar, en yaşamsal olanı ise, iktidarın kullanılmasında hukuka uygunluk ve iktidarın eylem ve işlemlerinde kamusal denetim sağlanmasıdır. Demokrasinin kurulmasından çok pekiştirilmesi ve sürdürülmesi sürecinde güçlü bir sivil topluma gerek duyulur. Demokratikleşme sürecinde temel unsur, farklı çıkarları temsil eden ve hükümeti dengeleyen bir dizi kurumlar ve örgütlerde oluşan çoğulcu bir sivil toplumun yaratılmasıdır.³³⁰ Sivil toplum bugün de otoriter ve totaliter rejimlere karşı bir duvar veya bu tür rejimlerden demokrasiye geçişi kolaylaştıran

³²⁵ SARIBAY, Türkiye’de ... , s.34.

³²⁶ AKTAN, a.g.m., s.79.

³²⁷ HOCAOĞLU Durmuş, “Sivillik ve Demokrasi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.18, 1997, s.106.

³²⁸ SARIBAY, a.g.e., s.34.

³²⁹ GENÇKAYA Ömer Faruk, “Demokratikleşme ve Sivil Toplum İlişkisi Üzerine Bir Not”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.18, 1997, s.103.

³³⁰ A.g.m., s.103.

bir unsur olarak da görülmektedir.³³¹ Fakat sivil toplumun otoriter bir yönetim altında canlılık ve özerkliğini uzun süre koruyabileceği son derece şüphelidir. Ayrıca sivil toplumun kendi başına demokrasiye götüreceğini düşünmek aşırı iyimserlik olur ama onun otoriterizm için bir tehlike teşkil edeceği açıktır.

Sivil toplum kuruluşlarının sayıca artmasının demokratikleşme sürecini hızlandırdığını iddia eden görüşler kabul edilmektedir.³³² Benzer biçimde Sami Selçuk'a göre *"Özgürlük ve çoğulculuk, özgür halk yönetimi olan demokrasi için yetmez. Demokrasi düşünceler cumhuriyetidir, diyalogdur. Bu diyalogu, seçim, partiler, sendikalar, dernekler gibi sivil halk örgütleri, baskı grupları sağlayacak, karar süreçlerine halkın sürekli katılımı gerçekleştirilecektir"*.³³³

Sivil toplumun en temel işlevi devlet örgütü ile toplum arasında bir tür iletişim aracı olarak, çevrenin istemlerini merkeze aktarması ve çıkarları temsil etmesidir. Böylece, demokrasinin ana unsuru olan düzenli seçimler dışında, ama onu tamamlayan, demokratik hesap verme sürecini güçlendiren, alternatif bir temsil aracı sağlanmış olur, iki yönlü işleyen bu araç sayesinde bir yandan toplum disiplin altına alınırken, öte yandan demokratik rejimin istikrar ve etkinliği sağlanabilir.³³⁴ Bununla birlikte, sivil toplumun devlet üzerindeki aşırı baskısı "yönetebilme" sorunu yaratabileceği gibi, çok güçlü sivil toplum toplumsal çatışmaları körükleyerek siyasal istikrarsızlığa da yol açabilecek bir sonucunda sorumlusu olabilir. Bu yüzden dengeli bir toplum önem kazanmaktadır.

3.2.4. Toplumu Dönüştürme

Dünyada sessiz sedasız oluşan bir gönüllüleştirme hareketi gelişmektedir. Gönüllüleştirme ile devletin bir kısım görev ve fonksiyonları "kar amacı gütmeyen özel sektör" (gönüllü sektör = üçüncü sektör)'e devredilmektedir. Gelişmiş ülkelerde çok hızlı bir büyüme içerisinde olan üçüncü sektör, kamu sektörünün yükünü kısmen azaltmıştır. Eğitim, sağlık ve kimsesizlere yapılan yardımlar vs. hizmetlerle üçüncü sektör faaliyetlerinin arttığını görüyoruz.³³⁵

³³¹ ERDOĞAN, a.g.m., s.16.

³³² AKTAN, a.g.m., s.79.

³³³ SELÇUK, Sami, *Konuşma* (Der.Mustafa ERDOĞAN), Liberte Yay., Ankara, 1999, s.24.

³³⁴ GENÇKAYA, a.g.m., s.104.

³³⁵ AKTAN, a.g.m., s.82.

57. Cumhuriyet hükümetinin açıkladığı ulusal programda da bu konuya işaret edilmektedir. *“Türk hükümeti, sivil toplumun gelişmesine önem vermektedir. Sivil toplumun güçlenmesi, Türk demokrasisinin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Dernek kurma özgürlüğü ve barışçı toplantı hakkının daha da geliştirilmesi ve sivil toplumun güçlendirilmesiyle, bireylerin toplumsal çıkarların çözümüne aktif katkıda bulunmaları mümkün olacaktır.”*³³⁶Narlı’ya göre de sivil toplum örgütlerinin güçlenerek toplumsal sorunların çözümünde devletin partneri olarak hareket etmesine izin verecek ortam yaratılmalıdır. Aile ile devlet arasında ara kurumlar olarak yer alacak olan sivil toplum örgütleri demokratikleşme ve sosyal sorunların çözümü için önemlidir.³³⁷

Sivil toplumun geliştiği yerde daha sınırlı devlet bulunmaktadır. Oysa sivil toplumun sönük kaldığı toplumlarda her tür siyasi, iktisadi ve ideolojik güç devletin elinde toplanmakta ve devlet toplumsal yaşamın tüm noktalarına mutlak biçimde egemen olmaktadır.³³⁸Böyle bir ortamda doğal olarak sivil toplum hayat bulamaz.

Tam olarak işleyen bir sivil toplum giderek çoğulcu ve katılımcı bir toplum haline gelecektir. Sivil toplum kuruluşları daha geniş bir siyasal süreçte çıkarların savunulmasını sağlarlar. Siyasal kurumlar kendilerini ve üyelerini etkileyecek nitelikteki projelerle ilgili olarak sivil kuruluşlarla müzakereler yapabilirler ve sivil kuruluşlar da bu konularda halkı bilgilendirebilirler. Sivil toplum kuruluşları, değişimlere karşı varolan direnci de azaltırlar, siyasal kurumların halktan uzaklaşmasını önleyici bir işlevi yerine getirebilirler. Sivil kuruluşlar birbirleriyle ve devletle yarışmak suretiyle toplum içinde farklı çıkarları savunurlar, bu açıdan da demokrasi için vazgeçilmezdirler.³³⁹

Demokratikleşme ve sivilleşme neticesinde siyasal yönetimlerin daha fazla şeffaflaştığını görmekteyiz. Birey ve sivil toplum kuruluşları yöneticilerin aldığı kararları ve yaptıkları uygulamaları daha yakından kontrol etmek istiyor, tüm dünyada yönetimde açıklığın (şeffaflaşmanın) giderek daha fazla önem kazandığına tanık oluyoruz.³⁴⁰

³³⁶ T.C. Resmi Gazete, 24 Mart 2001, 54352.

³³⁷ NARLI Nilüfer, “Sosyal Değişim, Uluslar arası Gelişmeler ve Deamokratikleşme Hamlesi”, *Karizma Dergisi*, S.1., (Ocak-Şubat-Mart 2000), s.93.

³³⁸ ÇAHA, a.g.e., s.307.

³³⁹ ATAR Yavuz, “Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum – Devlet Döalizmi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.18, 1997, s.100.

³⁴⁰ AKTAN, a.g.m., s.79.

3.3. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Sivil toplum kuruluşları aynı zamanda üçüncü sektör ya da İngilizce ifadesiyle Non – governmental organizations (hükümet dışı organizasyonlar) olarak da adlandırılmaktadırlar. Bunlar kar paylaşma amacı gütmeksizin, gönüllü olarak kamu görevlerine katılımını gerçekleştiren vakıf, dernek, sosyal kurumlar, kulüpler vb.lerinden oluşmaktadır.³⁴¹ Toplamlar artık, *“yönetim sistemlerinden deruhte ettikleri hizmetleri, kaynakları israf etmeden, maksimum verimle üretmesini beklemekte, aynı zamanda bu hizmetleri demokratik kaidelere uygun biçimde, halkın iştirakiyle gerçekleşmesini istemektedirler.... Bu sebepten, gönüllü teşekküllerin de sayısı ve fonksiyonları çoğalmaktadır.”*³⁴² Bu eğilimin bir sonucu olarak Habitat II Programı içinde de bu kuruluşlara önemli bir yer ayrılmıştır.³⁴³ Bu nedenle özellikle Habitat II ve Avrupa Birliği ile artan ilişkilerin etkisiyle STK ların çalışmalarında bir artış görülmektedir.

Çağdaş ekonomilerde kurum ve kuruluşların faaliyetlerini üç ana sektörde gruplamak olasıdır. İlki kar amacı güden ya da gütmeyen kamu sektörü, ikincisi kar amaçlı özel kurum ve kuruluşların yer aldığı “ikinci sektör” grubudur. Kar amacı gütmeyen, kamu görevlilerine yardımcı olmak amacıyla gönüllü katılımı amaçlayan kurum ve kuruluşların yer aldığı grup ve “kar amacı gütmeyen örgütler” ya da üçüncü sektör olarak adlandırılan sektördür.³⁴⁴ Kamusal görevleri ülkenin tamamına götürmekle yükümlü olan devlet, zaman zaman bu görevini aktarabilmektedir. Oysa kar amacı gütmeyen STK lar bu hizmetleri verebilirler. Özellikle eğitim, sağlık gibi konularda üçüncü sektör kuruluşlarından yararlanılabilir.

STK ların işlevlerini sınıflandırmak istediğimizde, kamu politikalarının oluşturulmasında;³⁴⁵

- a- Hizmetlerin sağlanması, programların uygulamaya konulması,
- b- Kamu politikalarının değiştirilmesinde baskı unsuru oluşturma,
- c- Bizzat kendilerinin kamu politikalarını oluşturma,

³⁴¹ TÜGİAD, a.g.e., S.12.

³⁴² ZAIM Sabahattin, “Sivil Toplum Kuruluşları”, Yeni Türkiye Dergisi, S.18, 1997, s.297.

³⁴³ A.g.m., s.297.

³⁴⁴ TÜGİAD, a.g.e., s.12.

³⁴⁵ A.g.e., s.14

- d- Özel ve resmi kuruluşlarla sorunlara yeni çözümler üretmek için birlikte çalışma,
- e- Kamu ürünlerinin oluşturulmasında yardımcı olma.

Tüm bu görüşlerin yanında bunları fazla iyimserlik olarak değerlendiren görüşler de vardır. “Gönüllü sivil toplum örgütlerine tüm umudu bağlamak zordur. Çünkü gönüllüğün sürekliliği yoktur”.³⁴⁶ Rejimin şekli ne olursa olsun; iş yaptırma disiplini, çalışanların hiyerarşisi, yetki ve sorumlulukları çok önemlidir. Bir gönüllü ekipte lütfen enkazı kaldırır mısın? üslubu vardır. Oysa kamu kuruluşlarında enkaz kaldırılacaktır, denir.³⁴⁷

Sivil toplum örgütlerinin kamu politikalarının oluşturulmasında etkin rol oynayabilmeleri için, diğer bir deyişle birer baskı grubu olarak gelişebilmesi için bu grupların siyasetle meşru bir zeminde uğraşmalarının sağlanması gerekir, yani siyasal yapının örgütlü toplumun denetimine ve etkisine açık olması gerekir. Bu konu sivil toplumu yakından ilgilendiriyor olmakla birlikte esasen daha çok siyasal sistemin katılıma açık nitelik taşıyıp taşımadığıyla, başka bir deyişle demokratik bir niteliğe sahip olup olmadığıyla yakından ilgilidir.³⁴⁸

3.3.1 Gelişmiş Batı Ülkelerinde Sivil Toplum Kuruluşları

Batı Avrupa’da sivil toplum tarihini XXII y.y.ın sonlarıyla XXIII. y.y.ın başlarına kadar götürmek mümkündür. Günümüzde siyasal tartışmaların odağında yer alan sivil toplum kavramının teorik içeriği Batı’daki toplum – devlet ilişkisi yönündeki arayışların sonucunda oluşturulmuştur.³⁴⁹ Batı’da sivil toplum demokratik bir yapılanmayı toplumsal katılım temeline oturtacak, toplumsal farklılaşmayı sağlayacak, yaygın sosyal örgütlenmelerinin yolunu açacak, temel hak ve yükümlülükleri yaygınlaştıracak bir araç olarak gelişmiştir.³⁵⁰ Batılı ülkelerde çok sayıda STK vardır ve demokrasileri de sağlamdır. İnsan hak ve hürriyetleriyle ve demokratikleşmeyle gönüllü kuruluşlar arasında doğru orantılı bir bağın mevcudiyetini göstermektedir.³⁵¹ Batı toplumlarında temsili demokrasinin en önemli

³⁴⁶ BABÜROĞLU Selahattin, “Gönüllü Sivil Toplum Örgütleri Çare Değildir”, *Parlamento Dergisi*, S.14, (Şubat 2000), s.14.

³⁴⁷ A.g.m., s.14.

³⁴⁸ ÇAHA, a.g.e., s.65.

³⁴⁹ A.g.e., s.94.

³⁵⁰ ÇAHA Ömer, “Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil Toplum”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S.16, (Güz 1999), s.104.

³⁵¹ ZAIM, a.g.m., s.297.

payandalarından birisi STKlardır. O yüzden toplumsal sorunlar üzerine düşünenler katında önemleri hızla artmaktadır. Öte yandan Batı'da da sosyal devlet uzun dönemde bütün vaatlerini yerine getiremeyeceğini hissettirmektedir.³⁵²

1970'lerin sonlarında kamunun çok fazla işe girerek hedeflenen başarıya ulaşamaması ve refah toplumunu gerçekleştirememesi sonucu devletin güven ve itibar kaybına uğraması yeni açılımları gerekli kılmıştır. Bu gelişmelerin paralelinde siyasi iktidara karşı yurttaşların kazanımlarını korumak ve geliştirmek amacıyla önemli bir baskı aracı olarak STKların amacı oldukça artmıştır. Gerek sosyal devlet düşüncesinin gerçekleştirilememesi, gerekse de yeni muhafazakarlığın yükselmesi kamunun daha önce üstlendiği rolün sınırlarının daralmasına yol açmıştır. Kamunun boşalttığı bu alanı doldurmak konusunda en önemli seçenek STKlar olmaktadır.³⁵³ STKlar devletin boşalttığı alanları doldururken devlete karşı politikalar geliştirmekten daha öncelikli olarak onun faaliyetlerine yardımcı olabilecek hizmetler sunmalıdırlar (güçsüzlere yardım v.bs.), doğal olarak diğer bazı görevleri de yerine getireceklerdir (siyasal iktidarın uyarılması v.b).

Batı'da sözleşmeli ve ceberrut devlet düşüncesi etrafından gelişmekte olan sivil toplum – devlet tartışmaları esas itibarıyla İngiltere ve Fransız modelleri örneğinde somutlaşmaktadır. İngiltere daha çok sözleşmecî gelenekteki siyasal anlayışa dayalı bir siyasal yaşam çizgisinde devam ederken ve 1980'li yılların dünyasındaki özelleştirme düşüncesinin de öncülüğünü yaparken; Fransa daha çok ceberrut devlet anlayışını besleyen bir geleneğin yörüngesinde seyretmektedir. İngiliz modelinin etkisi daha çok Anglo – Sakson ülkelerinde söz konusu olurken, Fransız modelinin etkisi Doğu Avrupa ülkeleri ile Kıta Avrupa'sında etkili olmuştur.³⁵⁴

3.3.2 Gelişmekte Olan Ülkelerde Sivil Toplum Kuruluşları

Gelişmekte olan ülkeler olarak kabul ettiğimiz ülkeler genelde Ortadoğu ve Latin Amerika ülkeleridir. Demokratik hak ve özgürlüklerin sanayileşmiş ülkelere göre daha kısıtlı olduğu gelişmekte olan ülkelere siyasal, sosyal ve ekonomik yapının sivilleşmesi önemini korumaktadır. 1980'li yılların başındaki özelleştirme ve 1980'li yılların sonlarındaki biçimsel

³⁵² UĞUR Aydın, "Yeni Demokrasinin Yeni Aktörleri", *Merhaba Sivil Toplum* (Der: Taciser Ulaş) HYD Yay., 1999, s.83.

³⁵³ TÜGİAD, a.g.e., s.25.

³⁵⁴ ÇAHA, a.g.e., s.112.

demokrasinin yaygınlaşması eğilimleri özellikle ekonomik ve siyasal alanda egemen kamu gücünün azalması, sivil toplum anlayışının gelişmesine yol açmıştır.³⁵⁵

“Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecinde özellikle Polonya deneyimi, bugün sivil toplumun otoriter devlet tarafından yönetilen ülkelerde demokratikleşmenin taşıyıcısı olarak düşünmek isteyenler için ilham verici bir rol oynadı. Bu bağlamda, Doğu Avrupa’nın yanı sıra Türkiye’nin de içerisinde bulunduğu Ortadoğu coğrafyasında (özellikle Mısır’da) ve Latin Amerika’da (özellikle Şili ve Arjantin’deki insan hakları hareketlerine referansla) yeni sivil toplumların doğuşundan söz edilmektedir.”³⁵⁶

Latin Amerika’da sivil toplumun yine de yeterince geliştiğini söylemek, dahası var olan kurumların demokrasiye katkı yaptığını söylemek aşırı iyimserlik olur. Latin Amerika’da demokratikleşme konusundaki en önemli adım olan serbest seçimlerin yapılması konusunda toplumsal hareketlerin etkisi oldukça kısıtlı olmuştur. Ancak, demokratik seçimle iktidara gelen hükümetlerin kurulması sonucu, siyasal alandaki serbestleşmenin artmasını değerlendirerek örgütlenme konusunda eski Doğu Bloku ülkelerine göre daha başarılı olmuşlardır. Demokratik kazanımların geliştirilmesi, ya da en azından korunması, toplumsal taleplerin mücadelesinin verilmesi konusunda önemli bir işlev üstlenir bir konuma gelmişlerdir.³⁵⁷

3.3.3 Eski Doğu Blok’u Ülkelerinde Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplumun gelişebilmesi için devlet toplumsal gruplara bırakılamayacak nitelikteki faaliyetlerle sınırlı kalmalı, geriye kalan alanları toplumsal kesimlere bırakmalıdır. Oysa ki devletin sosyal ve ekonomik yaşamın tek belirleyicisi olduğu eski Doğu Blok’u ülkelerinin hiçbirinde sivil toplum gelişmemiştir.³⁵⁸ Batı Avrupa’daki sivil toplumun en temel özelliği hukuk ekseninde legal bazda örgütlenmiş özgün ve devletten bağımsız örgütlerin gelişmiş olması, bu örgütlerin kamusal yaşamdaki siyasal dinamiklerin temelini oluşturmasıdır. “*Oysa sosyalist ülkelerde sivil toplumun nüvelenebileceği alternatif bir alan*

³⁵⁵ TUGİAD, a.g.e., s.34.

³⁵⁶ TEKİN Serdar, “Sivil Toplumun Devletiyle Bölünmez Bütünlüğü”, *Birikim Dergisi*, S.130, (Şubat 2000), s.45.

³⁵⁷ A.g.e., s.36.

³⁵⁸ ÇAHA Ömer, “Türkiye’de Sivil ...”, s.23.

olmamıştır.”³⁵⁹ Ancak, her şeye rağmen 1956’da Macaristan’da ve 1968’deki Çekoslovakya’daki rejime karşı ayaklanmalar başarısız olmakla birlikte toplumun devlet karşısındaki gücünü ve direnmesini ortaya koymuştur.³⁶⁰

Ayrıca 1980_1981’de Polonya’da halk siyasal sistemin totalitarizmine karşı topluca ayaklandı. *“Doğu Avrupa’da komünist rejimlerin yapay olarak oluşturdukları toplumlar uzun süre Komünist Partinin öncü rolü misyonunu zorla kabul etmişken bu kez komünist partilere verilen bu rolün aslında kendi özgürlüklerini alıp götürdüğünü fark etmeye başlamış ve bunlara kanları pahasına baş kaldırmışlardı. Ancak bu ülkelerde Sovyet egemenliğine ve Komünist Partiye karşı ortaya çıkan ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırılmıştır.”*³⁶¹

Sivil toplumun yüzyıldan fazla süren bir ihmalden sonra tekrar gündeme gelmesinde şimdilerde yıkılmış olan Sosyalist Doğu Bloku’nun Doğu ve Orta Avrupa kesimindeki muhalif hareket ve aydınların rolü tartışılmazdır. Bunun yanında temsili demokratik sistemin, refah devletinin içine girdiği meşruiyet krizi ve bunlara karşı mücadele eden toplumsal hareketler (feministler, çevreciler, öğrenciler vb.)’de sivil toplumun tekrar gündeme girmesine yol açtılar.³⁶² Bu ülkelerin demokrasiye geçilme mücadelesi aşamasında yasal ve yasal olmayan biçimde sivil toplum anlayışıyla hareket eden STK larının etkisi olmuştur. Bu ülkelerdeki muhalif aydınlar batılı ülkeler tarafından demokrasi adına desteklenmişlerdir, bu aydınların sürüklediği muhalif hareketler, demokratik anlamda seçimlerin yapılmasıyla siyasal partilere dönüşmüşlerdir, siyasal partilerde bir yoğunlaşma süreci yaşanırken (Macaristan’da 50 tane parti ortaya çıkmıştır), STK ları ve diğer kurumlar ihmal edilmişlerdir. Yani eski Doğu Blok’u ülkelerinde demokrasiye geçiş mücadelesinde ve demokratikleşme sürecinde sivil toplum hareketleri belirleyici bir rol oynamışlarsa da, demokrasiye geçildikten sonra önemleri azalmıştır.³⁶³

³⁵⁹ ÇAHA, Liberal ve..., s.113.

³⁶⁰ DURSUN, a.g.m., S.230.

³⁶¹ ÇAHA, Türkiye’de Sivil..., s.115.

³⁶² YILMAZ M., a.g.m., s.371.

³⁶³ TUGİAD, a.g.e., s.35.

3.3.4 Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye’deki sivil toplum örgütleri, üniversiteler, dernekler, sendikalar, vakıflar, medya, mesleki örgütler, odalar, birlikler, federasyon ve konfederasyonlar olarak sayılabilir.³⁶⁴

Türk hukuk mevzuatında STK lar hakkında hükümet dışı, kuruluş, gönüllü kuruluş, özel kuruluş gibi kavramlara rastlanılmaktadır. Bu varlıklar vakıf ve dernek hukuksal kimliğinde vücut buluyorlar. Türkiye’de özellikle 1980 sonrasında gelişip yaygınlaşan STK lar Türk hukuk mevzuatı açısından ancak vakıf ve dernek tüzel kişilikleri altında yasal konum bulabilmektedirler.

1982 Anayasası’nın 33. maddesine göre, herkes serbestçe dernek kurabilir veya kurulmuş bir derneğe girebilir. Yine 51. maddeye göre, tüm işçiler ve işverenler, sendika kurabilir veya kurulmuş bir sendikaya girebilirler. 135. maddeye göre ise, belli meslek üyeleri, yasayla kurulmuş olan kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına girme hakkına sahiptirler. 1995’te yapılan değişiklikle de bunlara siyaset yolu açılmıştır. 1982 Anayasası’nın 135. maddesinin 3. fıkrası, siyaset yasağı kapsamına, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını da sokmuştur. Bu da 1995’te kaldırılmıştır.

Türkiye’nin dış dünya ile yoğun ilişkileri de sivil toplumun gelişmesi ve yerleşmesi yönündeki baskıları arttırıyor. Türkiye’nin aralarında yer aldığı ve daha fazla da yer almak istediği ülkeler grubu, siyasal demokrasiler. Dolayısıyla, Türkiye’nin sivil topluma hayat hakkı tanınması yönünde etkiler, değişen yoğunlukta olmakla birlikte, her zaman mevcut olmuştur. Günümüzde Doğu – Batı arasındaki kutuplaşmanın sona ermesi ve Avrupa’da insan haklarının ve varlığına saygı duymak yönünde ihmal edemeyeceği taahhütlere girmiştir.³⁶⁵

Zaten bunun bir göstergesi olarak anketlere göre sivil toplum örgütlerinin %56’ten fazlasının 1980’de sonra kurulmuş olduğunu görüyoruz. Yine bu dönemde askeri idarenin kapattığı pek çok kuruluş da yeniden açılarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Sivil toplum

³⁶⁴ ERGUN Mevlüt, “Türkiye’de Sivil Toplum Örgütleri ve Sözde Ermeni Soykırım İddiası”, *Dünya Gazetesi*, 1 Kasım 2000, s.13.

³⁶⁵ TURAN İlter, “Sivil Toplum Kurumları ve Özerklik”, *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslâm dünyası*, (Der:Elizabeth Özdağ, Sunar Persion) Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.33.

örgütlerinin yapılarına bakıldığında yarısından fazlasının derneklerden oluştuğu görülmektedir. Dernekleri izleyen vakıflar en çok görülen ikinci örgütlenme biçimidir.³⁶⁶

Günümüzde ise sivil toplum örgütlerinin önemi daha da artmıştır, ABD’de ortaya konan sözde Ermeni Soykırım Senaryosu, özellikle Ermeni asıllı kişilerin oluşturduğu sivil toplum örgütlerinin bir ürünüdür.³⁶⁷

Türkiye’de STK lar salt talep ve şikayetler üzerine ses çıkaran bir politikayla cevap vermekte, proje üretme ve yürütme aşamalarında sessiz kalmaktadırlar.³⁶⁸ Türkiye’de STK ların halk tarafından algılanmış şekillerinin konusunda kapsamlı bir çalışma yoktur. “Strateji-Mori araştırma şirketi tarafından, Türkiye’de 18 yaş üstü nüfusu temsil yeteneğine sahip 1998 kişilik bir örnekleme, STK lara ilişkin birkaç soruya yanıt aranmıştır. Örneğin, STK lar hakkında ne derece bilginiz? Sorusuna hiç bilgili olmadığını söyleyenler %61,9’luk bir kitle oluştururken, çok az bilgiliyim diyenler %17,9, ne bilgiliyim ne de değilim diyenler %7,9’luk bir kitleyi oluşturmuşlardır. Ancak %9,9’luk bir kesim bilgili olduğunu söylemiştir.”³⁶⁹ Buradan Türk halkının STK larını yeterince tanımadıklarını söyleyebiliriz.

3.3.4.1. Baskı Grubu Olarak Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarına ilişkin veri toplama çalışmalarının tarihi oldukça yenidir. 1990’lardan itibaren sivil topluma ilginin artması ile birlikte, Haziran 1996’daki Habitat II çalışmalarına hazırlık amacıyla, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Tarih Vakfı’nın ortak projesine dayanarak Sivil Toplum Kuruluşları Bilgi Merkezi kurulmuştur. Aynı proje kapsamında yayımlanan **Önde Gelen STK’ lar – Araştırma Raporu - 1998** Türkiye’deki Sivil toplum kuruluşlarının bir profili çıkarılmıştır. STK Bilgi Merkezi’nin araştırma verilerine göre ülkemizdeki STK’ ların dağılımı aşağıdaki gibidir.³⁷⁰

³⁶⁶ TUGİAD, a.g.e., ss.42-43.

³⁶⁷ ERGUN, a.g.m., 296.

³⁶⁸ UĞUR, a.g.m., s.83.

³⁶⁹ A.g.m., ss.83-84.

³⁷⁰ TOSUN Gülsün, Devlet – Sivil Toplum İlişkisi, Alfa Yay., I. Basım, İstanbul, 2001, s.329.

Tablo 3.1: STK Tipleri ve İllere Göre Dağılımı

Kurum Tipi	İstanbul	Ankara	İzmir	Diğer	Türkiye	%
Dernek	9.588	5.502	2.685	42.949	60.724	93.7
Vakıf	850	493	132	936	2.421	3.7
Sendika	89	85	4	32	210	0.3
Oda	38	61	54	927	1.080	1.7
Kooperatif	50	84	29	130	293	0.5
Yurttaş Girişimi	32	8	8	13	61	0.1
Kültür Amaçlı Ticari Kurumlar	13	2	4	0	19	0.0
Toplam	10.670	6.235	2.916	44.987	64.808	100

Kaynak : GÖNEL Aydın; **Önde Gelen STK'lar Araştırma Raporu**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1998, s.21.

Tablodan da anlaşılacağı gibi yoğunlaşma derneklerde gözlenmektedir. Sırasıyla vakıflar ve odalar onu takip etmektedir. Yalnız sırf sayıya göre bunların etkinliklerini değerlendirmek pek doğru olmaz. Kaldı ki sendikaların sayısı rakam olarak az olsa bile çok fazla üyeye sahiptirler, bu nedenle de etkinlikleri fazladır. Öte yandan sadece üye sayısının fazlalığı da etkin olabilmek için yeterli olmayabilir sermaye vb. faktörler de önemlidir.

3.3.4.1.1. Dernekler

Dernekler sosyal grupların kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarını ifade etmek için başvurdukları bir örgütlenme şeklidir. Türkiye’de sivil toplum kuruluşu olarak en yüksek sayıda derneklerin bulunmasına rağmen sadece birkaç tanesi çok büyük bir güce sahiptir. Bunların başında ise Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) gelmektedir. TÜSİAD ekonomik çıkarları ön planda tutan ama Türkiye’de siyaseti en çok etkileyen bir dernektir. TÜSİAD ülkemizde büyük sermaye şeflerini bir araya getiren bir patronlar kulübüdür. 1971 yılında kurulmuştur.

TÜSİAD yılda iki kez ekonomik raporlar hazırlar, bu raporlar ekonominin makro hedefleriyle ilgilidir, bu hazırladığı raporlar genelde hükümetler tarafından dikkate alınmaktadır. 1979'da Ecevit hükümetinin düşürülmesinde TÜSİAD'm rolü büyüktür, gazetelere ilanlar vererek hükümeti istifaya zorlamıştır.

24 Ocak Kararlarının alınmasında TÜSİAD üyesi olan Turgut Özal başrolü oynamıştır. 1981 yılında TÜSİAD kamu yararına çalışan dernek sıfatını kazandı. Yine Refah – Yol hükümetinin devrilmesinde önemli rol oynamıştır. TÜSİAD üye sayısı az olmasına rağmen, zenginler kulübü olması dolayısıyla önemli bir baskı grubudur. Son dönemde TÜSİAD tarafından hazırlanan Güneydoğu Raporu da çok önemli bir gündem işgal etmiştir. Büyük sermaye sahipleri hemen hemen dünyanın her yerinde önemli bir baskı grubudur, özellikle demokratik rejimlerde, bunun en belirgin örneklerini Amerika'da görmekteyiz. Amerikan siyasetine büyük şirketler yön vermektedirler.

Son dönemde Türkiye'de dikkat çeken derneklerden birisi de MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği) dir. MÜSİAD Anadolu sermayesini temsil eden sanayici işadamları tarafından kuruldu. Milli ve manevi değerleri ön plana almaktadır. 1995 seçimlerinde RP'ni desteklemiştir. MÜSİAD TÜSİAD'a alternatif olarak İstanbul'a karşı Anadolu'yu, siyasi olarak liberal değerleri benimseyen TÜSİAD'a karşı manevi değerleri temsil etmektedir.

Yine dikkate çarpan derneklerden birisi de İHD (İnsan Hakları Derneği) dir. Yalnız Türkiye'de bu dernek sadece belli kesimin haklarını savunmaya çalışmaktadır. Bu dernek haksızlığa uğrayan insanlara yardım etmek için bazı kriterlere göre ilgi göstermektedir. İlk kriter devlete karşı olmak, bölücü örgütlere yardım etmektir. Ancak böyle bir durumda bu dernek size dikkatini çevirmektedir.

Diğer sivil toplum kuruluşlarıyla rakamsal olarak karşılaştırıldığında derneklerin sayısının diğer sivil toplum kuruluşlarının sayısından çok fazla olduğu (Tablo 3.1) ortaya çıkmaktadır . Aşağıda verilen tablolarda ise, sırasıyla, her yıl kurulan yeni dernek sayıları (Tablo 3.2), illerdeki aktif derneklerin rakamsal dağılımı (Tablo 3.3),türlerine göre aktif ve feshedilen dernek sayıları (Tablo 3.4)' de görülmektedir.

Tablo 3.2 : Her Yıl Kurulan Yeni Dernek Sayıları

Yıllar	Sayılar	Yıllar	Sayılar	Yıllar	Sayılar
1923	22	1948	88	1973	10228
1924	6	1949	111	1974	5542
1925	27	1950	114	1975	5196
1926	18	1951	123	1976	5570
1927	9	1952	204	1977	5330
1928	15	1953	224	1978	6405
1929	9	1954	264	1979	4588
1930	13	1955	308	1980	2643
1931	15	1956	240	1981	963
1932	20	1957	255	1982	847
1933	24	1958	322	1983	680
1934	19	1959	301	1984	4056
1935	25	1960	339	1985	4197
1936	21	1961	279	1986	4126
1937	37	1962	379	1987	3530
1938	23	1963	410	1988	3734
1939	32	1964	507	1989	4111
1940	27	1965	527	1990	4529
1941	35	1966	693	1991	4339
1942	26	1967	802	1992	4714
1943	29	1968	805	1993	5427
1944	32	1969	904	1994	6433
1945	40	1970	936	1995	6738
1946	84	1971	935	1996	5648
1947	79	1972	1143	1997	5538
				1998	4671
TOPLAM					131683

Kaynak: Türkiye' de Vakıflar ve Dernekler, TÜSEV Yay., İstanbul, Ocak 2000, s. 231.

Türkiye’de yaklaşık yüz bin civarında STK olduğu tahmin edilmektedir. Bunların büyük çoğunluğunu dernekler oluşturmaktadır. İçişleri Bakanlığı’nın 1999 verilerine göre, ülkemizde 72.387 (yetmiş iki bin üç yüz seksen yedi) aktif dernek vardır, yıllar itibariyle derneklerin kuruluşuna göz atılırsa, tek partili dönemde dernekleşme çok azdır. Çok partili döneme geçilip 1960 yılına gelinceye kadar artış gözlemlenmekle beraber bu artış süreklilik arz etmemiş belli bir noktada durmuştur. Bu dönemde 1945’te 40 iken, 1946’da 84 olmuş, 1951’de 123 iken 1952’de 204’e ulaşmıştır. 1960 yılına gelinceye kadar da önemli bir artış olmamıştır. İlginç bir şekilde, sivil toplumu güçlendirdiği iddia edilen 1961 Anayasası’nın yürürlüğe girmesinden sonraki dönemde de dernek sayısının artışında ciddi bir yükselme eğilimi görünmemektedir. Buradan sivil toplumun önündeki engellerin 1961 Anayasasıyla kaldırıldığı yönündeki iddiaların pek gerçekleri yansıtmadığı yada hukuki düzenlemelerle sivil toplumun yeşertilemeyeceği sonucu çıkmaktadır. 1961 – 1971 döneminde yıllara göre kurulan dernek sayısı 1000’e ulaşmamışken, 1972 – 1980’e kadar ki olan dönemde ise bu sayı hiçbir zaman yıllık 1000 rakamının altında olmamış yine bu dönemde yaklaşık ortalama yılda 5.000 dernek kurulmuştur. Bu sonuç gerçekten ilginçtir. Nüfus artış hızı, köyden şehre göç, sanayileşme, kentlileşme ve eğitim düzeyi gibi sebepler de ileri sürülse bile bu hızlı artışı açıklamak güçtür. Çünkü 5 katına varan bir artışı bu argümanlarla açıklayamayız.

12 Eylül sonrası askeri dönemde ise kurulan dernek sayısında çok belirgin bir azalma eğilim görülmektedir. 1980 – 1983 arası hiçbir zaman kurulan dernek sayısı yıllık bin rakamına ulaşmamıştır. 1983 sonrasında yine çok yüksek bir kuruluş rakamına ulaşılmıştır. 1983’de kurulan dernek sayısı 680 iken, 1984’te birden 4056’ya sıçramıştır. 1984’ten günümüze de bu rakamda belirgin bir düşüş gözlemlenmemiş, 1984-1986 arası dönemde yıllık ortalama 4000’ ler civarında dernek kurulmuşken bu rakam 1987-1988 döneminde 3000’ li rakamlara düşmüş olsa da daha sonraki dönemlerde yeniden yükseliş trendini yakalayarak 4000’ li ve 5000’ li rakamlara ulaşmıştır, 1995 yılında ise bilinen en yüksek rakama 6738’e ulaşılmıştır (1973 yılı hariç). O günden bu güne de pek fazla bir düşüş gerçekleşmemiştir. Türkiye’de - büyük çoğunluğunu derneklerin oluşturduğu - 100.000 STK olduğunu varsayarsak STK başına 675 kişi düşmektedir.

Öte yandan ülkemizde sivil toplum kuruluşu olarak en çok sayıya sahip olan dernekler hemen hemen ülkemizin tamamına yayılmış bir görüntü vermektedir. Aşağıda verilen tablo da ülkemizde aktif olarak faaliyet gösteren derneklerin sayısının illere göre dağılımı verilmektedir.

Tablo 3.3 : İllerdeki Aktif Dernek Sayıları

İller	Sayılar	İller	Sayılar	İller	Sayılar
Adana	1485	Gaziantep	687	Sakarya	1209
Adıyaman	248	Giresun	560	Samsun	1399
Afyon	1192	Gümüşhane	190	Siirt	116
Ağrı	141	Hakkari	54	Sinop	313
Amasya	387	Hatay	1043	Sivas	739
Ankara	6668	Isparta	732	Tekirdağ	594
Antalya	1549	İçel	1554	Tokat	639
Artvin	287	İstanbul	11574	Trabzon	1106
Aydın	1212	İzmir	3411	Tunceli	58
Balıkesir	1716	Kars	220	Şanhurfa	421
Bilecik	366	Kastamonu	538	Uşak	513
Bingöl	92	Kayseri	1261	Van	227
Bitlis	165	Kırklareli	542	Yozgat	667
Bolu	1073	Kırşehir	335	Zonguldak	1102
Burdur	438	Kocaeli	1835	Aksaray	321
Bursa	2517	Konya	2354	Bayburt	102
Çanakkale	796	Kütahya	1144	Karaman	287
Çankırı	422	Malatya	675	Kırıkkale	443
Çorum	709	Manisa	1471	Batman	129
Denizli	1355	K. Maraş	682	Şırnak	65
Diyarbakır	361	Mardin	163	Bartın	223
Edirne	568	Muğla	814	Ardahan	116
Elazığ	445	Muş	126	Iğdır	129
Erzincan	358	Nevşehir	434	Yalova	311
Erzurum	617	Niğde	365	Karabük	440
Eskişehir	1020	Ordu	896	Kilis	64
		Rize	545	Osmaniye	371

Kaynak: Türkiye' de Vakıflar ve Dernekler, TÜSEV Yay., İstanbul, Ocak 2000, s. 232.

Derneklerin illere göre dağılımı incelendiğinde nüfus ve sanayileşme ile derneklerin sayısında bir doğru orantı göze çarpmaktadır. Şöyle ki, en çok dernek sırasıyla, İstanbul'da 11.574, Ankara'da 6.668 ve İzmir'de 3.411'dir. Yine nüfusun ve gelişmenin az olduğu illerimizde dernekleşmenin de zayıf olduğu görülmektedir. Örneğin Tunceli'de 58, Şırnak'ta 65, Hakkari'de 54 tane aktif dernek vardır. Diğer yandan STK'ların ve dolayısıyla derneklerin faaliyet gösterebilmesi için kaynak gerekmektedir. Türkiye'de yıllık kişi başına milli gelir 2.000 \$'dır. Eğer bir toplumda mali kaynak ve servet yetersizse sivil toplum kuruluşlarının yaşaması zordur. Diğer bir faktör ise öğrenim düzeyidir ki, Türkiye'de ortalama öğrenim yılı 3.6 yıldır. Yani ortalama nüfusumuz ilkokul mezunu bile değildir. Bu da önemli bir faktördür.

Tablo 3.4 : Türlerine Göre Aktif ve Feshedilen Dernek Sayıları

Dernek Türleri	Aktif	Feshedilen	Toplam
Basın – Yayın	312	232	544
Çevre	1270	1012	2282
Dostluk	1050	955	2005
Cami	15799	12448	28247
Eğitimciler	400	837	1237
Güzel Sanatlar	701	482	1183
Haklar ve Özgürlükler	58	113	176
Halkevleri	236	548	784
İlmi	310	150	460
İmar	1748	3018	4766
İnsan Hakları	84	30	114
Kültür	1515	2103	3618
Leo	164	25	189
Lions	428	54	482
Mason	30	4	34
Okul	16187	5836	22023
Rotary	273	21	294
Sağlık	2495	1023	4518
Soydaş	313	55	368
Spor	9021	4048	13069
Türk Hava Kurumu	618	86	704
Kızılay	537	83	620
Yardımlaşma	14632	8982	23614
Yeşilay	36	24	60
Ziraat	733	777	1510
Diğer	2437	6467	8904
TOPLAM	72387	49418	121805

Kaynak: Türkiye’ de Vakıflar ve Dernekler, TÜSEV Yay., İstanbul, Ocak 2000, s. 233.

Ülkemizde en çok bir kamusal tesis yaptırmak için dernek kurulmuştur. Okul yaptırmak için 16.187, cami yaptırmak için 15.799 aktif dernek bulunmaktadır. Yardımlaşma ve dayanışma amaçlı dernekler de önemli bir yer tutmaktadır. Bunda hemşehriciliğin de önemli bir rolü vardır. Bunların yanında spor amaçlı dernekler de önemli bir sayıya ulaşmıştır. (9.021) Öte yandan ilim, çevre ve insan hakları ile ilgili derneklerin sayısı ise çok azdır, çevre 1270, ilim 310, insan hakları 84 gibi düşük rakamlardadır.

3.3.4.1.2. Sendikalar

Sendika, çalışanların haklarını siyasal yollardan örgütlü olarak elde etmek amacıyla işverene karşı kendi aralarında kurdukları bir örgütlenme şeklidir. Sendikacılık sanayileşmenin doğurduğu işçi – işveren ayrımının sonucunda 19. yy.’da Avrupa’da ortaya çıkmıştır.³⁷¹

Türkiye’ye baktığımızda önemli işçi sendikaları olarak Türk-İş, Disk ve Hak-İş görülmektedir. Türk-İş 1952’de kurulmuştur, Disk ise 1967 yılında Türk-İş’in Uluslar arası Geliştirme Ajansı’ndan para yardımı alması nedeniyle Türk-İş’ten ayrılmıştır. Disk Türk-İş’e göre ideolojik olarak hareket etmiş, 1973 seçimlerinde üyelerini CHP’ye o vermeye çağırması, liberal politikalar yerine devletçiliği savunmuştur.

Hak-İş ise 1976 yılında kuruldu. Manevi değerlere saygıyı ön plana almayı kendine hedef seçti. Bu üç sendikanın da faaliyetleri 1980 ihtilaliyle durduruldu. Türk-İş, Hak-İş, Disk bazı meslek odalarının katılımıyla 1993’te Demokrasi Platformu’nu kurdular. 1997’de Türk-İş, Disk, Tesk, Tisk ve TOBB bir araya gelip “Sivil İnisiyatif” adı altında bir araya geldiler. Yalnız kurulan bu birlikler doğal bir birlik olmaktan çok kişisel inisiyatiflerle oluşmaktadır. İşyeri esasına göre örgütlenme sendikalarının zayıflığının ve parçalanmışlığının en önemli nedeni olarak görülmektedir.³⁷²

Ülkemizde işçi sendikalarının yanında memur sendikaları da vardır. Memur sendikaları 657 sayılı devlet memurları kapsamına giren kamu çalışanlarının kurdukları

³⁷¹ GÖZEL Halil, *Demokratik Sistemde Baskı Grupları*, Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.55.

³⁷² TOSUN Gülgün, *Devlet – Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yay.; I. Basım, İstanbul, 2001, s.341.

sendikalar. Muhafazakar kesim Türkiye Kamu Sendikaları Konfederasyonu (KAMU-SEN) çatısında bir araya gelirken, sola yakın kesim Kamu Emekçileri Konfederasyonu (KESK) çatısı altında bir araya gelmektedir.

Yalnız bu sendikaların imkanları oldukça sınırlıdır. İşçiler gibi grev ve toplu sözleşme hakları yoktur, siyasetle çok dar çerçevede ilgilenebilmektedirler. Fakat şu günlerde gündemde olan Anayasa değişiklikleriyle bu haklarının bir kısmına ulaşabilme imkanları doğmuştur.

3.3.4.1.3. Medya

Medya çağımızda 4. kuvvet olarak yasama, yürütme ve yargıdan sonra sayılıyor. Bazen 1. sırada olduğunu söyleyenlere bile rastlanmaktadır. Medya dendiğinde görsel (televizyon) ve yazılı (basın) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Türkiye örneğine baktığımızda her medya kuruluşu büyük sermaye gruplarına dayanmaktadır. Bu nedenle kamuoyunu çıkar ve menfaat amaçlı olarak yanlış bilgilendirebilmektedirler (Uzan grubu – Doğan grubu). Özgür basın demokrasinin vazgeçilmezlerinden kabul edilse bile, halkı aydınlatma, eğitim ve kamuoyu oluşturma amaçları olması gerekirken, günümüzde ekonomik ve siyasal savaşım alanının birer parçası olmuşlardır. Önceleri gazeteler düşünce yaymak amacıyla para harcanarak çıkarılırken günümüzde gazetenin sahibi gazeteyi televizyonun sahibi televizyonu kar amacına yönelik adeta bir şirket olarak görür hale gelmiştir.

Medya her ne kadar güvenilirliğini yitirmiş olsa, hala etkin bir role sahiptir, hitap ettiği kesimleri etkilemekte ve kendi amaçları doğrultusunda yönlendirebilmektedir. Medya elindeki güçle, kamuoyundaki tartışmaları yönlendirebilmekte kendi önceliklerini toplumun önceliği olarak sunabilmektedir. Yani medya kamuoyunu kullanarak kendi çıkarları için manipüle etmeye çalışmaktadır. Bazen teşvikler alabilmek için iktidara yanaşarak halka sırt dönmekte, bazen de teşvikleri alamadığı zaman iktidarın bir numaralı düşmanı olmaktadır.

Süleyman Demirel hükümetinin ilk 500 gününde Sabah 699 milyar, Hürriyet 225 milyar, Milliyet 334 milyar, Türkiye 229 milyar, Zaman 49 milyar, Türkiye Günlüğü 55 milyar teşvik almıştır.³⁷³ Hal böyleyken bu basın organları iktidarı eleştirirlerse bir daha

³⁷³ A.g.t., s.57

teşvik yüzü göremeyeceklerdir. Bunlar bir anlamda sus payıdır. Diğer bir tehlike de kamu kuruluşlarından reklam alamama tehlikesidir.

Öte yandan tiraj korkusuyla gazeteler ciddi konulara eğilmektense, daha fazla satış yapmak kaygısıyla magazin haberlerine eğilmektedirler. Yine tiraj kaygısıyla kendi amaçlarına yakışmayacak bir şekilde tarak – tabak pazarlamaya çalışmaktadırlar. Basında tekelleşme ise Türk sivil toplumu için diğer bir tehlikedir. Bugün medyaya bakıldığında Doğan Grubu ile Uzan Grubu’nun ağırlığı görülmektedir, onların kendi aralarındaki rant savaşları adeta toplumun bir numaralı problemiymiş gibi takdim edilmekte, enflasyondan, işsizlikten daha fazla yer işgal etmektedir. Hal böyle olunca bu medya kuruluşları nasıl demokrasinin gelişimine katkıda bulunacaklardır.

3.3.4.2. Sivil Toplumun Sorunları

Sivil toplumun oluşması için hem devletin hem de toplumun taşıması gereken bir takım temel özellikler vardır. Sivil toplumun Batı’daki şekliyle gelişebilmesi için devletin taşıması gereken iki temel özellikten biri hukuk devleti diğeri de faaliyetleri itibariyle sınırlı bir devlet olmasıdır.³⁷⁴ Sivil toplum var ise hukuk devleti vardır, hukuk devleti varsa sivil toplum vardır. Tabii demokrasi varsa, hukuk devleti de vardır. Hukuk devleti varsa zaten demokrasi vardır.³⁷⁵

Örgütlenme sorunu Türk toplumunun önemli problemlerinden birisidir. “*Toplumsal yapısını örgütlemek, üretimi örgütlemek, eğitimi- sağlığı- adaleti örgütlemek, insan ilişkilerini – gündelik yaşamı örgütlemek, teknik altyapıyı örgütlemek vb. Türkiye genellikle örgütlenmemiş bir toplumdur. Buradaki örgütlenme terimi, çağdaş bir toplumun sahip olması gereken örgütlerin bütününe kapsadığı için Türkiye’nin örgütlenmeyen bir toplum olduğu söylenmektedir. Yoksa, devlet gibi bazı örgütlerinin aşırı büyümüş olduğu, diğer örgütlenmelere imkan tanımayacak düzeyde güçlenmiş olduğu da, açıktır.*”³⁷⁶ Bu nedenle Türkiye’de devlet sivil toplum dengesi, devlet lehine fazla bozulmuştur, siyasette ve

³⁷⁴ ÇAHA Ömer, “Sivil Toplumun Türkiye’deki Sorunları”, *Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s.71.

³⁷⁵ SELÇUK Sami, “Hukuk İşlemezse Devlet Zorbalası” *Eleştirel Akla Çağrı* (Der:Mehmet Gündem), İyi Adam Yay., İstanbul 2000, s.211.

³⁷⁶ ATAÜZ Akın, “Deprem ve Sivil Toplum Örgütleri”, *Birikim Dergisi*, Ekim 1999, s.90.

ekonomide devletin yükü mümkün olduğu kadar azaltılmalıdır.³⁷⁷ Bunun sebeplerinden birisi de özellikle 1980 ihtilalinden sonra idarenin zayıflamasından dolayı artan terör olaylarının yaşanmaması için oluşturulan 1982 Anayasası gösterilmektedir. Turan'a göre 1982 Anayasası sivil toplum oluşmasını diye en çok gayreti gösteren Anayasa'dır.³⁷⁸ Bir toplumda sivil toplumun gelişebilmesi için devletin ayrıca faaliyetleri itibarıyla da sınırlı olması gerekir.

3.3.4.2.1. Siyasal Kültürümüz

Siyasal kültürün değişik tanımları yapılmasına rağmen, siyasal kültür denildiğinde; bazen bir ulusun siyasal gelenekleri veya kamu kurumlarına ruh veren özellikleri anlatılmaktadır. Bunun yanında, siyasal hayata damgasını vuran resmi olmayan kurallara; o toplumda hakim olan siyasal ideolojinin dile getirdiği amaçlarda siyasal kültür kavramı içinde düşünülmektedir.³⁷⁹ Siyasal yapı ile siyasal kültür arasında yakın bir ilişki vardır. Bunlar birbirlerini karşılıklı olarak etkilerler.³⁸⁰

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu'ndan kuvvetli bir devlet ve zayıf bir sivil toplum miras almıştır. Bu nedenledir ki, Osmanlı zamanında olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de, devletçi seçkinler (bürokratik elit); devleti, toplumu bir arada tutmanın, bütünlüğü korumanın zorunlu durumu olarak görmüşlerdir. Özellikle de Cumhuriyetin ilk yıllarında yoğun bir şekilde olmak üzere... *"siyasal kültürümüz hep devlete endeksli olup, devlet işlerinden çok yoğun bir şekilde etkilenmiştir."*³⁸¹ Bu da Türkiye'de sivil toplumun oluşumunu etkileyen unsurlardan birisi olmuştur.³⁸² Çok partili yaşama geçildiği zaman, şimdi modernleşme misyonunu üstlenmiş bu bürokratların, kısa sürede tutumlarını siyasal demokrasinin işlemesine uygun düşecek biçimde değiştirmeleri beklenemezdi.

Türkiye'de devlete baktığımızda *"Devlet, norma uyan değil normu (yahut normları) belirleyen mercidir. Devlet otoritesini toplumdan alan değil toplumun, meşruiyet ve bekasını tayin eden otoritedir."*³⁸³ Devlet mekanizmasının temelini oluşturan bürokrasi, halkın kendi

³⁷⁷ ALPAY, a.g.m., s.25.

³⁷⁸ TURAN, a.g.m., s.31.

³⁷⁹ SARIBAY Ali Yaşar, *Siyasal Sosyoloji*, Der Yay., İstanbul, 1994, s.73.

³⁸⁰ TUNA, a.g.m., s.55.

³⁸¹ DURGUN Şenol, "Türkiye'de Sivil Toplum ve Devlet", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.18. s.218.

³⁸² ÇAHA, a.g.e., s.232.

³⁸³ AKGÜN Halil, "Türk Siyasi Kültüründe İlke Sorunu", *Ülke Dergisi*, Yıl:3, S.36. Nisan 1999, s.18.

kendini idare tarzının akılcı bir uzantısı değil, devletin merkeziliğini koruyan hiyerarşik yapı izlenimi vermektedir.³⁸⁴

Diğer yandan toplumsal açıdan kamu kavramı aslında tamamen devletin kontrolünde bir alan olarak algılanmaktadır. *“Bunu hiyerarşik kültürün varlığı ile bağlantılı olarak düşündüğümüzde; bireyi devlet karşısında korumayı esas alan politikalar veya devlet yerine toplumun yüceltilmesine dair yaklaşımlar çok iyi ayarlanmak durumundadır. Aksi takdirde varılacak nokta popülizmdir.”*³⁸⁵

Öğün’e göre ise Türkiye’de mediakrotik (vasatçı) bir kültürel yapılanma vardır. Batı’da *“Aristokrasi karşısındaki ezici kültürel komplekslerini giderebilmek için çabalayan bir burjuva sınıfı vardır. Bunun yanı sıra pekişmiş bir orta sınıf meslekler dünyası niteliğine dayanan bir dünya görüşünün kitleselleşmiş bir hayat tarzının baskalarına karşı bir toplumsal direnme odağı olarak çalışabilmiştir.”*³⁸⁶

Foucault toplumsal yapıyı açıklarken *“Birey, özgürlük, hakikat, doğruluk, anlam, inanç gibi kavramlarının hepsinin belli kontrol mekanizmalarının ve ilişkiler ağının ürünü olduğunu kabul eder; yani yapısal bağlantıların ürünüdür.”*³⁸⁷ Dolayısıyla bireysel davranışlara yön veren şey düşünceler değil, bireyi şekillendiren yapıdır. Bu yüzden bireyin eylemde bulunma gücü Foucault için söylemin ürettiği mitlerden ibarettir. Medya, büyük sermaye kuruluşları ve bürokrasinin Türkiye’deki determinist gücü, bireyler üzerinde onların özgürlük alanlarını daraltıcı bir güce sahiptir.³⁸⁸ Demokrasiye geçilmesiyle sivil toplumun siyasi güce karşı bir direnç ve muhalefet gücü olacağı umulmaktadır. Oysa ki, sivil toplum politize olduğunda, çıkar grupları, mesleki kurumlar, kitle haberleşme araçları ve sendikalar özerk olmadıklarında demokrasiyi pekiştirmekten ziyade ona zarar verir. Türkiye bunu 1970’lerde çok acı bir biçimde yaşadı.³⁸⁹ *“Hakim olan ve hepimizin zımnen kabul ettiği pratik, üzerimize empoze edilen yapısal ve sistematik ilişkiler”*³⁹⁰ Türkiye’de yaşanan sosyal rahatsızlığın önemli kaynaklarından birisidir. Öte yandan bazı siyasal ve iktisadi koşullar

³⁸⁴ A.g.m., s.18.

³⁸⁵ SARIBAY, Kamusal..., s.58.

³⁸⁶ ÖĞÜN Süleyman Seyfi, “Vasatlık, Kitle ve Türk Demokrasi Kültürü”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S.38, (Ocak – Şubat 1996), s.78.

³⁸⁷ AKGÜN Halil, “Türkiye’nin Hakikate İhtiyacı Var mı?”, *Ülke Dergisi*, Yıl:3, S.37, Mayıs 1999, s.14.

³⁸⁸ A.g.m., s.14.

³⁸⁹ GÖLE, a.g.m., s.262.

³⁹⁰ AKGÜN, a.g.m., s.14.

altında, kültür siyasal davranışları yönlendirmekte yetersiz kalmakta, siyasal rekabetin yerini iktidarın otoriterleşmesi ve çözülmesi almakta, bu durumu da askeri müdahale izlemektedir. Askeri müdahale döneminde, (DP gibi) müdahaleye yol açtığı düşünülen siyasal ve iktisadi sorunların çözümüne gayret etmekte, siyasal sistem yeniden biçimlendirilerek, demokrasiye dönülmektedir.

Türkiye’de “*Baska mekanizmalarını meşrulaştırmak gayesiyle ortaya atılan görüşler, hiçbir akli muhasebeye sığmamakta ve ülkemizin yaşadığı zihin tutulmasını daha da derinleştirmektedir. Hesabı verilebilir kurumlar olması gereken devlet, yargı, medya gibi unsurlar, akli ve meşru olanın değil, akıldışının hüküm sürdüğü yerler haline gelmiştir.*”³⁹¹ Diğer yandan Türkiye’de milletin içinden çıkan muhalif akımlar da devleti ele geçirme çabası içerisinde milleti bir araç olarak algılar. Bu nedenle Türkiye’de devlet ekseninde hemen hiçbir özerk alan ortaya çıkmaz.³⁹²

Böyle bir toplumda sivil toplumun kısa bir zamanda yerleşmesini beklemek fazla iyimserlik olacaktır. Kuralları kanunları değiştirecek, hemen sivil toplumu oluşturmak ve demokrasiyi yerleştirmek imkansızdır, sivil toplumun yerleşmesi için her şeyden önce onun yetişip büyüyebileceği bir siyasal kültüre sahip olmak gereklidir, bugünden yarına da siyasal kültürü değiştirmek olanaksızdır. Çünkü dünyada en zor olan şeylerden birisi de alışkanlıkların terk edilmesidir. Sivil toplumun en güçlü güvencesi bunu destekleyecek bir zihniyetin, bir inanç sisteminin olmasıdır ki, bu alandaki gelişme ise yavaş gerçekleşir.³⁹³

3.3.4.2.2. İlke Sorunu

Eflatun ideal yönetim tarzı olarak ya filozofların yönetici ya da yöneticilerin filozof olduğu bir modelinde ısrar eder. Yani erdem sahibi kişilerin yönetici olmasını ister. Aynı şekilde erdemlilik ve beraberinde getirdiği değerler, siyasi kültürün ve yapının kurucu unsurları olmak zorundadır.³⁹⁴ Türkiye’deki STK amirlerinden emir bekleyen memur duygusuyla hareket eden kuruluşlar görünümü vermektedirler. Türkiye’deki sivil toplum kuruluşlarının amaçlarına uygun ve tutarlı hareket ettikleri de tartışmalıdır. Ankara Barosu’na kayıtlı bir avukatın deyimiyle “*Bir sendika üyesiyiz, bir mesleki örgüt üyesiyiz, bir kooperatif*

³⁹¹ AKGÜN Halil, “Türkiye’de : Akıl Dışının Boyutları”, *Ülke Dergisi*, Yıl:3, S.38, 1999, s.3.

³⁹² A.g.e., s.8.

³⁹³ TURAN, a.g.m., s.33.

³⁹⁴ AKGÜN, “Türki Siyasi...”, s.18.

üyesiyiz, bir hemşehri derneği üyesiyiz veya apartmanımızda yönetici seçiminde konu dışında, örgütün amacı dışında, değişik bir nedenle hareket ediyoruz. Bu değişik neden de genellikle siyasi görüşlerimiz oluyor."³⁹⁵ Benzer şekilde bir sendikada sendikanın amacından ziyade, neden üye olduğunu düşünmeksizin, sendika yönetimine en uygun kişinin kim olduğunu tartışmadan, siyasi tercihleri ön plana alarak ona göre yöneticileri seçmekteler.³⁹⁶

STK sivil değil, siyasi örgütlenmeler olarak ortaya çıkınca sivil topluma değil siyasal topluma hizmet etmektedir. Bir amaç için tek bir yürek gibi atan düzenli demokrasi ordusuna sivil toplum denemez.³⁹⁷ STK ların içinde tutarlı ve ilkeli tercihlerin yapıldığını söyleyebilmek imkansızdır, doğru tercihlerin yapılmasını, hemşehricilik, akrabalık, menfaat yakınlığı, etnik ve dinsel köken gibi faktörler etkilemektedir.

Türkiye’de ne basın, ne sendikalar, ne de meslek kuruluşları sahip oldukları potansiyelini demokratikleşme sürecinin pekiştirilmesi yönünde kullanmaktadır.

Öte yandan demokratik değerlerin esas vücut bulduğu yerler olması gereken siyasal partilerden demokratik kitle örgütleri olarak da tanınan meslek örgütlerine, sendikalara kadar demokrasiyi içselleştirme sorununun varlığı yadsınamaz. Çoğu zaman kendilerinin siyasal iktidara muhalif fikirler taşıdığı iddiasında olan ve devletin üzerindeki baskısından sıkılan sivil toplum kuruluşlarının kendi içindeki muhaliflere karşı tutumları da tam bir çelişkili görünüm sunar. Örgüt içi – kısır çekişmeleri, bu kurumların halk nezdinde güven kaybetmesine yol açmaktadır. Bu nedenle demokratik ilkelerin hem örgüt içi ilişkilerde, hem de diğer sivil toplum kuruluşları ve devlet kurumları ile ilişkilerde uygulanması gerekmektedir.

3.4. TÜRKİYE’DEKİ SİVİL TOPLUMA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ VE GÜÇLENDİRİLMESİ İÇİN ÖNERİLER

Bireyler için güya demokrasi okulu olması gereken STK lar kendi içlerinde demokratik anlayışı oturtabilmiş bulunmamaktadırlar. Daha çok bir kişinin karizmasından aldığı güçle işlerini yürütmektedirler. İzmir metropol alanı içinde kurulu olan dernekler

³⁹⁵ ÖZHAN Hacı Ali, “Sivil Toplumculuğumuzun Özürleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.18, 1997, s.346.

³⁹⁶ A.g.e., s.347.

³⁹⁷ İNSEL, a.g.e., s.211.

arasından seçilen 178 derneğin 408 üyesiyle yapılan bir ankete göre, üyelere sorulan yürütülecek proje ve faaliyetleri kimin belirlediği sorusuna verilen yanıtlarda başkan ve yönetim kurulunun ağırlığına (%64.7) karşılık, üyelerin belirleyiciliği oldukça düşük (%9.8) düzeydedir. Harcamalara karar verme sürecinde de ilk sırayı genel başkan ve yönetim kurulu (%81.9) üyeleri, ikinci sırayı ise genel merkez (%12.3) almaktadır. Üyelik aidatları gibi üyeyi oldukça yakından ilgilendiren bir konuda dahi başkan ve genel merkezin payı %90'lara varmaktadır. Buradan da merkeziyetçi bir yönetim yapısının hakim olduğunu anlıyoruz. Sivil toplum kuruluşlarının kendi iç yapılanma ve çalışmalarında katılma ve uzlaşma ilkelerine uyulmaması, sivil toplum örgütlerinin “erdem okulları” olma özelliği ile bağdaşmaz.³⁹⁸

Öte yandan Türkiye'deki STK ların yazılı çalışma, gelenek ve alışkanlıkları gelişmemiştir, yazışmalarda sorun olduğu gibi bunu bir bülten çıkartarak üyelerine gönderemeyecek derecede kamuoyuna ulaşma imkanından mahrum bir durumda oldukları anlaşılmaktadır.³⁹⁹

Proje üretmede hemen hemen hiç yokturlar. Fikir üretme ve geliştirme potansiyellerini ortaya koymak için yapılan anketlerde de başkan ve yönetim kurulları ilk sırada gelmekte, üyelerin herhangi bir katılımı olmamaktadır.⁴⁰⁰ İlgi sahalarındaki uygulamaların bilgisini; konularının hukuki, felsefi, sosyolojik boyutlarını ele almak için herhangi bir çaba gösteriyor gözükmemektedir.⁴⁰¹

Türkiye'de sivil toplumun başat cephelerini oluşturan sendikal oluşumlar ve medya grupları demokratik batılı ülkelerdeki sivil toplum misyonu yerine tamamen devletten rant bekleyen bir durumdadır.⁴⁰²

Ancak bu sorunlar sadece STK lara özgü sorunlar değil, Türkiye'nin genel sorunlarının bir uzantısıdır.

Türkiye'de dernek vakıf gibi sivil toplum kuruluşlarının giderek geliştiğini, ilgi alanlarında oldukça yararlı faaliyetler yürüttüklerini görüyoruz. 1995 değişikliği ile 1982

³⁹⁸ ATAR, A.g.m., s.101.

³⁹⁹ ARSLAN, Osman, Kuramsal ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği, Hacettepe Üniversitesi S.B.E, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999s.165.

⁴⁰⁰ TOSUN, a.g.m., s.57.

⁴⁰¹ ARSLAN, a.g.t, s.165.

⁴⁰² ÇAHA, “Sivil Toplumun..., s.92.

Anayasası'nın ilk düzenlemesinde ciddi kayıtlara tabi tutulan sivil toplum kuruluşları bakımından önemli ölçüde rahatlama getirmiştir. Ancak, henüz uyum kanunlarının tam olarak çıkarılmamış olması bu alanda da sıkıntılara yol açmaktadır. Diğer yandan medya alanında ise bazı kartellerin oluşturularak belli sermaye gruplarının çıkarlarını savunma ve bu yönde siyasal ortam oluşturma eğilimleri gözlemlenmektedir. Bu tür gelişmeler demokrasimize zarar vermektedir.

TUSEV tarafından yapılan bir deklarasyonda sivil toplumun geliştirilmesi konusunda devlete düşen görevler şu şekilde sıralanmaktadır.⁴⁰³

- i. Üçüncü sektörün faaliyetlerinin devlet kurumları tarafından yürütülen kamu hizmetlerine yardımcı ve onları tamamlayıcı nitelikte olduğu gerçeğini dikkat alarak bu sektör kuruluşlarının kamu yararına katkısını azami düzeye yükseltmek için onları iş ortağı olarak tanımak ve benimsemek.
- ii. Vergi muafiyeti ve gerekli teşvikleri tanıyarak vatandaşları üçüncü sektöre yönelmeye özendirmek.
- iii. Üçüncü sektör kuruluşlarının yönetim ve işleyişine karışmamak, sadece bunlar üzerindeki kamu denetimini, yasalara ve kuruluş senedi esaslarına uygun hale getirmek,
- iv. Üçüncü sektörün karar süreçlerine katılımını sağlayacak hükümlere ilgili bakanlıkların yasalarında yer vermek.

Vatandaşlara düşen görev ise : Özgür iradesini gönüllü olarak bir vakıf veya dernek yoluyla kamu hizmetinde kullanmak ve toplumsal sorumluluk almaktır.

⁴⁰³ BALOĞLU,Zekai, **Daha Sağlıklı Bir Demokrasi ve Sivil Toplum İçin Sorunlar ve Değişime Yapısal Uyum Önerileri**, TÜSEV Yay., İstanbul, 2000, s.13.

SONUÇ

Yarını bugünden kurmak için dünün bilinmesi gereklidir anlayışından yola çıkarak demokrasimizin geleceği açısından sivil toplum kavramının geçmişi hakkında bilgi verilmiştir. Özellikle demokrasinin pekiştirilmesinde bugün artık sivil toplumun önemini herkes kabul etmektedir. Halkın siyasete katılımında rol oynayan “aracı” kurumların (sivil toplum örgütlerinin) önemi büyüktür. Demokratik yapılanmanın gerçekleştiği ülkelerin, sivil topluma sahip ülkeler, totaliter rejimlerin varolduğu ülkelerin ise sivil topluma sahip olmayan ülkeler olduğu üzerinde aşağı yukarı bir konsensüs sağlanmış olduğu görülmektedir. Gerçekten de Türkiye konusunda yapılan değerlendirmelerde sivil toplumun yetersizliğinin ülkemizin demokratik olamamasına neden olduğu fikri kabul gördüğünden dolayı demokrasi ile ilgili problemler gündeme geldiğinde ister istemez sivil toplum da gündeme gelmektedir. Ülkemizde, Osmanlı’dan beri Merkezi Yönetimler Çevre’ye karşı pek yetki vermek ve iktidarlarını bölmek istememişlerdir. Batı’daki gelişmelerin tersine bizde sivil toplum alanı yeterince gelişmiş değildir, bu nedenle iktidarı sınırlayan girişimler toplumsal gelişmelerin bir sonucu değil, daha ziyade iktidarın kendi kendini sınırlaması şeklinde olmuştur. Yani toplumsal yapıdaki değişimler Batı’daki gelişmeleri örnek almak suretiyle gerçekleşmiştir. Yani sivil alandaki gelişmeler yerine devlet katındaki gelişmeler ve istekler Türk siyasal sisteminin oluşumunu etkilemiştir. Bu gelenek büyük ölçüde günümüzde de sürmektedir. Türk toplumsal yapısının temel özelliği “bürokratik yönetim geleneği” olarak nitelenmektedir. Bu özellik Cumhuriyet’e geçişte de varlığını sürdürmüştür. Bu yapıda bürokrasi toplumsal grup ve sınıflardan ayrı olarak varlığını sürdürme ve özerkleşme peşinde olmuş, demokratik gelişmelere rağmen devlet içinde etkin yerini muhafaza edebilmiştir. Oysa ki Batılı toplumlarda ekonomik ve sosyal gelişmeler sonucunda merkezi hükümetler bizdeki kadar güçlü olamamışlardır. Bu ülkelerde, mutlak monarşilerin yaşandığı dönemlerde bile kralın yanında hatta kraldan daha güçlü feodal beyler varolmuşlardır. Bu yüzden de, bu ülkelerde, güç tek elde değil, bölünmüş durumdaydı. Diğer yandan Amerika Birleşik Devletleri’ne baktığımızda ise çok güçlü sosyal grupların varolduğunu ve buralarda insanların çok çeşitli faaliyetlere katıldıklarını, kendi taleplerini bu şekilde siyasal karar alma mekanizmalarına ilettiklerine tanık olmaktayız. Güçlü bir sivil toplumun demokratikleşme sürecindeki en önemli katkısı, bir kamusal ahlak anlayışı getirerek siyasetçilerin ve yöneticilerin eylem ve işlemlerinden dolayı hesap verebilmeleri sürecinin önünü açmasıdır. Sorumlu ve hesap verebilen siyasetçi ve yöneticinin ortaya çıkabilmesi belli bir tür sivil toplumun gelişmesine

bağlıdır. Sivil toplumun en birinci işlevi devlet örgütü ile toplum arasında bir tür iletişim aracı olarak, çevrenin istemlerini merkeze aktarması ve çıkarları temsil etmesidir. Böylece, demokrasinin ana unsuru olan düzenli seçimler dışında, ama onu tamamlayan, demokratik hesap verme sürecini güçlendiren, alternatif bir temsil aracı sağlamış olur.

Sivil toplum tartışmalarını sadece demokrasi tartışmasına indirgemek bizi son derece yanlış yerlere götürebilir. Kaldı ki, demokratik toplumun oluşturulması ve böylece demokrasinin sağlamlaştırılmasını tek bir faktöre bağlamak çok doğru bir tespit değildir. Aynı zamanda birden fazla faktör, ülkeden ülkeye değişen derecelerde etkili olabilmektedir. Siyasal kültürden siyasal liderliğe, siyasal kurumsallaşmadan haklar ve özgürlüklerin düzenlenmesine kadar çeşitli faktörler etkili olabilmektedir. Öte yandan her sivil toplum, demokratikleşmeyi olumlu yönde geliştirir fikri de doğru değildir. Eğer sivil toplumda uzlaşmaz çıkar grupları ağırlıkta ise ya da bunlar anti-demokratik amaç ve yöntemleri benimsiyorlarsa orada demokrasinin yerleşmesini ve gelişmesini beklemek hayalden öteye gitmez. İşte bizim toplumumuzun yaşadığı problemlerden birisi de budur. Ülkemizde sivil toplum kuruluşları kendi içlerinde bunu sağlayabilmiş değilken nasıl olup da demokrasiye katkıda bulunabileceklerdir? Üyelerin demokratik katılımının olmadığı, sadece başkan ve çevresindeki çok az sayıda insanın inisiyatifleriyle hareket eden sivil toplum kuruluşları, kendi içlerinde katılımcı bir demokrasiyi gerçekleştiremeyen sivil toplum kuruluşları nasıl olup da katılımcı demokrasiyi gerçekleştirebileceklerdir? Bu mümkün değildir. Çünkü sivil toplum demokratik unsurları içermelidir, bu nedenle insan malzemesi, kültürel özellikler ve ülkenin kurumları önemlidir. Eğer sivil toplum demokratik özellikleri taşıyorsa, aynı zamanda devletin de demokratik özellikleri taşıması gerekir. Yani hem devlet – zaten, sivil toplumun özerklik ve örgütsel çoğulculuğunu güvence altına alan yasaların bulunmadığı bir devlette sivil toplum kendinden beklenen demokratik işlevi yerine getiremez – hem de sivil toplum demokratik özelliklere sahip ise o zaman devlet - sivil toplum ilişkisi iyi işler ve demokrasiye katkıda bulunur.

Toplumların demokratikleşmede başarılarını ya da başarısızlıklarını büyük ölçüde etkileyen faktörler, kültürel, tarihsel mirasları ve geleneklerdir. Uzlaşmacı, hoşgörülü, katılımcı bir siyasal kültür, demokratik bir sivil toplumun oluşumu için vazgeçilmezdir. Ancak bu koşullarda sivil toplum yeşerip demokrasiye katkıda bulunabilir. Azgelişmiş ülkelerde sivil toplum alanına ait olması gereken faaliyetler ekonomik imkansızlıklar veya siyasi sebeplerle devlet tarafından gerçekleştirilmektedir. Bizim ülkemizde de durum bu kadar

kötü olmamakla birlikte yeterli de değildir. Diğer yandan sivil toplumun devletten özerk olması, ona karşı ya da düşman olması demek değildir.

Türkiye'ye baktığımızda sivil toplumu oluşturan gruplar kendilerini ya devletten yana ya da devlete karşı olmak arasında tercihe zorluyorlar. Daha tarafsız ve ayrıca kendi içlerinde demokratik olmak zorundadırlar. Demokrasimizin yerleşmesini engelleyen bir anlamda da sivil toplumun oluşmasını engelleyen, faktörler ne sadece devletten, ne sadece şahıslardan, ne de kurumlardan kaynaklanmaktadır. Sorunun tek bir faktörden kaynaklandığını söylemek gerçekçi olmaz. Böylesine sorunlu bir durumdan çıkmanın yolu, Devlet iyi bir hukuk sistemi oluşturursa – daha doğrusu hukukun üstünlüğüne dayanan bir devlet olursa – vatandaşlar uzlaşmacı ve hoşgörülü bir kültüre sahip olurlarsa, STK lar kendi içlerinde demokratik olup, anti-demokratik yöntemlere başvurmazlarsa, ancak o zaman böyle ortamda STK lar istenen amacı gerçekleştirebilirler.

Demokratik sivil toplum ancak demokratik sivil toplum örgütleri aracılığıyla kurulabilecektir. Sivil toplumun devletten talepleri arasında yer alan, şeffaflık, katılımcılık ve demokrasiyi kendi örgütsel yapılarında gerçekleştirmeleri kaçınılmazdır.

Sivil toplumun varlığı tek başına bu alanın (sivil toplum alanının) demokratikliğini ya da demokrasiyi kurucu işlevlerle donatılmış olduğunu gösterir mi? Demokratik açıdan baktığımızda, tüm sivil toplumların ve/veya sivil toplum örgütlerinin demokratik olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi, tüm sivil toplumların demokratikleştirici işlevlere sahip olduğunu söylemek de mümkün değildir.

Sivil toplum her zaman ortak çıkar duygusu ve ulusal topluluğa bağlı gibi sonuçlar üretmeyebilir, tersine bir biçimde sivil toplum faaliyeti birlikten çok, parçalanmaya, varolan bölünmeleri derinleştirmeye hizmet eder.

Eğer sivil toplumu oluşturan örgütler demokrasi açısından birer eğitim kurumu gibi işliyorsa, yani kendi karar alma süreçlerini ve seçimlerini demokratik bir şekilde işletiyorlarsa, o zaman demokratik olduğu söylenebilir. Üyelerine demokratik değer ve pratikleri kazandıran bir sivil toplum, kendi örgütlenme ve kurumsallaşmasını da bu değerler üzerine inşa edecektir.

KAYNAKÇA

A) Basılı Eserler:

- AHMAD Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev:Yavuz Alagon), Sarmal yay., I. Baskı, Ekim 1995.
- , **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, (Çev: Ahmet Fethi), Hil yay., İstanbul, 1994.
- AKŞİN Sina, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, II. Baskı, İmaj Yay., Ankara, 1996.
- AKYOL Taha, **Sivil Topluma Geçiş**, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Heyeti Yay., İstanbul, 1992.
- ALKAN Ö. Mehmet, "Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945", **Tanzimat'tan Günümüze STK'lar**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1998.
- AVCI M.Güven, "Türkiye'de Arayışlara Bir Örnek: İdris Küçükömer", **Türkiye'de Sivil Toplum Arayışları**, I. Baskı, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yay., Temmuz 2000.
- BAKER Gioden, **Civil Society and Democracy**, Published By Blacwell Publishers Malden, USA, 1998.
- BUMİN Kürşat, **Sivil Toplum ve Devlet**, Yazko Yay., İstanbul, 1981.
- CEM İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970.
- ÇAHA Ömer, **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, I. Baskı, Gendaş Yay., İstanbul, 2000.
- , "Sivil Toplumun Türkiye'deki Sorunları", **Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- ÇAVDAR Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1996.

- DAVUTOĞLU Ahmet, “Tekerrür Eden Tarihsizlikten, Kendini Fethe : İdris Küçükömer ve Sivil Toplum Arayışı”, **Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları**, WALD Yay., İstanbul, Temmuz 2000.
- DOĞAN İsmail, **Sivil Toplum**, I. Baskı, Sistem Yayıncılık, , İstanbul, Şubat 2000.
- DURSUN Davut, **Laiklik, Siyaset ve Değişim**, İnsan Yay., İstanbul, 1995.
- DUVERGER Maurice, **Siyasal Rejimler** (Çev: Teoman Tunçdoğan), I. Baskı, Sosyal Yayınlar Yay., İstanbul, Mart 1986.
- EROĞUL Cem, “Çok partili Düzen Kuruluş : 1945-1971” **Geçiş Sürecinde Türkiye** (Der: İrvın Cemil Schick / E. Ahmet Tonok) II. Baskı, Belge Yay., Ekim 1992.
- FİNCANCI Yurdakul, **Sivil Toplum – Asgari Devlet – Sivil Devlet**, (Der: Elizabeth Özdalga, Suna Persson), Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1999.
- GÖZE Ayferi, **Siyasi Düşünceler ve Yönetimler**, 8. Baskı, Beta Yay., İstanbul, 1998.
- GÖZÜBÜYÜK Şeref, **Açıklamalı Türk Anayasaları**, I. Baskı, Turhan Kitabevi Yay., Ankara, 1993.
- HAAN Chriss – DUNN Elizabeth, “Political Society and Civil Antropology”, **Civil Society** – London, 1995.
- HALE William, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset** (Çev:Ahmet Fethi), I. Baskı, Hil Yay., İstanbul, 1994.
- HEPER Metin, **State Tradition and Turkey**, The Eothen Press, University of North Gate, 1980.
- HOKE Chad Neera, **State and Civil Society**, Sage Publications, New Delhi/London, 1995.
- İNALCIK Halil, “Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar”, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslâm**, (Der: Fuat Keyman – A. Yaşar Sarıbay), Vadi Yay., Şubat, 1998.
- İNSEL Ahmet, **Türkiye Toplumunun Bunahımı**, Birikim Yay.,Ankara 1990.
- KEANE John, **Sivil Toplum ve Devlet**, I. Basım, Ayrıntı Yay., İstanbul, Aralık 1993.

- , **Demokrasi ve Sivil Toplum**, I. Baskı, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1994.
- KEYDER Çağlar, **“Türk Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, Geçiş Sürecinde Türkiye** (Der: İrvin Cemil Schick/ E.Ahmet Tonak), II: Baskı, Belge Yay., Ekim, 1992.
- KILIÇBAY Mehmet Ali, **Doğu’nun Devleti Batı’nın Cumhuriyeti**, Gece Yay., Ankara, 1992.
- KONGAR Emre, **21. y.y.da Türkiye**, 23. Baskı, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1999.
- KÖKER Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, III. baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1995.
- KÖPRÜLÜ M. Fuat, **“Âyân” İslâm Ansiklopedisi**, M.E.B. Yay., C.II, İstanbul, 1993.
- KÜÇÜKÖMER İdris, **Düzenin Yabancılaşması Bütün Eserleri 2**, Bağlam Yay., İstanbul, Ekim 1994.
- , **“Liberal Değil, Sivil Toplum Bir Kez Daha: Demokratik Misak”, Halk Demokrasi İstiyor mu?, Bütün Eserleri 4**, Bağlam Yay., İstanbul, 1994.
- , **Bütün Eserleri – 3: Sivil Toplum Yazıları**, Bağlam Yay., İstanbul 1994.
- , **Sivil Toplum Yazıları**, I. Baskı, Bağlam Yay., İstanbul 1994.
- LANDAU Jacob M., **Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi**, (Çev:Meral Alakuş), I. Baskı, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.
- LEWIS Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 5 Baskı Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1993.
- LOCKE John, **Hoşgörü Üstüne Bir mektup** (Çev:Melih Yürüçen), II. Baskı, Liberte Yay., Ankara, 1998.
- MARDİN Şerif, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1995.
- , **“Sivil toplum” Cumhuriyet Dönemi, Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yay., C:7, İstanbul, 1983.
- , **Siyasal ve Sosyal Bilimler** (Der: Mümtazer Türkone – Tuncay Önder), III. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1994.

- , **Türkiye’de Din ve Siyaset**, 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1998.
- , **Türk Modernleşmesi**, III. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1994.
- , **Sivil Toplum : Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, Makaleler I, İletişim Yay., İstanbul, 1999.
- MORANGE Jean, **Örgütlenme Özgürlüğü ve Demokrasi** (Çev:Mahmut Göçer), TODAI İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yay., İnsan Hakları Yılığı, C:19-20, 1997-1998.
- NAGLE D. John, **İntroduction to Comperative Politics**, III.Edition Nelson – Hall puldışan, 1992.
- NORBERTO Bobbio, **“Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı” Sivil Toplum ve Devlet** ,(Çev: Mehmet Küçük), Ayrıntı Yay., İstanbul, Aralık 1993.
- ÖZBUDUN Ergun, **“Türkiye’de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür”, Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür**, TDV Yay., Ankara, 1999.
- ÖZDEMİR Hikmet, **Sol Kemalizm**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- ÖZDEN Mehmet, **“Türkiye’de Muhalefet ve Kontrol” – Türk Modernleşmesi İçinde**, III. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1994.
- PAİNE Thomas, **İnsan Hakları** (Çev: M. Sarıca), Belge Yay., İstanbul, 1985.
- POULTON Hugh, **Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilal** (Çev: Yavuz Alagon) I. Baskı, Sarmal Yay., İstanbul, 1997.
- ROSANBERG Justin, **The Empire of Civil Society**, Published by Xerso, London – New York, 1994.
- SARIBAY A.Y.-KALAYCIOĞLU E., **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Beta Yay., İstanbul, 1986.
- SARIBAY Ali Yaşar, **Kamusal Alan Biyolojik Demokrasi Sivil İtiraz**, 7. Baskı Alfa Yay., İstanbul, 2000.
- , **Türk Siyasal Kültürünün Yeni Sembolü : Sivil**

- Toplum, Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm,**
İletişim Yay., İstanbul, 1994.
- ,
-----,
Siyasal Sosyoloji, Der Yay., İstanbul 1994.
- Post Medornite, Sivil Toplum ve İslam,** II. Baskı,
İletişim Yay., İstanbul, 1995.
- SELÇUK Sami,
“Hukuk İşlemezse Devlet Zorbalası” **Eleştirel Akla
Çağrı** (Der:Mehmet Gündem), İyi Adam Yay., İstanbul
2000.
- ,
Konuşma (Der.:Mustafa Erdoğan), Liberte yay.,
Ankara, 1999.
- SEVİL Muharrem,
Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler, I.
Baskı, Vadi Yay., Ankara 1999.
- SEZAL İ. – DİLBER F.,
SOYSAL Mümtaz,
Amerika’da Demokrasi, Yetkin Yay., Ankara, 1994.
100 Soruda Anayasa’nın Anlamı, Gerçek yayınevi,
Ankara, 1996.
- T.C. Anayasası,**
THOMSON David,
TİMUR Taner,
-----,
1995 Değişiklikleriyle, Alfa Yay., İstanbul, 1997.
Siyasi Düşünce Tarihi, Şule Yay., İstanbul, 1996.
Osmanlı Toplumsal Düzeni,., III. Baskı, İmge Kitabevi
Yay., 1994.
- Türk Devrimi ve Sonrası,** III. Baskı, İmge yay.,
Ankara, 1994.
- TODAI Enstitüsü,
TOSUN Gülgün,
Türkiye’de İnsan Hakları, I. Baskı, Ankara, 2000.
Devlet – Sivil Toplum İlişkisi, I. Baskı, Alfa Yay.,
İstanbul, 2001.
- TURAN İlter,
“Sivil Toplum Kurumları ve Özerklik”, **Sivil Toplum,
Demokrasi ve İslâm dünyası,** (Der:Elizabeth Özdalga,
Suna Persson) Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.
- TÜRKDOĞAN Orhan,
Milli Kültür Modernleşme ve İslâm, Genişletilmiş II.
Baskı, Birleşik Yay., İstanbul, 1996.
- UĞUR Aydın,
“Yeni Demokrasinin Yeni Aktörleri”, **Merhaba Sivil
Toplum** (Der: Taciser Ulaş) HYD Yay., 1999.
- YAYLA Atilla,
Siyaset Teorisine Giriş, I. Baskı, Siyasal Kitabevi,
Ankara, Mart 1998.
- YILMAZ Aytekin,
Modern Demokrasi, I. Baskı, Yeni Türkiye Yay.,

- Ankara, 2000.
- YÜCEKÖK A.Nedim, **Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK lar,** Türkiye ve Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, Şubat 1998.
- YÜRÜŞEN Melih, **Bu Ümit Hayal Değil,** Sûha Mermerci İle Zor Sorunların Kolay Çözümleri Üzerine, LDT Yay., Ankara, Mayıs 1998.

B) Süreli yayınlar:

- AHRNE Goran, "Civil Society and Uncivil organizations", Published by **International Sociology Association** California, 1988.
- AKAL Cemal Baki, "Sivil Toplumun Tanrısı" , **21. Yüzyıla Doğru Dergisi**, Afa Yay., İstanbul, 1992.
- AKGÜN Halil, "Türkiye'de : Akıl Dışının Boyutları", **Ülke Dergisi**, Yıl:3, S.38, 1999.
- , "Türkiye'nin Hakikate İhtiyacı Var mı?", **Ülke Dergisi**, Yıl:3, S.37, (Mayıs 1999).
- , "Türk Siyasi Kültüründe İlke Sorunu" , **Ülke Dergisi**, Yıl:3, S.36. (Nisan 1999).
- AKTAN Coşkun Can, "Yeni Değişim Dinamikleri ve Devletin Yeni Rolü", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, S.56 (Yaz 1999).
- , "İnsan Hakları, Özgürlükler ve Sivil Toplum", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.18, 1997.
- ALPAY Şahin – ÖZDALGA Elizabeth, "Türkiye'de Devlet-Sivil Toplum Dengesi Yeniden Kurulmalı", **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslâm Dünyası**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- ATAR Yavuz, "Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum – Devlet Döşalizmi", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.18,1997.
- ATAUZ Akın, "Deprem ve Sivil Toplum Örgütleri", **Birikim Dergisi**, S:130, (Ekim 1999).

- BABÜROĞLU Selahattin, “Gönüllü Sivil Toplum Örgütleri Çare Değildir”, **Parlamento Dergisi**, S.14, (Şubat 2000)
- BAYDUR Mithat, “Demokrasi ve Modernleşme Sürecinde Devletin – Sivil Topluma Baskın Gelmesi ve Kemalizm”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.18, 1997.
- BOSTANCI Naci, “Devlet ve Sivil Toplum”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 18, 1997.
- CAROTHERS Thomas, “Siyasal ve Toplumsal Barışın Anahtarı Sivil Toplum mu?”, **Deutschland Dergisi**, S.5. (Ekim-Kasım 2000).
- ÇAHA Ömer, “Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil Toplum”, **Liberal Düşünce Dergisi**, S.16, (Güz 1999).
- , “Türkiye’de Sivil Toplumun Sorunları”, **Liberal Düşünce Dergisi**, S.10-11 (Bahar – Yaz1998)
- , “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.18, 1997. I. Baskı
- DUPUIS – DERİ Francis, (Çev: Fikret Başkaya), “Modern Demokrasinin Kurucularının Anti – Demokratizmi”, **Özgür Üniversite Forumu**, Demokrasi Sayısı, S.9, (Ekim- Aralık 1999).
- DURGUN Şenol, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Devlet”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.18, 1997.
- ELEZAR J. Daniel, “Tocqueville and the Cultural Basis of Amerikan Democracy”, **Journal of Political Science and Polity** Volume xxxı, Number 2, (June 1999).
- ERDİNÇ Tahsin, “Tocqueville Alexis ve ABD’de Sivil Toplumun Temelleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.18,1997.
- ERDOĞAN Mustafa, “Sivil Toplum : Bir Kavramın Anatomisi”, **Liberal Düşünce Dergisi**, (Bahar – Yaz 1998).
- ERGÜN Mevlüt, “Türkiye’de Sivil Toplum Örgütleri ve Sözde Ermeni Soykırım İddiası”, **Dünya Gazetesi**, 1 Kasım 2000.
- ERİŞ Metin, “Osmanlı Devleti’nde İktisadi Anlayışın Varlığı Üzerine”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.32, 1999.
- EROĞUL Cem, “ Sivil Toplum Kuruluşları”, **Karizma Dergisi**, S. 7, Temmuz-Eylül 2001.

- FOLEY Michael W. and EDWARDS Bolo, "Beyond Tocqueville : Civil Society and Social Capital in Comparative Perspektive", **American Behavioral Scientist**, (September 1998).
- GENÇKAYA Ömer Faruk, "Demokratikleşme ve Sivil Toplum İlişkisi Üzerine Bir Not", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.18, 1997.
- GÖLE Nilüfer, "Otoriter Laisizm ve İslamcı Politikalar: Türkiye'de Durum", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.18,1997.
- GÖNENCAN Zahit, "Osmanlı Döneminde Sosyal Güvenlik Sistemleri", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.32, 1999.
- HOCAOĞLU Durmuş, "Sivillik ve Demokrasi", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.18.
- KARAMAN M. Lütfullah, "Osmanlı Düzeni/Toplumunu Sivil Toplum Penceresinden Görmek", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.31.
- KILIÇBAY Mehmet Ali, "Türk Modernleş(eme)mesi Türk Post – Modernleşmesi" **Doğu Batı Dergisi**, S.8, 1999.
- KUNT Metin, "Devlet, Padişah ve Şehzade Kapıları", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.31, 1999.
- KURAN Timur, "Osmanlı Lonca Teşkilatı Üzerinde İslâmi Etkiler", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.31,1999.
- KUZU Burhan, "Demokrasi, Resmi İdeoloji, Sivil Toplum," **Ankara Üniversitesi, S.B.F. Dergisi**, Ankara,(Ocak-Haziran 92).
- KÜÇÜKÖMER İdris, "Asıl Tehlike, Gelişmeyi Durdurmak ve Yok Saymaktır!", **Karizma Dergisi**, S.2, 2000.
- MERT Nuray, "İdris Küçükömer ve Düzenin Yabancılaşması", **Doğu-Batı Dergisi**, S:11,(Temmuz 2000).
- , "Siyaseti Savunmak", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, S.59, (Ocak – Şubat 2000).
- MERT Özcan, "Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.32, 1999.
- NARLI Nilüfer, "Sosyal Değişim, Uluslar arası Gelişmeler ve Demokratikleşme Hamlesi", **Karizma Dergisi**, S.1, (Ocak-Şubat-Mart 2000)
- ORTAYLI İlber, **Türk Edebiyatı Dergisi**, S.331, Mayıs 2001.
- ÖZ Esat, "Türkiye'de Demokrasinin Gelişimi ve Demokrat Parti", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, S.51, (Yaz 1999).

- ÖZHAN Hacı Ali, “Sivil Toplumculuğumuzun Özürleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.18, 1997.
- POPPER Karl, “Demokratik Devlet Teori ve Pratiği Üzerindeki Yansımalar”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, S: 60, (Mart – Nisan 2000).
- SANCAR Mithat, “Global Sivil Toplum mu?”, **Birikim Dergisi**, (Şubat 2000).
- SCHRÖDER Gerhard, “Devlet ve Toplumun Görevlerinin Yeniden Belirlenmesi”, **Deutschland Dergisi**, S: 5, (Ekim-Kasım 2000).
- TABAKOĞLU Ahmet, “Osmanlı İctimai Yapısının Ana Hatları”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.32, 1999.
- T.C. Resmi Gazete, 24 Mart 2001, 54352.
- TEKİN Serdar, “Sivil Toplumun Devletiyle Bölünmez Bütünlüğü”, **Birikim Dergisi** S:130, (Şubat 2000).
- TUNA Muammer, “Batı Demokrasilerinde Siyasal Meşruiyetin Yapısı”, **Düşünen Siyaset Dergisi**, S.14 (Mayıs – Haziran 2000).
- TUNÇ Hasan – AKTAŞ Hasret, “Batı’da ve Türkiye’de Sivil Toplum”, **Liberal Düşünce Dergisi**, (Kış 1998).
- USUL Resul, (R. Kasaba’dan Aktaran), Sivil Toplum, Oryantalizm, Demokrasi ve Osmanlı – Eleştirel Bir Yaklaşım” **Türkiye Günlüğü Dergisi**, No:47, (Eylül – Ekim 1997).
- YALÇINDAĞ Selçuk, “Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler”, **T.O.D.A.İ.E. Amme İdaresi Dergisi**, C:19, S.1, Ankara (Mart 1986).
- YILMAZ Aytekin, “Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.18, 1997.
- YILMAZ Murat, “Sivil Toplumun Kısa Tarihi ve Aktüel Bazı Meseleler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.18,1997.
- YURDUSEV A. Nuri, “Liberalizmin Türkiye Atağı” **Türkiye Günlüğü Dergisi**, S.22, (Bahar 1993).
- ZAİM Sabahattin, “Sivil Toplum Kuruluşları”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.18,1997.

C) Bildiri ve Raporlar:

- BALOĞLU,Zekai, **Daha Sağlıklı Bir Demokrasi ve Sivil Toplum İçin Sorunlar ve Değişime Yapısal Uyum Önerileri**, TÜSEV Yay., İstanbul, 2000.
- DURSUN Davut, “Devlet Karşısında Sivil Toplumun Artan Gücü ve Geleceği Üzerine Değerlendirme”, **Türkiye’yi Yeniden Düşünmek Sempozyumu – Türkiye Gönüllü Kültür Teşekkülleri 6. İstişare Toplantısı**, Ankara, Haziran 1996.
- GÖZÜBENLİ Beşir, “Sosyal Güvenlik Müessesesi Olarak Vakıflar”, UGM Yay,**Toplumun Eğitimi ve Korunmasında Vakıfların Rolü Semineri**, Ankara, (5-6 Aralık 1994).
- İNAN Atilla, “Üst Kademe Yöneticilerin ve Yargıçların Yetiştirilmesi”, **Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri**, C:2, T.O.D.A.İ.E. Yay. No:262, IIAS/UYBE Türkiye Ulusal Seksiyonu No:2, Ankara, Aralık 1995.
- İNSEL Ahmet, “Cumhuriyet Otoritezimin Sürekliliği”, **Bilanço 1923-1998 Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. yılına toplu bakış Uluslar arası Kongresi**, ODTÜ, 10-12 Aralık 1998.
- LEWIS Bernard, “The Turkish Democratic Experiment”, **International Conference on History of the Turkish Republic : A Reassessment**, ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi, Ankara, 10-12 Aralık 1998.
- TÜĞİAD, **2000’li Yıllara Doğru Türkiye’nin Sorunlarına Yaklaşımlar- Sivil Toplum Örgütleri**, TÜĞİAD Yay., Şubat 1997.

D) Yayınlanmamış Tezler:

- AKPINAR Ayşegül, **Sivil Toplumun Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi**, A.Ü. S.B.E, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997.

- ANBARLI Şeniz, **Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidara Etkileri**, 18 Mart Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 1999.
- ARSLAN, Osman, **Kuramsal ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği**, Hacettepe Üniversitesi S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999.
- AVCI M. Güven, **İdris Küçükömer'in Sivil Toplum Anlayışı**, Mimar Sinan Üniversitesi S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998.
- EDREMİT Sabiha Deniz, **Türkiye'de Politik Çifte Standartlar**, Uludağ Üniversitesi S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1999.
- GÖZEL Halil, **Demokratik Sistemde Baskı Grupları**, Marmara Üniversitesi, O.D.İ.Ü.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998.

E) İnternet Adresleri:

<http://www-scf-usc.edu/~khh/paper3.html>.

<http://www.cu.hu/crc/cdc/syllabl/vias.html>.

DİZİN

A

ABD 7, 24, 25, 40, 61, 62, 87, 88
 ANAP 66
 Anayasacılık 78
 Anayasa Mahkemesi 60, 64
 AP 62, 63, 64, 65, 66
 Asgari Devlet 6, 7, 8, 9
 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 74
 Ayân 43, 44, 45

B

Baskı Grupları 8, 81
 Başbakanlık 64
 Batılılaşma 36, 46, 48, 49
 Batı Literatürü 3
 Burjuva Toplumu 7, 23
 Bürokratik Elit 90

C

CHP 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59,
 64, 65, 70
 Cumhurbaşkanı 55, 56, 62, 64, 65

Ç

Çevreciler 87
 Çıkar Grupları 79, 91, 96
 Çoğulcu Demokrasi 7, 9, 10

D

Demotik 6
 DP 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61
 Dev – Genç 63
 DPT 61
 Devletçilik 5
 Doğu Despotizmi 30
 Dörtlülük Takrir 54
 Düzenin Yabancılaşması 69, 70

E

Enderun 42
 Ermeni Soykırım Senaryosu 88

F

Feministler 87

G

Gedik 38
 Genç Osmanlılar 48
 Genelkurmay Başkanı 62, 63, 64
 Gönüllüleştirme 81

H

Habitat II 83
 Hak-İş 95
 Hapishane Defterleri 26

Hukuk Devleti 17, 79, 89
Hukuk Felsefesi 15, 20

I

Islahat Fermanı 47

İ

İlmiye 31, 34, 41
İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 74
İHD 96

K

Kalemiye 34, 42
Kamuoyu 25, 26, 27, 58, 68, 75, 93
KAMU-SEN
Katılımcı Demokrasi 9
Kazasker 41
KESK 95
Kethüda 31, 38, 44
Kitle Haberleşme Araçları 79, 91
Kuvvetler Ayrılığı 11

L

Leviathan 15, 16, 75
Liberal Demokrasi 8
Lonca 29, 30, 36, 37, 38, 39

M

Minimal devlet 77

Mülkiye 29, 32, 41, 69
MÜSİAD 89

N

Nizami Cedid 44

Ö

Özelleştirme 7

P

Patrimonyal devlet 33
Philosophy of Rights 20
Poliarşi 7
Pozitivizm 49

R

Reaya 31, 33, 36

S

Sened-i İttifak 45, 47
Seyfiye 34, 42
Sıkıyönetim 64

T

Tahkikat Komisyonu 57
Tanzimat 32, 40, 42, 46, 47, 48, 49,
70
Teb'a 47

Timar 31, 32, 33

Türk-İş 96

TÜSİAD 89

U

Ulema 33, 35, 36, 39, 43

Ü

Üçüncü Sektör 81, 82, 83, 94

V

Vakıf 30, 33, 36, 39, 40

Vatan Cephesi 57

Y

Yargıtay 64

Yeni Sağ 7, 8